

СЪВРЕМЕННО ПРАВО

1'2003

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

Евгени Танчев — Конституционни измерения на суверенитета	7
Явор Зартов — За противоречията между Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, и Конституцията	27
Маргарита Златарева — Данъчен режим на юридическите лица с нестопанска цел	44
Цветан Сивков — Права и интереси на общините	51
Веселина Манева — Тълкуване на патентните претенции за определяне обхвата на правна закрила	61

ДИСКУСИИ

Явор Бояджиев — Каузалността в наказателното право	70
---	----

ПРОБЛЕМИ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

Валя Върбанова — Обекти, защитени от принудително изпълнение при събиране на държавни вземания	81
---	----

КРИТИКА И НАУЧЕН ЖИВОТ

Александър Янков — Юбилеен сборник, посветен на професор Витали Таджер	89
---	----

НОВОИЗЛЯЗЛА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА	93
-------------------------------------	----

В редакцията се приемат материали, не по-големи от 17 стандартни машинописни страници (30 реда по 60 знака всеки), в два екземпляра и при възможност със запис на дискета. Всяка статия трябва да е придружена от кратка анотация на български и английски език, до 20 машинописни реда. Ръкописи не се връщат и не се рецензират. Хонорари се изплащат всеки работен ден в офиса на издателство „СибИ“ на пл. „Славейков“ 4, ет. 4, стая 412. За справки — тел. 9870141.

СЪВРЕМЕННО ПРАВО

Год. XIV, Кн. 1, София, 2003
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Юридически факултет
Издателство „СИБИ“

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. Георги Петканов (гл. редактор), проф. Лазар Груев (зам.-гл. редактор), доц. Пламен Панайотов (секретар), проф. Дончо Хрусанов, доц. Димитрина Милкова, проф. Евгени Танчев, проф. Красимира Средкова, проф. Огнян Герджиков, гл. ас. Ружа Иванова, проф. Тодор Тодоров, Тоньо Железчев

Адрес: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Юридически факултет, каб. 236, тел. 9434806, бул. „Цар Освободител“ 15, 1040, София

© Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Юридически факултет
© Издателство „СИБИ“
2003

Адрес на издателството: 1000 София, пл. „Славейков“ № 4, ет. IV
тел. 9870141, факс 9875709
e-mail: sibi@sibi.bg

CONTENTS

ARTICLES

Evgeni Tanchev — Constitutional Dimensions of Sovereignty	7
Yavor Zartov — On the Contradictions between the Liability of the State for Damages Caused to Citizens and the Constitution	27
Margarita Zlatareva — Tax Regime for Non-Profit Legal Entities	44
Tsvetan Sivkov — Rights and Interests of Municipalities	51
Vesselina Maneva — Interpretation of Patent Claims for Determination of the Scope of Legal Protection	61

DISCUSSIONS

Yavor Boyadjiev — Causality in Penal Law	70
---	----

LEGISLATIVE ISSUES

Valya Varbanova — Objects Protected from Forced Execution in Collection of State Receivables	81
--	----

REVIEWS AND ACADEMIC LIFE

Alexander Yankov — Jubilee Collection Dedicated to Professor Vitaly Tadjer	89
--	----

NEWLY PUBLISHED LAW BOOKS	93
---------------------------------	----

CONTEMPORARY LAW

Year XIV, 2003, № 1, Sofia
Sofia University Sv. Kliment Ohridski
Faculty of Law
SIBI Publishing House

EDITORIAL BOARD

Georgi Petkanov (Editor-in-Chief), Lazar Grouev (Deputy Editor-in-Chief),
Plamen Panayotov (Secretary), Doncho Hrusanov, Dimitrina Milkova, Evgeni Tanchev,
Krassimira Sredkova, Ognyan Guerdgikov, Rouja Ivanova, Todor Todorov, Tonyo
Zhelezchev

Address: Sofia University „Sv. Kliment Ohridski“, Faculty of Law, room № 236,
tel.: 359 2 9434806, 15 Tzar Osvoboditel Street, Sofia — 1040

© Sofia University „Sv. Kliment Ohridski“
Faculty of Law
© SIBI Publishing House
2003

Address of the Publishing House: Sofia, 1000, 4, Slaveykov Sq.
tel.: 359 2 9870141, fax: 359 2 9875709
e-mail: sibi@sibi.bg

СТАТИИ

КОНСТИТУЦИОННИ ИЗМЕРЕНИЯ НА СУВЕРЕНИТЕТА

*Евгени Танчев**

Суверенитетът е централна категория в конституционализма и едно от най-спорните понятия на кръстопътя между политическата и правната теория, а в рамките на юридическата наука — между конституционното и международното право¹.

Поради огромните натрупвания в литературата всеки опит за разработка на суверенитета в обем на статия е предварително обречен на неуспех. Затова настоящото изложение се концентрира върху анализа на няколко основни момента — утвърденото отъждествяване на народния суверенитет с идейното построение на Ж. Ж. Русо, структурата на народния суверенитет, която включва триединство на източник, субект и бенефициер на властта, разбирането, че Обикновеното народно събрание е представител на народния суверенитет, разграничението между политически и юридически суверенитет и схващането, че решението на проблема за суверенитета във федерациите може да намери приложение в конституционализма на Европейския съюз.

Начало на краткия дискурс за суверенитета са полярните становища, които очертават границите на дискусията. На гледището, че суверенитетът е основното понятие в анализа на властта, противостои разбирането за отрицанието на суверенитета, който повече замъглява и обърква анализа на властта вместо да бъде надеждна опора за разкриване на нейната същност. От една страна, метафората, че суверенитетът е „увеличително стъкло, което отразява и пречупва политическите

* Професор, доктор на юридическите науки.

отношения⁴², синтезира значението му като фундаментално отправно понятие в политическия и правния анализ. От друга страна, безспорни авторитети в областта на международното право призовават изследователите „да поставят термина на поличките в музея на историята като реликва от по-раншна епоха“⁴³ и като обосновават непригодността на суверенитета, го заместват с независимост, равенство, автономност, правосубектност, териториалност, интегритет и др.

Корените на суверенитета отиват в дълбока древност и съпътстват държавната власт от възникването ѝ. И най-беглото очертаване на битието на суверенитета в предмодерната епоха не би могло да пренебрегне приноса на доктрината и практиката в Древна Елада, в Рим и през Средновековието⁴⁴.

Още Аристотел извежда от автономността на полиса автаркията като самодостатъчност на властта на неговата територия⁵. В Рим империумът на римските принцепси, чиято власт има божествен произход и се изразява с формулата *principes legibus solutus*, отразява съществен момент от предисторията на принципа на суверенитета. През Средновековието елементи на суверенитета изкрystalлизират в построенията на Т. Аквински, Ибн Халдун, М. Падуански и движението на монархомахите. Известният юрист Брактън обосновава, че кралят няма нито по-висш, нито равен на него по власт във всички сфери, с изключение че може да изменя законите единствено със съгласието на бароните⁶.

Независимо от дискусията за конкретното съдържание на суверенитета почти всички автори са единни относно момента на неговото въвеждане и обосноваване в теорията. Появата на понятието за суверенитета неизменно се свързва с Ж. Боден и произведението му „Шест книги за републиката“, публикувано през 1576 г. Суверенитетът е дефиниран като абсолютна, върховна и постоянна власт на монарха над поданиците⁷. Следвайки традицията на Аристотел, Ж. Боден анализира различните социални общности, за да достигне до същността на държавата. Суверенитетът е присъщ единствено на държавната власт и се отъждествява с *majestas* и *summa potestas*. За разлика от апологиите на абсолютизма още от времето на Н. Макиавели, които обосновават неограничената власт на краля с идеята за интереса (основанието) на държавата (*raison d'etat*)⁸, Ж. Боден извежда монархическия суверенитет от необходимостта да бъдат защитени интересите на народа като най-голяма общност в държавата. Наред с това, въпреки постулирането, че суверенитетът е абсолютна и неограничена власт, Ж. Боден вражда предели на кралската власт, която следва да се съобразява с изискванията на божественото, естественото и обичайното право, от една страна, и на основния закон, който определя реда на престолонаследиято, от друга⁹.

Монархическият суверенитет като основание на абсолютизма нерядко се оценява погрешно като реакционна конструкция в политическата и правната теория. В действителност монархическият суверенитет има прогресивно значение, тъй като укрепва държавата като защитник на общността на поданиците, интегрира на-

рода и способства за секуляризиране на монархията. Монархическият суверенитет утвърждава държавата, чието положение е разклатено от властта на църквата и аристокрацията, осигурява централизацията на държавната власт и поставя край на хаоса, породен от продължителните религиозни и граждански войни.

Като идейна конструкция суверенитетът представлява нов метод за легитимация на държавната власт. Той замества божествения закон, законите на разума, основанието на държавата като отживели конструкции за легитимацията на трансформирането на силата във власт, облечена в право. Суверенитетът конвертира държавната принуда в правомерна власт¹⁰, която обосновава правото на нейния носител да я упражнява над народа, а поданиците да я възприемат като справедлива и адекватна форма за осъществяване на общите потребности на обществото.

В „Левиатан“ Т. Хобс добавя нови моменти към монархическия суверенитет, като го свързва с договорния характер на учредяването на държавата при прехода от естественото към гражданското състояние на обществото. Всеки човек е длъжен да признае и да изпълнява всички действия на личността или събранието, овластено да го представлява¹¹. Общественият договор между всички членове на обществото, а не между управниците и народа, е основанието на неограничения, всеобхватен и неотговорен суверенитет на владетеля. Социалният контракт учредява върховната власт и поданиците не могат да отхвърлят без съгласието на монарха неговия суверенитет или да развалят договора помежду си.

Суверенитетът на абсолютния монарх е монопол върху правото, което той твори, авторитетът на законите произтича от волята на суверена и има характер на заповед за поданиците¹². Но суверенът не е длъжен да се подчинява и не може да бъде обвързан от законите, които сам създава. В противен случай, заключава Т. Хобс, монархът би загубил суверенитета си, тъй като отговорността на краля би създавала друг суверен в лицето на съдиите, които биха могли да го санкционират. Разделянето на суверенитета между няколко титуляра е невъзможно, доколкото на свой ред противоречи на неделимостта на върховната власт и води до разпад на държавата¹³.

Авторът на „Левиатан“ разширява кръга на прерогативите на монарха, които произтичат от суверенитета¹⁴.

Концепцията за монархическия суверенитет на Т. Хобс значително превзхожда отживелите разбирания за абсолютизма, предложени от неговия съвременник Р. Филмър, и цяло столетие по-късно по времето на Френската революция от родоначалника на френския консерватизъм Ж. дьо Местр¹⁵.

Най-често анализът на народния суверенитет започва с произведението на Ж. Ж. Русо „За Обществения договор“, въпреки че историята показва, че защитата на принципа на народния суверенитет започва векове преди това.

Противно на разпространеното разбиране, че народният суверенитет възниква по-късно, за да замени своя антипод в лицето на монархическия суверенитет,

идеята за върховната власт на народа е съществувала още при монархическия абсолютизъм. В началото на 14 век ректорът на Парижкия университет Марсилий Падуански отстоява тезата, че властта да се създават закони и да се осигурява изпълнението им принадлежи на всички граждани или на тези от тях, които имат по-голяма тежест в обществото. Участието на народа в създаването на законите обуславя заинтересуваността на гражданите да ги спазват. Управниците са отговорни пред народа, винаги когато нарушават законите, и трябва да понесат заслужено наказание¹⁶. В условията на Реформацията първите кълнове на идеята за народния суверенитет получават развитие от тираноборците и монархомахите. Кралската власт е ограничена не само от божественото право, но и от народа. Народът, поддържа С. Ю. Брут, може без монарх, а властта на монарха се конституира от народа. Макар и да не достигат до републиканизма, тираноборците създават ограничения на кралската власт, която е отговорна пред народа по силата на обществения договор между управниците и управляваните¹⁷.

Основните постулати на концепцията за народния суверенитет изкрystalизират в идеите на монархомахите. Според Й. Алтузий суверенитетът не принадлежи на нито един висш магистрат, а на народа като универсална асоциация и произтича от потребностите на социалния живот¹⁸. Държавната власт, подчинена на народния суверенитет, следва да се осъществява в интерес на всички поданици. Народният суверенитет не може да бъде отчужден, а неговото отнемане води до разпадане на универсалната асоциация, която е материален субстрат на държавата¹⁹. Кралете са само администратори на народния суверенитет. Народът, а не отделни индивиди или групи, които съставляват части от обществото, е истинският собственик на суверенитета. Народният суверенитет конституира универсалната асоциация, а също така и държавата и поради това е неотчуждаем²⁰.

Най-последователния израз на доктрината за народния суверенитет още през 1579 г. дава шотландският реформатор Дж. Бюкенън в „Властта на короната в Шотландия“ (*De Jure Regni Apud Scotos*)²¹. Държавниците следва да служат на обществото, като привеждат в хармония функциите в управлението чрез принципа на справедливостта²². При легитимното управление монархът черпи властта си от съгласието на управляваните. Обществото е обединение от хора, основано на правото, а границите на кралската власт са установени в законите. Дж. Бюкенън построява йерархия на народовластието, като поставя народа в основата на управлението. Народът е източник на кралската власт, а прерогативите ѝ са определени в законите, които тя следва да спазва. Така народният суверенитет се обвързва с принципа на господството на правото, а също така с искането на ранния либерализъм за ограниченото управление.

Подчинението на всички, в това число и на монарха пред законите не е робско преклонение пред правилата, а подчинение на принципите, които установяват модели за поведение в съответствие с действителността.

Дж. Бюкенън предлага механизъм за упражняване на народния суверенитет чрез представителното управление, съчетано с пряка демокрация. Според древния обичай кралят следва да изработва важните решения в съвет, в който са представени всички групи на обществото, след като бъде проведена дискусия. Решенията следва да бъдат предоставени на народа за одобрение²³. Правомерността на управлението произтича не от начина на избиране на управниците, а от подчинението им на правото, което обуславя зависимостта им от народа. Ако кралят се постави над закона, той не само променя характера на ограниченото управление, което, според Дж. Бюкенън, Шотландия винаги е имала, но руши основанията на собствената си власт²⁴. Свалянето на тираните от власт е оправдано дори когато води до война, защото така народът възстановява властта си и принципа на справедливостта.

Извън всякакво съмнение трудът на Ж. Ж. Русо „За обществения договор“ е най-радикалният израз на принципа на народния суверенитет в политическата и правната теория²⁵. Конструкцията на Ж. Ж. Русо е толкова популярна, че нерядко принципът се отъждествява с неговата доктрина. Възхвалата на ненадминатия теоретичен принос на великия женевец в сферата на идейните построения се гради върху пренебрежението на предложените от него решения за практическа реализация на народния суверенитет в конституционализма. Затова и опитите практически да се приложи учението на Ж. Ж. Русо в основните закони са завършвали с неуспехи и поражения на демокрацията, както това показва опитът на якобинската диктатура или разминаването между конституционното провъзгласяване на принципа и практическата му реализация при Сталинската конституция от 1936 г. Първоначалният договор, с който всеки предава в общо достойние и поставя под висшето ръководство на общата воля личността си и по този начин става неразделна част от цялото, е основната предпоставка при обосноваването на народния суверенитет²⁶. Така в конструкцията на социалния контракт, който Т. Хобс използва, за да обоснове абсолютния монархически суверенитет, Ж. Ж. Русо настанява неограничения суверенитет на народа. Суверенитетът е неделим, неотчуждаем и непрехвърлим. Държавите са основани върху обществения договор, при който единствено народът като суверен изразява общата воля, управлява и създава законите в името на общото благо. Конституционализмът е несъвместим с разбирането, че суверенът не е обвързан от законите, които сам създава²⁷. Тези съждения практически обезсмислят разделението на властите и господството на правото, а по този начин обръщат народния суверенитет срещу демокрацията. Нещо повече, поради непрехвърлимостта на общата воля фактически става немислимо представителното управление и жизнеспособната конституционна демокрация. Все пак Ж. Ж. Русо допуска, че властта, за разлика от общата воля, може да се прехвърля²⁸. По този начин той предприема, макар и не съвсем успешен, опит да примири народния суверенитет с разделението на властите. Създаването на законите е

отредено за народния суверенитет, осъществяван пряко от народа или чрез посредници, които не могат да бъдат негови представители. Дори когато съвети от подобни посредници приемат законите, то тези актове следва да бъдат одобрявани от народа като титуляр на суверенитета. Изпълнителната власт се осъществява от магистратите, но и в нейните действия доминираща е общата воля, което предполага управлението да бъде насочено към удовлетворяване на общото благо²⁹. Концепцията на Ж. Ж. Русо, при която народът осъществява законодателната власт, а също така влияе и върху останалите власти, не дава възможност за разграничаване на учредените от учредителната власт. Тя способства за единство на властта при реализацията на общата воля, насочена към постигане на общото благо. Приносът на Ж. Ж. Русо не трябва да се омаловажава, защото едва ли в теорията е създавано по-радикално отрицание на монархическия суверенитет. Концепцията на Ж. Ж. Русо за народния суверенитет проявява всичките си предимства в сферата на дължимото, за да остане все още непостижим идеал в практиката на конституционализма.

В стремежа си да превърне народния суверенитет в реален принцип, Б. Констан не споделя радикализма, но отдава дължимото уважение на доктрината на Ж. Ж. Русо. В духа на класическия либерализъм Б. Констан подчинява народния суверенитет на гражданската свобода като конституционна ценност и съчетава действието на принципа в контекста на разделението на властите и господството на правото. Реализацията на суверенитета в условията на конституционното управление се основава на относителния му характер и взаимодействието с останалите политически ценности и принципи, гарантиращи защитата на свободата.

Независимо от носителя му, твърдението, че суверенитетът е абсолютен, създава предпоставки за установяване на неограничена власт, която е опасна за свободата³⁰. Едва ли има особен смисъл да се обвиняват титулярите на суверенитета, органите и личностите, които го упражняват, а също така и установените форми на управление, защото основният недостатък е безконтролността и силата на съсредоточената власт. Б. Констан упреква Ж. Ж. Русо за разбирането му, че с обществения договор гражданите делегират всички политически права в името на върховната общност, а неотчуждимият, неделим и непрехвърлим народен суверенитет е въздигнат в главна гаранция срещу злоупотребата с власт. Конституционното управление по принцип изключва неограничената власт. Всеки деспотизъм е незаконен, независимо от опита да се легитимира държавната власт с народния суверенитет. Истинското значение на народния суверенитет е, че „общността на гражданите е суверенна в смисъл, че нито една група или асоциация, обединяваща част от народа, не може да си присвои суверенитета, освен ако той не ѝ бъде делегиран“³¹.

Макар и в малко по-радикален изказ същата формулировка се съдържа и в разпоредбата на чл. 1, ал. 3 на Конституцията на Република България от 1991 г., според която „никоя част от народа, политическа партия или друга организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет“.

Заслужава да се отбележи, че либералните конституционалисти след Б. Констан отиват по-нататък, като отбелязват, че стабилното конституционно управление по необходимост изисква да бъде осигурена възможността народният суверенитет да не се разглежда като абсолютна категория и че трябва да бъдат предвидени възможности за неговото отчуждаване и разделяне³².

От краткия преглед на идейните конструкции произтича изводът, че от гледна точка на вътрешното си съдържание принципът на народния суверенитет притежава определена структура, която се разкрива чрез триединната формула за управление от името на народа, чрез народа и за народа. Така се легитимира върховенството на държавната власт чрез съсредоточаването ѝ в народа, който е неин *източник, субект и бенефициер*.

Колективната общност на свободните граждани в древногръцкия полис и в швейцарските кантони е съвместявала триединството на държавната власт в народа и е била основна форма за осъществяването на властта.

В националните държави, утвърдени след Вестфалския мирен договор, е невъзможно прякото осъществяване на държавната власт чрез триединното измерение на народния суверенитет.

Конституционната правова държава налага създаване на конструкции, които осигуряват съответствието на действителното упражняване на държавната власт с принципа на народния суверенитет така, че той да е в състояние да отговори на потребностите и изискванията за професионална квалификация на управлението в модерните общества, от една страна, и да се съчетае с останалите демократични ценности и принципи, от друга.

Възможните решения в конституционализма са сравнително ограничени.

Принципът на народния суверенитет изисква Конституцията изрично да провъзгласи или мълчаливо да презюмира, че народът е *източник* на държавната власт. Всяко друго решение при уреждането на принципа води до легитимация на властта чрез друг суверенитет. Вариантите в това отношение са няколко, но при нито един от тях не е възможно съществуването на народен суверенитет, доколкото източникът на властта не съвпада с общността, която е народът като конститутивен елемент на държавата³³.

За разлика от правилото, че народът е единствен източник на властта, е напълно възможно народът да не е единствен титуляр на упражняването на властта. Нещо повече, поради характера на модерното управление *е невъзможно народът да е единствен субект на упражняване на властта при народния суверенитет*.

Освен прякото упражняване на властта, реализацията на народния суверенитет протича и чрез делегация на власт от народа като суверен на друг титуляр, който с акта на прехвърляне придобива характер на представител или доверител на суверенитета, упражняван от него, но от името и в името на народа.

Ролята на народа като *бенефициер* на държавната власт е задължително условие за спазването на принципа на народния суверенитет при представителното осъществяване на властта. Винаги когато доверителите на народния суверенитет в лицето на държавните органи не упражняват властта в интерес на народа, а за преследване на специалните цели на партия, група или личност, принципът не може да намери приложение в практиката на конституционализма. Доводът, че в изборите партийните платформи са показали предпочитанията на мнозинството от народа, не може да оправдае използването на получения мандат за управление срещу интересите на целия народ като източник, титуляр и бенефициер на вътрешния суверенитет.

Първата възможност да се придаде плът и кръв на народния суверенитет, за да се осигури практическата реализация на принципа, е формулировката, че народът е източник и субект на държавната власт, като народът осъществява суверенитета си пряко или представително. Така представителното управление, без което упражняването на властта е невъзможно в модерните национални държави, се вписва в конституционната система като израз на народния суверенитет, а формите на пряката демокрация се разглеждат като инструмент за непосредствено осъществяване на суверенитета от народа. Подобни решения се съдържат в немалко основни закони, в това число и в чл. 2 от Конституцията на НРБ от 1971 г. и чл. 2 на Конституцията на НРБ от 1947 г.

Вторият вариант за въвеждане на народния суверенитет в конституциите предполага наред с непосредственото осъществяване на властта да се провъзгласи и възможността народовластието да се реализира чрез държавните органи, които самият основен закон е уредил. Така предвижда разпоредбата на чл. 1, ал. 2 на Конституцията от 1991 г., според която цялата държавна власт произтича от народа. Тя се осъществява от него непосредствено и чрез органите, предвидени в Конституцията. Формулировката е знаменателна в няколко отношения. Преди всичко тя урежда както всички конституционни разпоредби в съвременния свят, посветени на народния суверенитет, така и правилото, че единственият легитимен източник на държавната власт е народът. На второ място, чл. 1, ал. 2 провъзгласява, че субект на народния суверенитет е непосредствено народът чрез формите на пряката демокрация или косвено чрез държавните органи, предвидени в Конституцията, но без да посочва дали това се отнася за всички или за някои от тях.

Първата възможност, при която народът се конституира като пряк субект на суверенитета, е постоянен атрибут на всяко конституционно регулиране в съвре-

менния свят, което предвижда форми за непосредствено осъществяване на властта като народна инициатива, референдум, народно вето и др.

Проблемът за косвения титуляр на субекта на народния суверенитет поставя въпроса — дали всички органи, предвидени в Конституцията от 1991 г., могат да осъществяват народния суверенитет. Анализът на субектите на народния суверенитет в България предполага кратък преглед на конструкциите за делегация на народния суверенитет, при които властта се упражнява от държавни органи.

Още И. Кант предприема опит да докаже, че косвен титуляр на осъществяването на народния суверенитет са и трите учредени власти.

„Във всяка държава съществуват три власти, т. е. по всеобщ начин обединената воля в три лица (*trias politica*): *върховната власт* (суверенитет) в лицето на законодателя, *изпълнителната власт* в лицето на управника (управляващ съгласно закона) и *съдебната власт* (присъждаща на всеки своето съгласно закона) в лицето на съдията (*potestas legislatiorial, rectoria et iudicatura*), както три съждения в практически силогизъм: голямата предпоставка, съдържаща в себе си *закона* като всеобщ израз на обединената воля; малката предпоставка, съдържаща в себе си *заповедта* да се постъпва съгласно закона, т. е. принципа на подчинение на тази воля, и извода, съдържащ в себе си *съдебното решение (присъда)* относно това, което съответства в дадения случай на правото“³⁴

Въпреки че отдава превес и поставя най-близо до народния суверенитет законодателната власт, И. Кант счита, че и трите власти, фактически осъществявайки законите, привеждат в действие суверенитета.

Широко разпространена в германската теория е и конструкцията, според която народът се конституира като първичен държавен орган, който образува всички останали държавни органи, упражняващи по произведен начин народния суверенитет³⁵.

Разграничаването на народния суверенитет на политически и юридически е друга насока, в която немалко конституционалисти са полагали значителни усилия, за да съчетаят упражняването на властта от прекия носител на суверенитета в лицето на народа и от държавните органи като посредници на народа. Разделянето на народния суверенитет по този признак дава възможност на теоретиците да обяснят преобладаващото в практиката осъществяване на властта от държавни органи при запазване на народа като основен титуляр на суверенитета, който осъществява властнически функции в модерните национални държави значително по-рядко от институциите. Политическият суверенитет принадлежи на народа в лицето на избирателния корпус, тъй като той има правото върховно и окончателно да определя юридическото упражняване на властта в конституционните демокрации. Така народът запазва положението си на политически суверен, докато юридическият суверенитет се отстъпва на държавен орган³⁶. Още в края на 19 век Дж. Брайс предлага подобна идея в друг вариант — обособяване на юридически и

фактически суверенитет, които в правовите държави могат да съвпадат³⁷. За титуляр на юридическия суверенитет се обявява държавният орган, чиито нормативни актове имат върховна юридическа сила в националната правна система. Най-често юридическият суверенитет се отъждествява със законодателната власт и парламента като създател на норми с най-висока юридическа сила. Задължителният авторитет, който винаги цитират англосаксонските конституционалисти, е А. В. Дайси, според който суверенитетът на английския парламент е безграничен и не следва да се търси стесняване на неговите предели, включително и чрез създаване на писана конституция³⁸.

Така юридическият суверенитет обяснява косвеното осъществяване на народния суверенитет от държавен орган и обикновено се свързва с титуляра на законодателната власт в лицето на парламента, който нормира обществените отношения.

Друго направление, чието начало поставя К. Шмит, поддържа, че истинският субект на суверенитета е този, който приема върховното решение в случаите на извънредна ситуация³⁹. Политическото решение при извънредно положение не е обвързано от юридически норми, тъй като те са създадени за регулиране на социалните отношения при нормални условия. Титулярът, който упражнява властта и приема решения при извънредно положение, е политическият суверен, според К. Шмит⁴⁰.

При всички разновидности на разделяне на народния суверенитет на политически и юридически според двойствения субект за осъществяването му възниква въпросът за съотношението и съподчинението между политическото и юридическото върховенство. Проблемът за приоритета се разрешава различно при отделните видове политически режими и практиката на конституционализма на националните държави.

При абсолютизма монархът е съсредоточие на власт, като съединява политическия и юридическия суверенитет. При тоталитаризма, макар и да се постулира принципът на народния суверенитет, чрез сливането на партийната и държавната власт се съединяват юридическият и политическият суверенитет, за да се издигне партийният и държавен лидер в пълновластен господар.

Независимо от формата на конституционната правова държава, при демократичното управление юридическият суверенитет следва да бъде подчинен на политическия суверенитет. Титуляр на политическия суверенитет е винаги народът, докато юридическият суверенитет може да се осъществява, когато народът е източник на властта от самия него непосредствено или представително чрез образуваните от народа държавни органи.

При конституционната демокрация винаги избирателният корпус конституира пряко част от държавните органи. Едва ли критерият за определяне на кръга на органите, които са косвен титуляр на народния суверенитет, може да се изведе единствено чрез начина на избирането им, предвиден в Конституцията на

Република България от 1991 г. Така в правата на суверена биха встъпили изборните държавни органи, които получават мандата си пряко от вота на избирателя.

При изборните органи на местно самоуправление и управление, ако под това разбираме кметовете, които същевременно са местни органи на изпълнителна власт, е налице раздробяване на народния суверенитет и следователно признание на неговата делимост, доколкото става дума за части от народа, обособени по териториален признак.

Парламентът също черпи пълномощията си пряко от избирателния корпус, като волята на народа се раздробява чрез избора на отделните депутати, всеки от които представлява нацията. Следователно възможността Народното събрание да осъществява народния суверенитет също така налага тезата за делимостта на суверенитета. Парламентът е само изразител на народния суверенитет, но не толкова поради волята на избирателния корпус, предопределила състава на представителното събрание, но преди всичко на основание на степента на доверие, с която Обикновеното народно събрание се ползва по време на легислатурата си и съставлява елемент на динамичната легитимност на политическата система⁴¹.

Пряко избираният президент концентрира народната воля, която го превръща в представител на нацията. Но допускането на възможността на държавните органи, уредени в Конституцията на Република България от 1991 г. като учредени власти, да осъществяват народния суверенитет, макар и като непреки титуляри, противоречи на разпоредбата на чл. 1, ал. 3 от Конституцията, а също така налага тезата за делимостта на суверенитета.

Наред с това при непрякото осъществяване на властта, основано върху принципа на народния суверенитет, трансформацията на политическия суверенитет в юридически се определя не само и дори не толкова от начина на получаване на пълномощията от народа, но и от правомощията на държавните органи, конституирани пряко от суверена. В този смисъл характерът на основните политически решения за общността, която притежава, от която произтича и в чийто интерес следва да се упражнява властта, определя държавните органи, които могат да бъдат непряк субект на народния суверенитет.

Най-сетне, нито една от учредените конституционни власти не би могла да се конституира като косвен субект, който упражнява властта от името на народа и съединява позитивния и негативния народен суверенитет. Противното би блокирало конституционното управление, защото всеки изборен държавен орган би претендирал за върховенство, като поставя в подчинение всички политически институции и в същото време не би дължал подчинение на нито един от останалите държавни органи⁴².

Именно тези съображения обуславят извода, че според основния закон на Република България учредителната власт е единствената, при която триединството на народа като източник, субект и бенифициер на властта може да се реализи-

ра. Според Конституцията на Република България от 1991 г. и предвидения ред за осъществяването в гл. IX на основния закон — непрекият субект на властта при осъществяването на народния суверенитет е Великото Народно събрание или Обикновеното народно събрание, но само когато действа в качеството на учредителна власт. В този смисъл косвеното упражняване на народния суверенитет се резервира за политическото представителство при учредяването. Вторични субекти на властта при осъществяването на народния суверенитет са единствено носителите на учредителната, а не на учредените власти. Няма спор, че народът е винаги първичен носител на юридическия и политическия суверенитет и може да осъществява правата си чрез формите на прякото народовластие. В правовите държави народът може да осъществява суверенитета си в съответствие с разпоредбите на Конституцията, които самият той чрез учредителната власт е предписал и се е обвързал с основополагащото политическо решение при изграждане на фундамента на политическата и правната система.

Още по времето на Великата френска революция е създадена конструкцията за националния суверенитет, която се използва понякога заедно с принципа на народния суверенитет, а в редица конституции се употребява като негов еквивалент. Във вътрешнополитически план между двете понятия са налице съществени различия. От социално-политическа гледна точка нацията и народът са различни социални общности, които в двата принципа постулират като източник, субект и бенефициер на държавната власт. Нещо повече, това различие между двете общности води и до съществени юридически следствия. Народът, който живее на територията на една държава, обединява нейните граждани, а също така апатриди, бипатриди и чужденци. В националната държава гражданството, основано върху принадлежността към нацията, предопределя кръга на лицата, които в своята съвкупност са източник на суверенитета, от една страна, а също така политическата свобода и индивидуалните политически права, чрез които пряко гражданите осъществяват държавната власт.

Във външнополитически план, при което нацията е субект на международното право, в случаите, когато не се е конституирала в държава, националният суверенитет легитимира правото на самоопределение на нациите.

Държавният суверенитет се дефинира като способност на националната държава сама и независимо от другите субекти на международното право да определя външната и вътрешната си политика⁴³. Въпреки че международният правен ред, установен след края на Втората световна война, е основан върху зачитане на суверенитета на националните държави, провъзгласен най-тържествено в чл. 2 на Устава на ООН⁴⁴, принципът не е абсолютна категория.

Относителният характер на държавния суверенитет в съвременната епоха има своите основания в необходимостта от балансиране с други принципи и ценности, които легитимират осъществяването на властта. Защитата на основните права на

човека още от времето на Е. Де Вател⁴⁵ е най-често изтъкваното основание, с което оправдават ограничаването на държавния суверенитет, за да бъде гарантирана свободата.

Глобализацията, от една страна, и икономическата и политическата мощ на държавите като субекти в международните отношения, от друга, са фактически предпоставки, които нерядко водят до ерозия на държавния суверенитет на по-малките по територия, икономически потенциал и население страни. Тази тенденция още веднъж доказва превъзходството на политическия суверенитет над юридическия суверенитет, което се проявява както във вътрешен план, така и в областта на международните отношения.

След края на Втората световна война пределите на държавния суверенитет се стесняват и чрез принципа за примата на международното право над националното право. Конституциите на почти всички демократични правови държави приемат като еталон признатите на наднационално ниво стандарти, въведени в международното право, а договорите, по които националните държави са страни, стават част от вътрешното право, което придобива паритет или дори приоритет пред вътрешното законодателство.

Европейският интеграционен процес поставя с особена острота проблема за държавния суверенитет⁴⁶.

Еволюцията на европейската конструкция преминава през регионална международна организация, през особено *suī generis* международно обединение, за да достигне до уникална политическа система на европейските страни⁴⁷, а в по-близко или по-далечно бъдеще до федерален съюз, макар и непознат на типологията на класическия федерализъм и конфедерализма.

Многостепенното управление в Европейския съюз е триединство на общностен, междуправителствен и федерален метод на управление, който осигурява успешното развитие на националните държави и наднационалните образувания, които съставляват европейската интеграционна архитектура.

Основна тенденция от гледна точка на държавния суверенитет е не неговото елиминиране, а паралелното му съществуване с така наречената „открита държавност“, при която страните-членки делегират част от вътрешнополитическите си правомощия на Европейския съюз и неговите институции.

Движението към федерален съюз не означава автоматично загубване, абдикиране и пълен трансфер на суверенитет към Европейския съюз, който все още не е държавно образувание. Още повече, че опитът на класическите федерации не доказва, че държавите членки са изгубвали своя суверенитет, за да достигнат до положението на териториалните образувания в централизираната унитарна държава.

При всички форми на класическия федерализъм успехът на политическия съюз зависи преди всичко от предварително постигнатия конституционен консенсус

относно суверенитета и разделението на учредените власти, което се конкретизира в разпределението на правомощия между съюзните институции и органите на членуващите държави.

В контекста на логическата последователност построенията за суверенитета влияят не само върху формата на съюза, но предопределят и вариантите на вертикалното разделение на властите, което на свой ред се реализира като разпределение на правомощия между институциите.

Историята на федерализма изобилства от разнообразни конструкции за решаване на проблема за суверенитета в сложните държавни образувания. Основната цел на доктрините за суверенитета в условията на федерализма е обособяването на неговия титуляр и съвместяването на повече от един държавен суверенитет върху едно население и една територия.

Първата група конституционалисти приема тезата за неделимостта на суверенитета, който се раздробява между съюзната държава и субектите на федерацията. Така и двете държавни образувания са носители на суверенитет⁴⁸, а в съюзната държава съществуват два суверенитета — на федерацията и на държавите членки. Суверенитетът на субектите на федерацията е естествен и първичен, а суверенитетът на съюза е производен и се образува чрез делегиране на права от държавите членки, които учредяват федерацията.

Според второто направление — суверенитетът е неделим. Титуляр на суверенитета алтернативно са държавите членки или съюзната държава.

Винаги когато конституционалистите поддържат, че суверенитетът принадлежи на държавите, образували федерацията, те практически отъждествяват федерацията с конфедерация. Така в САЩ непосредствено преди Гражданската война представителите на южните щати обосновават техния суверенитет с обстоятелството, че той предхожда формирането на федерацията⁴⁹. Федералните органи са само агенти на субектите на федерацията, които ограничават дейността им в пределите на строго ограничени правомощия. В Германия М. Зайдел също поддържа, че суверенитетът е неделим и принадлежи на държавите, образували федерацията⁵⁰. По този начин федералните институции се доближават до междууправителствения метод, установен след края на Втората световна война в общностното право.

Други конституционалисти поддържат, че суверенитетът е неделим, но той принадлежи на съюза⁵¹. Държавите, образували федерацията, не са суверенни⁵².

Същевременно субектите на федерацията запазват такава по степен автономия от централното правителство, в това число собствена конституция и гражданство, което съществено ги отличава от териториално обособените административни поделения в децентрализираната унитарна държава. Понастоящем лендерите в Германия, макар и да нямат собствен суверенитет, са обявени за конституционно-способни образувания⁵³. Доктрината за кооперативния федерализъм, развита още

през 30-те години на 20 век в САЩ, а в Германия през втората половина на 20 век, придава гъвкавост на федералната държава. Според представителите на това доминиращо течение конституционното регулиране е насочено към сътрудничество и преодоляване на конфликтите между централното правителство и лендерите, от една страна, и координация на отношенията между земите, от друга.

Дефектите на конструкциите за суверенитета във федерациите забелязва още К. Шмит. В учението за федерализма той формулира антиномията, до която достигат теоретиците при опита да изградят стройна конструкция за суверенитета в съюзната държава. Ако суверенитетът е един и неделим, практически е невъзможно съществуването на федерацията. Ако той принадлежи на съюзната държава, а субектите на федерацията са несuverенни образувания, самата федерация се превръща в унитарна държава. При обратната хипотеза — когато държавите членки са носители на суверенитета, се оказва, че отново няма федерация, а конфедерален съюз или международно обединение⁵⁴.

Съвсем прагматично европейският интеграционен процес избягва противоречията и антиномиите на суверенитета във федерациите.

Постепенният успех на обединението на Европа безспорно се дължи на еволюцията на функционалното сътрудничество и общностните методи. Изоставането на политическия съюз в голяма степен се компенсира чрез икономическото сътрудничество и обединението, основано върху общностното право като нов транснационален правопорядък, който има пряко, незабавно и универсално действие по отношение на всички правни субекти в страните членки. Договорът от Маастрихт, който създава основите на Европейския съюз, поставя на дневен ред проблема за частичен трансфер на суверенитет, който в някои от конституциите на страните членки е предвиден десетилетия преди това. Създаването на конституционен договор надхвърля значително конструкцията на „отворената държавност“, доколкото въвежда на мястото на многостепенното управление федералния метод на разпределение на правомощия между Европейския съюз и националните държави членки.

Радетелите на интеграцията се опитват да смекчат критиката на евроскептиците срещу радикалната федерализация на Европейския съюз — като наричат бъдещата конституция конституционен договор, от една страна, и се отказват да решават проблема за държавния суверенитет в условията на съюзната държавност, от друга. Но от историята на федерациите е добре известно, че не наименованието, а съдържанието на устройствения акт има решаващо значение за определяне на формата на държавното обединение⁵⁵.

Вместо да тръгват по утъпкания път на разделяне или единство на суверенитета, теоретиците на федерализацията на европейското обединение предлагат формулата за обединяване на суверенитетите (*pooling of sovereignties*)⁵⁶. Вместо да изпаднат в безсъдържателни схоластически спорове, те предлагат практическо ре-

шаване на съчетаването на върховенството на съюза с върховенството на държавите членки.

Очертаването и разпределението на правомощията на институциите на държавите членки и органите на Европейския съюз е практическото решение на антиномиите на суверенитета при федерализма, а също така предпоставка за въвеждането на хоризонталното и вертикалното разделение на властите в Европейския съюз.

Така спорът за суверенитета във федерацията може да бъде избегнат, като към вертикалното разделение на властите се подходи прагматично и то се реализира чрез разпределение на правомощия между центъра и периферията.

БЕЛЕЖКИ

¹ Всички български конституционалисти отделят полагащото му се място на конституционния принцип за народния суверенитет, вж. **Стойчев, С.** Конституционно право на Република България, С., 2002, с. 102—109; **Друмев, Е.** Конституционно право, С., 1998, с. 71—72; **Спасов, Б.** Конституционно право, С., 2002, ч. 1, с. 115—117, 121—133; **Близнашки, Г.** Принципи на парламентарното управление, С., 1997, с. 139—140; **Близнашки, Г.** Формата на държавата, С., 1999, с. 24—25.

² Вж. **Keohane, R. O.** Ironies of Sovereignty: The European Union and the United States, Paper prepared for the Journal of Common Market Studies, 40th Anniversary Issue, Nov. 2002, p. 1.

³ Вж. L. Henkin, който отбелязва, че „суверенитетът е лоша дума, не само защото е обслужвал ужасни национални митологии, а защото в международните отношения и в международното право често е уловка, заместваща прецизното мислене...“, **Henkin, L.** International Law: Politics, Values and Functions, Boston, 1989, p. 26, 24—25; Още през 1941 г. X. Ласки отбелязва, че би било полезно за политическата наука, ако цялата концепция за суверенитета бъде изоставена. **Laski, H.** Grammar of Politics, 1941, p. 56.

⁴ За предисторията на суверенитета вж. **Еллинек, Г.** Общее учение о государстве, СПб, 1908, с. 317—358; **Эсмен, А.** Общия основания конституционного права, Москва, 1909, т. 1, с. 189—190; **Hinsley, F. H.** Sovereignty, Cambridge Univ. Press, 1986.

⁵ За съотношението между суверенитета и автаркията, а също така и за конкуренцията между различните видове власт като предпоставка за възникване на понятието за суверенитета вж. **Вълчев, Д.** Държавна власт и народен суверенитет, С., 1996, с. 82—83.

⁶ **Hinsley, F.** Op. cit., p. 92.

⁷ **Bodin, J.** On Sovereignty, Six Books on the Commonwealth, Cambridge Univ. Press, Book I, Chapter 8, p. 345.

⁸ Категорията *raison d'état* е въведена от Джовани Ботеро, който в духа на времето дава напътствия на принцовете как да укрепят не само личната си власт, но и държавата, която управляват. **Botero, G.** Della Ragion di Stato, Venice, 1598 in University of Chicago Readings in Western Civilization, Chicago Univ. Press, 1986, v. 5, p. 230—251; Държавният интерес е основополагащият принцип, който определя поведението на държавите и насочва действията на техните владетели, за да запазят и увеличат силата на държавата. Държавният интерес е висша ценност, която трябва да се преследва без оглед на средствата и съобразяване с морала. **Meinecke, F.** Machiavellism, The Doctrine of Raison d'Etat and its Place in Modern History, London, 1998, p. 1—5.

⁹ Монархът не се подчинява на друга власт в държавата, но управлява, като делегира властта си. Ж. Боден извежда създаването на законите, сключването на договори за мир, обявяването на война, установяването на основните органи в кралството, назначаването на висшите сановници, произнасянето на съдебни решения от последна инстанция, помилването и определянето на данъците като основни прерогативи, които произтичат от суверенитета. **Bodin, J.** *Op. cit.*, Book 1, ch. 10, p. 478—538; Вж. също така **Неновски, Н.** Жан Боден — теоретик на държавната власт и държавния суверенитет, сп. *Съвременно право*, 1992, кн. 3.

¹⁰ За съдържанието на понятието правомерна власт вж. **Вълчев, Д.** *Цит. съч.*, с. 19—20.

¹¹ **Хобс, Т.** *Левиатан*, С., 1970, с. 187.

¹² „Законодателят във всички държави е само суверенът, независимо дали е един човек, както в монархията, или събрание от хора, както при демокрацията и аристокрацията, защото законодателят е този, който създава законите“. Пак там, с. 284.

¹³ Върховната власт, според Т. Хобс, е неделима, защото разделените власти биха се унищожили една друга. Пак там, с. 348.

¹⁴ Освен монопола над законодателството, кралската власт предприема всичко необходимо за защитата и осигуряването на мира в държавата, цензурира всички мнения, тъй като те могат да са опасни за мира, определя с правила каква собственост могат да притежават поданиците, правораздава, обявява война и сключва мирни договори, назначава всички съветници, министри, съдии, граждански и военни служители, а също така налага наказания, глоби и удостоява с награди. Макар и многократно да подчертава неограничения характер на суверенитета, Т. Хобс уточнява, че монархът е обвързан от естествените закони, а също така следва да упражнява прерогативите си, като полага специални грижи не само за безопасността на поданиците, но и за повишаване на образованието им, да създава справедливи закони и налага справедливи наказания. Пак там, с. 348—375.

¹⁵ **Малинов, Св.** Увод в Дж. Лок, Два трактата за управлението, С., 1996, с. 17—22; **Дьо Местр, Ж.** *Размишления за Франция*, С., 1998, с. 53—54.

¹⁶ Marsilio of Padua, *The Defender of Peace (1324) in Great Political Thinkers*, ed. W. Ebenstein, 4th ed., Illinois, 1969, p. 272—281.

¹⁷ С. Ю. Брут доразвива Аристотеловата метафора за гражданите и държавата, като сравнява държавата с кораб, в който кралят е капитан, но народът е собственик на кораба и се подчинява на монарха само докато той се грижи за благосъстоянието на обществото. Утвърждаването на идеята за монарха като служител на народа е доведена до радикален завършек.

Монархическият деспотизъм, нарушил обществения договор, създава тиранична власт, която трябва да бъде съборена, включително и чрез покушение върху личността на краля от народа, за да бъде възстановена свободата. **Brutus, S. U.** *A Defense of Liberty Against Tyrants (1579)*, in *Great Political Thinkers*, ed. W. Ebenstein, 4th ed., Illinois, 1969, p. 331—348; Макар и в много по-умерена форма идеята за народа като основание на монархическата власт се среща в доктрината на Е. ла Боеси. Деспотичната власт се укрепва според него от съгласието на поданиците, но след като те го оттеглят, тя ще се разпадне. **Ла Боеси, Э.** *Рассуждение о добровольном рабстве*, М., 1962, с. 8.

¹⁸ *The Politics of Johannes Althusius*, Boston, 1964 (вж. пълния текст в *Liberty Library of Constitution Classics* www.Constitution.org/alt/). Първото издание на произведението е от 1603 г.

¹⁹ За тези си еретични идеи Алтузий бива заклеймен от апологета на кралския абсолютизъм Р. Филмър със съдението, че е разпънат между двама крадци на суверенитета — народа и папата.

²⁰ Според Алтузий дори ако народът желае да се откаже, да прехвърли или отчужди правото си на суверенитет, той не би могъл да го направи по същия начин, както един човек не би могъл да предаде живота си на друг човек. Суверенитетът не би могъл да съществува без или извън народа. Управлението на монарха или върховния магистрат не означава, че той е встъпил в суверенитета, а само че временно упражнява неговото администриране, след като народът му е доверил тази функция, запазвайки си суверенитета, за да го довери впоследствие на друг управник. Така народният суверенитет се запазва за векове и хилядолетия, докато съществува държавата. *Ibid.*, Preface, p. 5.

²¹ Интересно е да се отбележи, че произведението е публикувано за първи път само 3 години след труда на Ж. Боден, но е създадено 9 години преди него. **Buchanan, G.** *The Powers of the Crown in Scotland*, Austin, 1949.

²² Дж. Бюкенън е неостоек, тъй като се възхищава от идеите и поведението на стоиците и основава анализа на държавата и народовластието върху органичната теория. Като се позовава на Цицерон, той сравнява управниците с лекарите, защото се грижат за здравето на обществото. *Ibid.* Ch. 5.

²³ *Ibid.*, Ch. 20.

²⁴ *Ibid.*, Ch. 41,42.

²⁵ **Руссо, Ж. Ж.** Об общественном договоре или принципы политического права, в Жан-Жак Руссо, Трактаты, М., 1969, с. 151—256.

²⁶ Цит. съч., с. 161.

²⁷ Твърде илюзорно е разбирането на Русо, че доколкото суверенът се образува от частни лица, то той няма и не може да има такива интереси, които противоречат на интересите на тези лица, а върховната власт на суверена не се нуждае от поръчителство пред поданиците, тъй като е невъзможно организъмът да поиска да вреди на всички свои членове. Цит. съч., с. 161.

²⁸ Цит. съч., с. 168.

²⁹ Несправедливо би било да обвиняваме Ж. Ж. Русо за твърде схематичното третиране на интересите в изпълнителната власт. Въпреки привързаността към общността, в духа на своето време той не би могъл да преосмисли сложния характер на връзката между длъжностните лица и народа, която е опосредствана от социалните институции и преди всичко от политическите партии. При анализа на интересите на магистратите Ж. Ж. Русо различава собствена воля, която ги тласка към лична изгода, корпоративна воля, която засяга единствено интересите на владетеля, и общата воля на народа като носител на суверенитета. Оттук следва и неговият извод, който е верен в сферата на дължимото, но се разминава с действителното. „При едно свършено законодателство частната или индивидуалната воля трябва да бъде нулева, присъщата на управлението корпоративна воля — твърде подчинена; следователно общата воля, или суверенната воля трябва винаги да господства и да бъде единствено правило за всички останали.“ Цит. съч., с. 196.

³⁰ **Constant, B.** *Principles of Politics*, in *Political Writings*, Cambridge Univ. Press, 1989, p. 175—183.

³¹ *Ibid.*, p. 176—177.

³² **Гизо, Ф.** Политическая философия о суверенитете, в *Классический французский либерализм*, М., 2000, с. 536—537.

³³ Най-систематичното разглеждане на вътрешния суверенитет и неговите разновидности в зависимост от източника на властта предлага италианският професор В. Орландо. Монархическият суверенитет като антипод на народния е възможен в две форми: като теократически, който сакрализира кралската власт с божествения произход, и легимистки суверенитет, при който върховенството на наследствения държавен глава произтича от династичната традиция. Същевременно още от Френската революция и пред всичко чрез възгледите на абат Е. Сийес либералната теория подменя народния суверенитет с националния суверенитет. **Орландо, В.** *Принципы конституционного права*, М., 1907, с. 32—33.

³⁴ *Метафизика нравов*, часть первая *Метафизические начала учения о праве* в И. Кант, сочинения в шести томах, т. 4, часть 2, М., 1965, § 45, с. 234.

³⁵ **Еллинек, Г.** Цит. съч., с. 317—358; **Дюги, Л.** *Конституционное право: Общая теория государства*, М., 1908, с. 151.

³⁶ **MacCormick, N.** *Sovereignty in Blackwell Encyclopedia of Political Institutions*, ed. V. Bogdanor, Blackwell Encyclopedia, Blackwell, 1987, p. 583—584.

³⁷ **Bryce, J.** *The Nature of Sovereignty in Studies in History and Jurisprudence*, Oxford, vol. II, 1901, p. 51—104.

³⁸ **Dicey, A. V.** *Introduction to the Study of the Constitution*, 1915, p. 3—12.

³⁹ **Шмитт, К.** Политическая теология, М., 2000, с. 15; По този повод Н. Макормик основателно счита, че К. Шмит се опира на традицията, установена от Т. Хобс и Дж. Остин, според които правото е заповед на суверена, а суверенът е лице или група, на която се подчиняват всички и никой не може да изисква подчинение от него. „Според концепцията на Шмит ключът към крайното основание на правото се определя от въпроса кой може да осъществява ефективно властта от страна на цялото общество в условията на извънредно положение, когато установените юридически норми се разпадат или се оказват неадекватни“, **MacCormick, N.** *Questioning Sovereignty*, Oxford, 1999, p. 127.

⁴⁰ Държавният суверенитет „юридически правилно следва да се определя не като властнически монопол или монопол на принудата, а като монопол върху решението...“ вж. **Шмит, К.** Цит. съч., с. 26.

⁴¹ В този смисъл напълно правилно е становището на проф. С. Стойчев, че Народното събрание не може да бъде титуляр, а само изразител на народния суверенитет, **Стойчев, С.** *Конституционно право*, С., 2002, с. 108.

⁴² Позитивният суверенитет изразява върховенството на суверена, на когото всички се подчиняват, а негативният суверенитет означава, че суверенът не е подчинен никому. Вж. **Schwarzenberger, G.** *The Forms of Sovereignty*, in *Current Legal Problems*, vol. 10, 1957, p. 264—265.

⁴³ Някои автори разчленяват съдържанието на държавния суверенитет в няколко различни насоки. Така Краснър поддържа, че в международните отношения държавният суверенитет се реализира на първо място като вестфалиански суверенитет, според който се изключва намесата на външни правни и политически субекти при определяне на вътрешната организация на националната държава, юридически суверенитет, изразяващ се в изискването за международно признаване на държавите, и взаимозависим суверенитет, обхващащ способите, чрез които държавите контролират трансграничната миграция, **Krasner, S.** *Sovereignty*, Princeton, 1999, p. 9.

⁴⁴ Според ал. 1 организацията е основана върху принципа на суверенното равенство на всички нейни членове, в ал. 4 се казва, че държавите членки се въздържат в международните отношения от заплашване с и употреба на сила срещу териториалната цялост или политическата независимост на държавите, а в ал. 7 се провъзгласява забраната за намеса в работи, които са вътрешна компетентност на държавите.

⁴⁵ **De Vattel, E.** *The Law of the Nations*, Philadelphia, 1835, p. 94—96.

⁴⁶ Този аспект на суверенитета е поставян в българската юридическа литература още преди възникването на Европейския съюз, вж. **Георгиев, Д.** Суверенитетът в съвременното международно право и сътрудничеството между държавите, С., 1990, с. 70—81.

⁴⁷ За първи път за Европа като за политическа система пише Вател, разбирайки, че националните държави на стария континент са свързани като едно единно тяло, чиито независими държави са свързани от общ интерес за поддържане на реда и защита на свободата. Разбира се, Европейският съюз днес не е политическа система в смисъла, вложен в понятието от Вател. **De Vattel, E.** *Op. cit.*, book 3, Ch. 3, sect. 47.

⁴⁸ Това виждане изразяват Дж. Медисън, А. Де Токвил по отношение на САЩ и Вайц. **Дюги, Л.** Цит. съч., 189—194; В съвременните условия представител на това направление е Л. Зидентоп, вж. **Зидентоп, Л.** *Демокрация в Европа*, С., 2003, с. 132—133.

⁴⁹ Суверенитетът е едно цяло, да се раздели, означава той да се унищожи. Вж. **Calhoun, J. A.** *Disquisition on Government*, Boston, 1881, v. I, p. 118.

⁵⁰ **von Seydel, M.** *Staatrechtliche und politische Abhandlungen*, Freiburg, 1893, p. 15.

⁵¹ **Laband, P.** *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, Tübingen, 1911, vol. I, p. 91.

⁵² **Еллинек, Г.** Цит. съч., с. 280.

⁵³ **Stein, E.** *Staatsrecht*, Tübingen, 1998, S. 103; Същото становище поддържа и О. Киминих в седемтомния коментар на основния закон на ФРГ, *Государственное право Германии*, М., 1994, т. 1, с. 77.

⁵⁴ **Schmitt, C.** *Theorie de la constitution*, Paris, 1993, p. 517—522.

⁵⁵ В учението си за федерацията К. Шмит отбелязва, че „федералният договор е конституционен договор“, а неговото съдържание веднага образува федералната конституция и става част от конститу-

цията на всяка държава членка. Вж. **Schmitt, C.** Ibid, p. 518. Работата на Европейския конвент като че ли перифразира неговата теза, която придобива формулировката, че създаването на конституционен договор учредява федерален съюз.

⁵⁶ **MacCormick, N.** Beyond the Sovereign State, *Modern Law Review*, v. 56, January 1993, № 1, p. 16.

CONSTITUTIONAL DIMENSIONS OF SOVEREIGNTY

by Evgeni Tanchev

Summary

In this article some of the constitutional dimensions of popular, national and state sovereignty have been treated.

The discourse is centered at the linkage and identification of the concept of popular sovereignty to Rosseau's theory of Social contract; the structure of popular sovereignty principle including its source, repository and beneficiary; the statement that the Ordinary National assembly (Bulgarian Parliament) can be regarded as a repository of the popular sovereignty; differentiation between political and legal sovereignty; and the thesis that allocation of sovereignty in the federal states instead of federal vertical separation of powers can be applied in the constitutional future of the European Union.

ЗА ПРОТИВОРЕЧИЯТА МЕЖДУ ЗАКОНА ЗА ОТГОВОРНОСТТА НА ДЪРЖАВАТА ЗА ВРЕДИ, ПРИЧИНЕНИ НА ГРАЖДАНИ, И КОНСТИТУЦИЯТА

*Явор Зартов**

I.

В правната литература е изложено разбиране за частична неконституционност на Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани (ЗОД). Според него тя се изразявала в изключването от закона на възможността други субекти, освен граждани, да претендират обезщетение. Отбелязва се необходимостта от приемането на нов закон, предвиждащ и отговорност за противоконституционни закони, както и за случаите, когато с нов закон се забранява дейност, която преди неговото приемане е била разрешена¹.

Поддържа се и друга подобна теза: обхватът на чл. 7 от Конституцията е по-широк от този на ЗОД от гледна точка на дейността, за която се носи отговорност, и субектите, които имат право на обезщетение. Въпросът за тези противоречия досега не бил поставен и Конституционният съд (КС) не бил сезиран с искане за тълкуване на чл. 7 от Конституцията².

Въпросът за съотношението между ЗОД и Конституцията не може да бъде решен и извод за противоконституционност на закона не може да се прави само на основата на съпоставката на техния обсег (приложно поле). Юридическият проблем, който трябва да бъде изведен и да получи отговор „пред скоби“, е кога е налице противоречие между закон и Конституцията. Става дума за противоконституционност по съдържание, а не от гледна точка на неспазване реда за приемане на закона³.

1. Правната теория и практиката на КС не дават ясен отговор на този въпрос.

Според проф. Сталев меродавни са противоречията по съдържание между уредбата, която законът и Конституцията дават на един и същи проблем⁴. В Р. № 15 от 1995 г. по к. д. № 21/95 г. на КС е посочено, че противоконституционността на една законова норма поначало се извежда от нейното съдържание. И в

* Адвокат.

двата случая подлежащото на дефиниране понятие „противоконституционност“ се извежда от друго недефинирано понятие — противоречие в съдържанието на конституционната и законовата уредба.

Малко по-голяма конкретност внася формулата, че противоконституционност е налице, когато към едни и същи факти се прикрепват различни правни последици, респективно — към различни факти — еднакви правни последици⁵.

Но и това не е достатъчно. Противоречието на закона с Конституцията е частен случай на общия проблем за противоречията в правото — противоречия между договор и закон; административен акт и закон; съдебен акт и закон; подзаконов нормативен акт и закон; норми на вътрешното право и международните договори по чл. 5, ал. 4 от Конституцията.

2. Установяването на противоречие между закон и Конституцията може да стане единствено чрез сравнение. То представлява познавателна операция, с която на основата на някакви признаци се констатира тъждество или различие. Сравнението на нормите на закона и на Конституцията има смисъл само ако между тях има сходство в предмета на регулиране. Едва ли на някого ще хрумне да преценява конституционността на чл. 1 и чл. 2 от ЗОД, като ги съпоставя напр. с чл. 76 от Конституцията, уреждащ откриването на първото заседание на Народно събрание и полагането на депутатската клетва.

Основанието за сравнение на чл. 1 и чл. 2 от ЗОД с чл. 7 от Конституцията е сходството на регулираната материя — кой отговаря; за какво се носи отговорност и при какви предпоставки; пред кого се носи отговорността⁶.

Признаците, въз основа на които се прави сравнението, се съдържат в елементите на структурата на сравняваните правни норми. При цялата условност на опита за „разкодиране“ на разпоредбата на чл. 7 от Конституцията, нейната триелементна структура би изглеждала така: хипотеза — във всички случаи на издаване на актове или извършване на действия от държавни органи и длъжностни лица; диспозиция — те трябва да съответстват на закона; санкция — държавата дължи обезщетение за вредите, причинени от незаконен акт или действие. Възможен е и друг вариант на структурно изразяване на чл. 7 от Конституцията, при който хипотезата обхваща случаите на възникване на вреди, причинени от незаконни актове или действия на държавни органи или длъжностни лица; диспозицията определя правилото за поведение на държавата — да обезщети тези вреди; а санкцията се съдържа в гражданския процес, чрез който се осъществява вземането за обезщетение. Вероятно има и други варианти, в които дори структурата не е триелементна. Същественото е, че при симетричното формулиране на структурните елементи на чл. 1 и чл. 2 от ЗОД ще бъде констатирано сходство с тези на чл. 7 от Конституцията.

Същото сходство ще бъде установено и ако сравняваните норми се разгледат в тяхната динамика, като правни норми в действие, т. е. като правоотношения⁷.

Регулираните от чл. 7 от Конституцията и чл. 1 и чл. 2 от ЗОД правоотношения са сходни по страни и съдържание (предмет, права и задължения)⁸. И в двата случая държавата дължи обезщетение за вреди, причинени от незаконни актове и действия.

Сравнението може да покаже тъждество в редките случаи на абсолютно ненужното възпроизвеждане в закона на дадена конституционна норма⁹.

Когато сравнението покаже различие, възниква въпросът дали е налице противоречие.

2. Не всяко различие е противоречие и не всяко несъответствие на закона с Конституцията означава противоконституционност. Противоречието с Конституцията е онова различие на закона, което съдържа в себе си отрицание. Това отрицание може да бъде или на елемент от структурата на конституционната норма, или на елемент от правоотношението, произтичащо от нея. На езика на правната логика отрицанието, съдържащо се в закона, може да се изрази с правило, което опровергава правилото, предвидено в Конституцията, или с юридически факт, който изключва (отрича) посочения от Конституцията, или с правна последица, която е несъвместима с установената в Конституцията.

Такова отрицание на чл. 7 от Конституцията не може да бъде разкрито в чл. 1 и чл. 2 от ЗОД нито по отношение на субектите, имащи право на обезщетение за вреди, нито по отношение на актовете и действията, за незаконността на които държавата дължи обезщетение. Според чл. 1 и чл. 2 от ЗОД обезщетението се дължи на физически лица, а според чл. 7 от Конституцията — на всички правни субекти, т. е. и на юридически лица¹⁰. Разпоредбите на закона не изключват (не отричат) отговорността спрямо юридическите лица. ЗОД съдържа секторна уредба на субектите, спрямо които се носи отговорност — физическите лица, без да я прогласява за изключителна само спрямо тях. Липсва отрицание на правилото на чл. 7 от Конституцията, че се носи отговорност и спрямо юридически лица. В съответствие с Конституцията е физическите лица да имат вземане за обезщетение за причинени вреди. Според чл. 1 и чл. 2 от ЗОД отговорност се носи за незаконните актове и действия, посочени в тях, а според чл. 7 от Конституцията — за всички незаконни актове и действия на държавни органи и длъжностни лица. Разпоредбите на закона уреждат секторно кръга от актове и действия, за чиято незаконност се носи отговорност, без да я ограничават само до тях. Липсва отрицание на правилото на чл. 7 от Конституцията, че се носи отговорност за вреди, причинени от всички незаконни актове или действия. В съответствие с Конституцията е да се дължи обезщетение за вредите, причинени от незаконни актове и действия на органите по чл. 1 и чл. 2 от ЗОД. Не би била противоконституционна и една нова секторна законодателна уредба, запълваща липсващия сегмент в ЗОД и предвиждаща отговорност спрямо юридическите лица, както и за всички необхванати в чл. 1 и чл. 2 незаконни актове и действия.

II.

Практически е невъзможно да се обоснове конституционно основание за приемането и действието на ЗОД. Несполучливи са опитите необходимостта от закона да се обясни с „доразвитие“ на чл. 56, ал. 1 от Конституцията (1971 г.)¹¹ и с изпълнение на изискванията на чл. 56, ал. 3 от същата Конституция¹². Разпоредбата на чл. 56, ал. 1 от Конституцията (1971 г.) не изискваше приемането на закон, уреждащ условията и реда за реализиране на отговорността на държавата. Алинея 3 на чл. 56 от предишната Конституция предвиждаше приемането на закон, който да уреди условията, при които гражданите имат право на обезщетение от длъжностните лица за причинените им вреди от незаконно изпълнение на службата, т. е. пряката отговорност на длъжностните лица. Вместо това ЗОД в чл. 9 уреди регресната отговорност на виновните длъжностни лица спрямо държавата.

Член 7 от Конституцията е самостоятелна правна норма. За нейното прилагане не е необходимо издаването на друг нормативен акт¹³. Това следва от съдържанието на разпоредбата, което притежава необходимия, самостоятелен, пълен и достатъчен регулативен потенциал, за да уреди предпоставките на отговорността на държавата за вреди, причинени от незаконни актове и действия на нейни органи и длъжностни лица. То следва и от правилото за непосредствено действие, очертано в чл. 5, ал. 2 от Конституцията.

Всяко приемане на закон относно уредената в самостоятелна конституционна норма материя крие рискове. Най-малкият е законът да е ненужен, ако само възпроизвежда уредбата на конституционната норма. По-сериозната опасност е в своята диспозиция нормата на закона да предвиди факти, които не са обхванати от диспозицията на конституционната норма, или да установи правило за поведение или санкция, противоречащи на конституционната разпоредба. И тази опасност е неизбежна, защото за да се различава от конституционната норма, нормата на закона трябва да изрази нещо различно, т. е. или да „прибави“, или да „отнеме“ нещо от субектите, фактическия състав, правилото за поведение или от санкцията.

1. Първият пример за това е свързан с въпроса кой е субектът, който носи отговорност по ЗОД — държавата или съответният държавен орган.

Няма друг въпрос в разглежданата материя, по който да съществува почти пълно единодушие в теорията и съдебната практика — обезщетението се дължи от съответния държавен орган¹⁴.

Ако наистина от тълкуването на чл. 7 от ЗОД следва, че отговорността се носи от държавните органи, тази разпоредба би била в противоречие с чл. 7 от Конституцията. Конституционната норма еднозначно и категорично определя като длъжник на обезщетението държавата. Щом законът предвижда друг длъжник — субект, който не е държавата, налице е противоречие: нормата на закона съдържа отрицание на предвиденото в Конституцията. Същото противоречие — отри-

цание, би било налице и ако нормата на закона предвиждаше, че вместо от държавата, обезщетението се дължи от съответните длъжностни лица. И обратно — ако е конституционносъобразно законът да възлага отговорността върху държавен орган, би трябвало да е конституционносъобразно със закон тази отговорност да може да се възложи пряко и само на съответните длъжностни лица. А това напълно обезсмисля гаранционното предназначение на отговорността на държавата по чл. 7 от Конституцията.

Всъщност теорията и съдебната практика погрешно приемат, че отговорността по ЗОД се носи от съответните държавни органи. Това не произтича от нормите на закона. Напротив — в самото заглавие, в чл. 1, чл. 2 и чл. 4 от ЗОД ясно е посочена държавата като длъжник. В двете алинеи на чл. 9 от ЗОД се урежда регресното вземане на държавата за изплатените от нея обезщетения. Подвеждането идва от неправилното разбиране на разпоредбата на чл. 7 от ЗОД. Тя урежда не въпроса кой е длъжник по материалното правоотношение, а срещу кого се предявява искът. Това е случай на процесуална субституция на страната на ответника от вида на процесуалното застъпничество. Държавният орган по чл. 1 или чл. 2 от ЗОД е процесуален субституент на държавата, наред с който по служебен почин на съда се конституира като ответник и държавата¹⁵. Именно срещу нея трябва да бъде постановявано и осъдителното решение, тъй като само тя е длъжник по материалното правоотношение.

Противоконституционна се оказва не разпоредбата на чл. 7 от ЗОД, а теорията и съдебната практика по нейното прилагане. По българското право винаги и само държавата е длъжник на обезщетението за вреди, причинени от незаконни актове и действия на нейни органи и длъжностни лица¹⁶.

Поради това, че определят държавен орган, а не държавата като длъжник на обезщетението, противоконституционни са и чл. 25, ал. 1 от Данъчния процесуален кодекс (ДПК), чл. 19, ал. 1 от Закона за Националната агенция за приходите (ЗНАП) и чл. 68 от Закона за физическото възпитание и спорта¹⁷.

Практиката да се приемат закони, предвиждащи отговорност на определени държавни органи за вреди, причинени от техни незаконни актове и действия, следва да бъде преустановена. И то не само поради противоконституционността на подобни разпоредби. А и заради естествения и логичен въпрос, който възниква — няма ако в даден закон не е предвидена такава отговорност, няма да се дължи обезщетение¹⁸.

Практическото значение на констатираната противоконституционност е в няколко посоки. За увредения субект никак не е без значение дали длъжник ще му бъде държавата или държавен орган. Едно вземане спрямо държавата може да се прихваща срещу задължение към нея, а този резултат не може да се постигне, ако длъжник на обезщетението е държавен орган¹⁹. Вземанията срещу държавни органи (по дефиниция държавни учреждения) не подлежат на принудително изпъл-

нение, докато срещу държавата такова може да бъде проведено²⁰. Увредените субекти, които имат за свой длъжник държавата, ще бъдат предпазени от възможната изненада да бъде прекратен без правоприемство на пасивите държавен орган, посочен от закона за длъжник на обезщетението²¹. Ще се внесе яснота и ще се пресече противоконституционната съдебна практика по реда на ЗОД да се осъждат общински органи²².

2. Противоконституционно е и въвеждането в чл. 1 и чл. 2 от ЗОД (а също и в чл. 25, ал. 2 от ДПК и чл. 19, ал. 2 от ЗНАП), като предпоставка за отговорността на държавата, изискването за предварителна отмяна на незаконния акт, причинил вредата. Тази предпоставка не се съдържа в хипотезата на чл. 7 от Конституцията. Нейното включване в хипотезите на чл. 1 и чл. 2 от ЗОД, чл. 25, ал. 2 от ДПК и чл. 19, ал. 2 от ЗНАП означава, че законите поставят още едно, непредвидено в Конституцията условие за отговорност. В това се състои противоречието: съвкупността от обективните предпоставки на отговорността, очертана в Конституцията, се отрича от законите и вместо нея като основание на отговорността законите сочат друга съвкупност от предпоставки. А това означава, че законите стесняват приложното поле на предвидената в Конституцията отговорност. Винаги когато в една норма, съдържаща санкционни последици, се включи допълнителна предпоставка, нейният обхват се ограничава. И обратното — когато от такава норма се премахне предпоставка (в т. ч. признак на деянието), нейното приложно поле се разширява.

Въвеждането на това допълнително изискване за предварителна отмяна се обяснява в правната литература с презумпцията за законосъобразност на актовете на държавен орган, която е в основата на правната сигурност²³. Изтъкват се и съображения за целесъобразност, като се сочи, че „не би било правилно един първостепенен съд, който може да разглежда спора, да е властен да е произнася и по законността на акта, разглеждането на жалбата срещу който ЗАП предоставя на компетентността на по-висшестоящ съд, дори на ВАС“²⁴.

Аргументите, основани на съображения за правна сигурност, са неприемливи. Те съдържат една подмяна на тезиса, защото не отчитат различията в правоотношенията. Едното правоотношение — по реализирането на отговорността на държавата за вреди от незаконен акт, е гражданскоправно и се характеризира по следния начин: страни по него са увреденият субект и държавата; предметът му е вземането за обезщетение; съдържанието му се състои в правото да се получи обезщетение и задължението то да се заплати. Когато вземането за обезщетение бъде предявено пред съда, предметът на делото се свежда до спорното право на обезщетение. Другото правоотношение е административно или наказателнопроцесуално. Неговите страни, предмет и съдържание се различават от първото: страни са засегнатият субект, който най-често е и адресат на акта, и съответният държавен орган, а предметът му включва определени задължения за адресата. Когато закон-

ността на акта бъде оспорена пред съда, делото има за предмет установяването или отричането на твърдяната незаконност. Ето защо разглеждането и решаването на делото за обезщетение за вреди, причинени от незаконни актове, не засяга правната сигурност в случаите, когато няма предварителна отмяна на тези актове. Изходът на едно такова дело не се отразява на юридическата съдба на акта, за който е имало твърдение, че е незаконен. Затова в правната литература отдавна беше направено предложение за отмяна на чл. 1, ал. 2 от ЗОД²⁵. По същата логика трябва да се признае възможност съдът да уважава исокове за обезщетение, независимо че не са отменени актовете, посочени в чл. 2, т. 1—5 от ЗОД (в хипотезата на т. 6 изискването за отмяна въобще не се поставя), стига да се установи тяхната незаконност. Това няма да накърни правната сигурност. Претърпелият вреди ще получи обезщетение, независимо че: задържането под стража не е отменено; обвинението още се поддържа и лицето не е оправдано; образуваното наказателно производство не е прекратено; лицето не е оправдано; административното наказание, принудителното лечение, принудителните медицински мерки или приложената административна мярка не са отменени.

Вярно е, че се създава деликатна конфликтна ситуация: за да се присъди обезщетение, актът е признат за незаконен, но той не е отменен. Особено ярко тази деликатност се проявява в случаите, когато лицето е осъдено с влязла в сила присъда, тя не е отменена, но е присъдено обезщетение за незаконност на присъдата. За такъв юридически резултат няма процесуални пречки. Влязлата в сила присъда според чл. 222 от ГПК е задължителна за съда, който разглежда гражданските последици от деянието относно това дали то е извършено, дали е противоправно и дали деецът е виновен. Обвързаността на съда се обуславя от твърдение на деянието, предмет на присъдата и деянието, предмет на исоковия процес²⁶. Делото, образувано по иска за обезщетение, има за предмет вредите, настъпили от незаконната присъда, а не деянието, за което тя е постановена. По това дело не се пререшава въпросът за наказателната отговорност на дееца и неговата цел не е да ревизира присъдата.

Отбелязаната деликатност не опровергава извода за възможност за присъждане на обезщетение. Европейският съд в Страсбург, учреден въз основа на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, постановява решения съобразно особеното българско право, образувано от международните нормативни съглашения по чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Това българско право допуска постановяване на осъдителни решения за плащане на обезщетения в полза на лица, увредени от актове или действия на български държавни органи, включително и влезли в сила съдебни решения и присъди преди тяхната отмяна²⁷. Законодателят е намерил уместно решение за преодоляване на конфликта, като е въвел нови основания за отмяна по чл. 231, ал. 1, б. „з“ от ГПК и за възобновяване по чл. 362, ал. 1, т. 4 от НПК.

За разглежданата възможност да се присъжда обезщетение без предварителна отмяна на незаконния акт няма значение обосноваването на посочената компетентност на Европейския съд чрез теориите за споделения, отдадения или трансферирания суверенитет. Същественото е в друго — българското законодателство позволява да се постави началото на нови нетрадиционни решения в защита на правните субекти от незаконни актове на държавни органи и длъжностни лица. Идеята, заложена в модела на посочените нови основания за отмяна и възобновяване, може да се адаптира спрямо решенията на българските съдилища за присъждане на обезщетения за вреди от такива незаконни актове. По този начин решенията за присъждане на обезщетения освен репариращата си функция ще допринасят и за отстраняване на незаконността на актовете. Практически тази „конкуренция на процеси“ може да е продължителна, но тя ще осигури постепенно приближаване към законността.

Тезата, че правната сигурност изисква предварителна отмяна на незаконния акт като предпоставка за присъждане на обезщетение, е неприемлива и от гледна точка на съпоставка на конституционни ценности. Едната отразява принципа на правовата държава, прогласен в чл. 4, ал. 1 от Конституцията. Когато липсва стабилност на правния ред, този принцип се засяга. Другата ценност отразява защитата на правата на личността от незаконни актове и действия на държавни органи и длъжностни лица; а правата на личността са върховен принцип съгласно Преамбюла на Конституцията²⁸. Ето защо между двете конституционни ценности приоритет има върховният принцип за защита на правата на личността. Впрочем и самата правовост на държавата обслужва този върховен принцип²⁹.

3. Противоконституционна е и разпоредбата на чл. 9, ал. 2 от ЗОД. Тя предвижда като условие за регресната отговорност на длъжностните лица спрямо държавата предварително признаване по съдебен ред на съответните действия или бездействия за престъпления.

Противоречието е с чл. 6, ал. 2, изр. 1 от Конституцията. Дознателите, магистратите и длъжностните лица от данъчната администрация и Агенцията за държавен вътрешен финансов контрол носят имуществена отговорност пред държавата, ако е осъществена наказателната им отговорност. Всички останали длъжностни лица носят такава имуществена отговорност, без да е необходимо реализиране на наказателна отговорност. Това създава неравенство пред закона за двете групи длъжностни лица. Неравенството пред закона се констатира и в друга посока: длъжностни лица, осъществяващи административна дейност (по чл. 1 от ЗОД), са поставени в различни условия спрямо други длъжностни лица, осъществяващи също административна дейност (на данъчната администрация и на Агенцията за държавен вътрешен финансов контрол). КС категорично сочи, че равенството пред закона означава равнопоставеност на всички граждани пред закона и задължение за еднаквото им третиране от държавната власт³⁰. Разбира се — от

всяка от трите власти по чл. 8 от Конституцията, следователно и от законодателната.

Противоречие може да се намери и с чл. 6, ал. 2, изр. 2 от Конституцията. Разпоредбата на чл. 9 ал. 2 от ЗОД създава привилегия³¹, основана на социалния (служебен) статус на определена категория лица. Тази привилегия не е от вида на „конституционно допустимите, обществено необходими и социално оправдани“, нито от „конституционно предвидените привилегии относно наказателната отговорност и личната неприкосновеност, нужни за изпълнение на някои високоотговорни задължения, осигуряващи по-голяма свобода и самостоятелност, сигурност и независимост спрямо органите на изпълнителната и съдебната власт“³².

В правната литература се изтъква, че в интерес на спокойната работа на правозащитните органи и на независимостта им чл. 9, ал. 2 от ЗОД е ограничил тяхната регресна отговорност към държавата само за случаи, при които вредата е резултат на извършено престъпление³³.

Този опит да се обясни логиката на чл. 9, ал. 2 от ЗОД не съответства на разбирането на КС за съдържанието и гаранциите за независимостта по чл. 117, ал. 2 от Конституцията³⁴. Независимостта не означава освобождаване на магистрата от имуществена отговорност или нейното ограничаване само до случаите на извършено престъпление. От тази гледна точка противоконституционна е и разпоредбата на чл. 135 от ЗСВ, освобождаваща магистратите от имуществена отговорност за вреди, причинени при изпълнение на служебни задължения, освен когато извършеното е престъпление.

Имуществената отговорност на магистратите е твърде подценена при осъществяването на съдебната реформа. Нейните акценти са пренесени върху организационно-структурния аспект и съотношенията на властови и кадрови правомощия във вътрешните отношения на магистратурата. Встрани от законодателните промени остават въпросите на ефективността на правораздаването. А имуществената отговорност е твърде солиден инструмент за нейното повишаване. Замислен като закон, който да уреди отговорността на длъжностните лица, включително и от съдебната власт, чл. 9, ал. 2 от ЗОД всъщност установява безотговорност. Нейната логическа верига започва с практическия въпрос — какво би могло да бъде извършеното престъпление, обосноваващо имуществената отговорност на магистрата спрямо държавата? Ясно е, че чл. 9, ал. 2 от ЗОД няма предвид странични, външни за акта (чл. 2 от ЗОД изключва от обхвата си действията или бездействията освен по т. б) престъпления като напр. подкуп. Получаването на подкуп може да обуслови издаването на увреждащия акт, но самото то не е увреждащ акт по смисъла на чл. 2 от ЗОД. Престъплението не трябва да изпълнява мотивационна роля за издаването на акта. Необходимо е издаването на самия акт да е пряк резултат на престъпление. Престъпленията по чл. 287, 288 и 294, ал. 4 от НК с оглед на изпълнителните деяния не се обхващат от хипотезата на чл. 2 от

ЗОД, следователно са извън приложното поле на този закон. Остават актовете на магистратите, които са резултат на престъпления по чл. 282 от НК — само за такива престъпления магистратите ще отговарят пред държавата за изплатените от нея обезщетения. Но в типичния случай на основния състав на чл. 282 от НК престъплението не е тежко съгласно чл. 93, т. 7 от НК. Това означава, че поради имунитета на магистратите (чл. 132, ал. 1 във връзка с чл. 70 от Конституцията) срещу тях не може да бъде възбудено наказателно преследване. Несменяемостта на магистратите (до тяхното пенсиониране) и изтичането на срока на погасителната давност за вземането на държавата за обезщетение довършва картината на практическата безперспективност на имуществената отговорност на магистратите.

4. И още две констатации за противоконституционност.

4.1. Разпоредбата на чл. 6, ал. 1 от ЗОД в частта относно ненаследяването на правото на обезщетение за неимуществени вреди, ако не е било предявено пред съд от увредения, противоречи на чл. 17, ал. 1 и 3 от Конституцията.

Вземането за обезщетение за неимуществени вреди възниква при осъществяване на фактическия състав, включващ незаконен акт, действие или бездействие, причинна връзка и вреда. От този момент вземането за обезщетение става елемент от имуществото на увредения, т. е. от един момент, предхождащ завеждането на иска пред съда; чрез този осъдителен иск се търси защита на едно съществуващо право, а не учредяване (пораждане) на право на обезщетение.

Частната собственост на наследодателя, включваща и възникналото вземане за обезщетение за неимуществени вреди, е неприкосновена — чл. 17, ал. 3 от Конституцията. Правото на наследяване на това вземане за обезщетение се гарантира от закона — чл. 17, ал. 1 от Конституцията. В пряко нарушение на тези конституционни норми чл. 6 ал. 1 от ЗОД поставя допълнително изискване — вземането да е било предявено пред съд³⁵.

4.2. Разпоредбата на чл. 10, ал. 2 от ЗОД противоречи на чл. 6, ал. 2, изр. 1 от Конституцията. Без да се повтарят съображенията, изложени в предишната т. 3, допълнително трябва да се изтъкне следното: исковете по ЗОД и исковете с правна квалификация по чл. 7 от Конституцията са с еднакъв по правна природа и фактически състав предмет. Оказва се обаче, че ако се претендира обезщетение за вреди от незаконни актове или такива на държавни органи, необхванати от ЗОД, такси и разноски ще се внасят предварително. Това показва, че законът не третира еднакво правните субекти и че е допуснал неравенство и привилегия за гражданите — ищци по ЗОД. Това освобождаване от такси и разноски по чл. 10, ал. 2 от ЗОД няма опорни точки в Конституцията. За някои други случаи освобождаването от такси и разноски има конституционно оправдание. Напр. освобождаването от такси и разноски по чл. 63, ал. 1 от ГПК на ищците за вземания по трудови договори, или на тези, които нямат достатъчно средства, съответства на принципа на чл. 16 от Конституцията за гарантиране и защита на труда, респ. — на принципа за социалност на държавата, прогласен в Преамбюла на Конституцията.

III.

Изложеното позволява да се очертаят две групи проблеми с практическо значение.

1. Първата е свързана с необходимостта от ЗОД и възможността той да регулира в пълната материята на отговорността на държавата за вреди, причинени от незаконни актове и действия на държавни органи и длъжностни лица. Налага се да се изясни съотношението между разпоредбите на чл. 7 от К, ЗОД и чл. 45 и сл. от ЗЗД. Член 7 от Конституцията има двойно битие. Като норма от върховния закон тя е моделът, спрямо който се преценява съответствието на закона с Конституцията. Като самостоятелна и непосредствено действаща норма с достатъчен регулативен потенциал чл. 7 от Конституцията е общият закон за отговорността на държавата. ЗОД е специален спрямо чл. 45 и сл. от ЗЗД, но е специален и спрямо чл. 7 от Конституцията. Като по-стар специален закон ЗОД не би трябвало да се счита отменен от новата Конституция³⁶. Но с оглед разпоредбите на чл. 5, ал. 1 и § 3, ал. 1 от преходните и заключителни разпоредби на Конституцията противоконституционните норми на ЗОД се считат отменени (не се прилагат).

Общият поглед върху ЗОД показва, че повечето от включените в него норми не регулират същинската материя на отговорността на държавата. Задължението за разясняване по чл. 3, предявяването на иска по чл. 7, производството пред съда по чл. 10 и съобщението чрез средствата за масова информация по чл. 11 имат място в съответните процесуални закони, уреждащи дейността на държавните органи. Разпоредбите относно дължимото обезщетение (чл. 4 от ЗОД) и освобождаването от отговорност (чл. 5 от ЗОД) са ненужни, защото съдържащите се в тях правила логически произтичат от причинно-следствената зависимост като предпоставка на отговорността, предвидена в чл. 7 от Конституцията. Изключването на вината като такава предпоставка (чл. 4 от ЗОД) също произтича пряко от чл. 7 на Конституцията. Правилата за наследяване по чл. 6 от ЗОД (като се изключи противоконституционността относно наследяването на обезщетението за неимуществени вреди само ако е било предявено пред съд от увредения) са единствено възможният тълкувателен резултат, основан на същността на правоприемството. Приложимият закон (чл. 8 от ЗОД) е логическа последица на съотношението между общ и специален закон. Отговорността на виновните длъжностни лица спрямо държавата (чл. 9 от ЗОД) е материя, чужда на ЗОД и нейното систематично място е в законите, уреждащи статуса и отговорностите на съответните длъжностни лица. Параграф 1 от заключителните разпоредби на ЗОД излишно повтаря саморазбиращата се и предвидена в чл. 46, ал. 2 от ЗНА аналогия на правото.

Ако се възприеме подходът в един нов ЗОД да се обхванат и противоконституционните закони, и законите, забраняващи разрешената до тяхното приемане дейност, както предлага проф. Танчев³⁷, това би изправило законодателя пред ненужна и нерешима задача. Разбира се, че държавата дължи обезщетение за вреди-

те, причинени от противоконституционните закони, както и от противозаконните подзаконовни нормативни актове³⁸. Проблемите при присъждане на обезщетение ще бъдат от фактическо естество на плоскостта на установяване на причинната връзка с вредата — каузалният ефект на противоконституционен закон или незаконен подзаконов нормативен акт е твърде сложен и е необходимо да се прецени дали вредата е непосредствен резултат на регулативното действие на нормативния акт³⁹. Трудностите пред законодателя се състоят в това, че включването и на нормативните актове в обхвата на ЗОД налага това да се направи и за неизброимото множество актове на всички държавни органи: съдебните актове на административния и гражданския процес (искови, изпълнителни, обезпечителни и охранителни производства)⁴⁰, актовете на Висшия съдебен съвет, КС, Сметната палата, президента и т. н.

Това би било излишно. Член 7 от Конституцията в пълнота урежда всички елементи на отговорността на държавата: отговорността се носи от държавата пред всички правни субекти; фактическият състав на отговорността включва като обективни предпоставки наличието на всякакъв незаконен акт или действие (бездействие) на всеки държавен орган или длъжностно лице; вреда и причинна връзка; от субективна страна вина не е необходима.

Следователно ЗОД е ненужен в съдържанието, с което е приет. Такъв закон е ненужен и по принцип. Където е налице същото законодателно основание, там трябва да е налице и същото разпореждане на закона. Сходните случаи трябва да се решават по еднакъв начин⁴¹. По аргумент за по-силното основание, когато няма два сходни случая, а един, и то уреден изцяло и в пълнота от Конституцията, неговата законова уредба по същия съдържателен начин е излишна.

2. Втората група въпроси е свързана с необходимостта от законодателни промени, стимулиращи воденето на иски за обезщетения срещу държавата. Това стимулиране е необходимо с оглед многопосочните полезни въздействия на тези дела за установяване на законност при осъществяването на функциите на държавната власт.

Освен вече споменатите законодателни решения, свързани с придаването на осъдителните решения на качеството на платежно средство, целесъобразно би било да се предвиди тяхната предварителна изпълняемост. Това значително би ускорило удовлетворяването на увредените субекти, а възможността за прихващане срещу задължения към държавата би допринесла за създаване и раздвижване на пазар на вземанията срещу държавата.

Необходимо ще бъде да се намери балансирано законодателно решение за конкуренцията между иска за обезщетение и отмяната на акта, причинил вредата.

Особено важно е да се създадат механизми, осигуряващи неизбежното достигане на реализираната отговорност на държавата до виновните длъжностни лица. Заслужава да се обмисли и създаването на специализиран съд за разглеждането на

делата за отговорността на държавата. Внимателно следва да се прецени целесъобразността от въвеждането на задължително застраховане на отговорността на държавата и на нейните длъжностни лица.

Главното обаче не подлежи на законодателно регулиране. То е осъзнаването, че безкомпромисното търсене на отговорността на държавата е не само стремеж към получаване на обезщетение, но и израз на активна обществена позиция, за която са нужни чувство за граждански дълг, решителност и непримиримост.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Танчев, Е.** Противоречи ли Законът за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, на чл. 7 от Конституцията на Република България от 1991 г., Правна дискусия, кн. 1, 2001, с. 3—4. Стесненото поле на действие на този закон и противоречието му с чл. 7 от Конституцията сочи и **проф. О. Герджиков** в интервю от 18.06.2001 г. Банкеръ, бр. 24 от 2001 г.

² **Терзийски, С. и А.** Отговорност на държавата за вреди, причинени на граждани, Теория и практика, С., 2002, с. 50.

³ **Сталев, Ж.** Сила на решенията на КС, обявяващи закон за противоконституционен, **Сталев, Ж., Неновски, Н.** КС и правното действие на неговите решения, С., 1996, с. 12.

⁴ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 12.

⁵ Тя е извлечена от **Р. № 315 по гр. д. № 276/91 г. на ВС**, 5-чл. състав, и макар че се отнася до съотношението подзаконов нормативен акт — закон, има значение и при преценката на конституционностьта на закона.

⁶ От тази гледна точка самото заглавие на статията на проф. Танчев съдържа неправилен въпрос. Норменият комплекс на ЗОД обхваща разпоредби, които нямат никакво сходство или дори и най-далечна връзка с чл. 7 от Конституцията: напр.: чл. 3, чл. 8, чл. 9, чл. 10, чл. 11 и двете заключителни разпоредби. Целият ЗОД не може да противоречи само на чл. 7 от Конституцията.

⁷ **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ, обща част, дял I, С. 1972, с. 154. Има се предвид правоотношението, което възниква от нарушаването на забраната да се издават, респ. извършват незаконни актове и действия.

⁸ **Таджер, В.** Цит. съч., с. 158.

⁹ Напр. чл. 1, ал. 2 от ЗСВ и чл. 117, ал. 2 от К; чл. 2, ал. 2 от ЗСВ и чл. 118 от Конституцията; чл. 3, ал. 2 от ЗСВ и чл. 126, ал. 1 от Конституцията; чл. 3, ал. 5 от ЗСВ и чл. 119, ал. 2 от Конституцията и мн. др.

¹⁰ Не може да бъде споделено разбирането на **проф. Танчев**, цит. съч., с. 3, че това се отнасяло и за вредите, настъпили за едни длъжностни лица в резултат от действията на други длъжностни лица. В това си качество длъжностните лица нямат обособено имущество, нито отделни психически изживявания, различни от имуществото и психиката им като физически лица. Затова длъжностните лица не могат да претърпят имуществени и неимуществени вреди.

¹¹ **Гоцев, В.** Отговорност на държавата за вреди, причинени на граждани, С., 1989, с. 17—18.

¹² **Гоцев, В.** Отговорност на държавата за вреди, причинени на граждани, С., 2002, с. 33.

¹³ **Таджер, В.** Цит. съч., с. 105. Такава беше и нормата на чл. 56, ал. 1 от Конституцията от 1971 г. **Танчев, Е.** в Политическа и юридическа същност на Конституцията, Съвременно право, кн. 4, 2000, с. 15, нарича този вид норми „самоизпълняващи се“ и счита, че те имат по-голяма юридическа сила от конституционните разпоредби, които превръщат към законова уредба.

В други конституции, за разлика от нашата, има изрични разпоредби, предвиждащи приемането на закони за реда и условията за осъществяване на отговорността — напр. чл. 17 от Конституцията на Япония, чл. 53, т. 3 от Конституцията на Испания, чл. 7, § 4 от Конституцията на Гърция, § 93, ал. 2 и

3 от Конституцията на Финландия, чл. 117 от Конституцията на Швейцария, чл. 29, ал. 6 от Конституцията на Португалия и др.

¹⁴ **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 148 и цитираната там практика на ВС и ВКС; **Големинов, Ч.** Отговорност за неправомерно увреждане, С., 1999, с. 82; **Лазаров, К.** Недействителност на административните актове, С., 2000, с. 96 и от същия автор — Обвързана компетентност и оперативна самостоятелност, С., 2000, с. 65; **Къндева, Е.** Делегиране на административни правомощия, Правна мисъл, кн. 3, 1996, с. 12; **Дерменджиев, И., Д. Костов, Д. Хрусанов.** Административно право на Република България, обща част, С., 1999, с. 365. Без да изразява позиция по въпроса за пасивната материалноправна легитимация, **Георгиев, В.** в Публични правоотношения, С., 1998, с. 160—161, формулира тезата, че държавните органи в своята цялост представляват държавата, статуирана на институционално ниво; всеки от тях не просто действа от името на държавата, всеки от тях в рамките на своята компетентност всъщност е държавата. Изключение от преобладаващото становище прави **Дерменджиев, И.** Административно право на Република България, обща част, С., 1994, с. 331, според когото „обезщетението се изплаща от средствата на държавата, ... отговаря следователно персонализираното имущество, фискът на държавата“.

¹⁵ **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право, С., 2002, с. 390—391. Става дума именно и единствено за процесуална субституция, а не за представителство в процеса, както смятат **Терзийски С. и А.** Цит. съч., с. 102.

¹⁶ Така е и според чл. 5, ал. LXXXIII от Конституцията на Бразилия, чл. 40 от Конституцията на Япония, чл. 7, § 4 от Конституцията на Гърция, § 93, ал. 2 и 3 от Конституцията на Финландия. Отговорност на държавата и/или съответните органи или публични институции предвиждат чл. 17 от Конституцията на Япония, чл. 28 от Конституцията на Италия и чл. 34 от Основния закон на Германия.

¹⁷ При това Националната комисия по допингов контрол не е държавен орган, предвиден в закон, а е създадена чрез „делегирана делегация“ въз основа на Наредбата за допинговия контрол при спортностезателна и тренировъчна дейност в Република България (приета с ПМС №142/1995 г.) със заповед на председателя на Комитета за физическо възпитание и спорт. Отделно от това чл. 68 от ЗФВС ограничава отговорността само до неимуществените вреди (накърняване доброто име на състезателите и спортните дейтели).

¹⁸ Тази практика наподобява включването в някои закони на напълно ненужните при наличието на чл. 120 от Конституцията разпоредби, предвиждащи обжалваемост на конкретни административни актове.

¹⁹ Заслужава да се обмисли *de lege ferenda* законодателно решение, според което влезлите в сила съдебни решения за присъдени обезщетения срещу държавата да се включват незабавно в обръщение — било като платежно средство, било като обезпечение за кредитиране.

²⁰ Обратното становище на **проф. Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 687, е неприемливо, а аргументите му — неубедителни. Недопустимостта на принудителното изпълнение срещу държавни учреждения е изключение, което не може да се пренесе чрез разширително тълкуване спрямо държавата. Впрочем и **проф. Сталев** приема, че е допустимо принудително изпълнение срещу държавата, макар и в особена хипотеза на присъдено обезщетение от Европейския съд по правата на човека — цит. съч., с. 916. Допустимостта на принудително изпълнение срещу държавата се признава и от **Минкова, Г.** в Седмичен законник, бр. 31, 2000, с. 4.

²¹ Точно това се случи с § 37, ал. 2 от преходните и заключителни разпоредби на Закона за защита на класифицираната информация. Държавната комисия по сигурността на информацията е правоприемник само на активи — предвидените средства по Закона за държавния бюджет за 2002 г., както и на дълготрайните материални активи на прекратилите действието си държавни органи по Закона за достъп до документите на бившата държавна сигурност и бившето разузнавателно управление на Генералния щаб. По този отменен закон обезщетението се дължеше от комисията по чл. 4, ал. 1 от същия, но сега длъжник по заварените правоотношения просто няма.

²² **Р. № 1201 по гр. д. № 822/96 г., Р. № 251 по гр. д. 2926/96 г. на ВС.** Неправилната теза, че и незаконните актове на общинските органи ангажират отговорността на държавата, се поддържа и от **Терзийски С. и А.** Цит. съч., с. 25—26, както и от **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 58. Общинските органи не са органи на държавата по смисъла на чл. 7 от Конституцията, чл. 1, ал. 1 от ЗОД. Имушеството на държавата като икономическа основа на отговорността е различно от това на общините, различни са и бюджетите на държавата и на общините. В това отношение много точна е разпоредбата на чл. 16 от ГК на Руската федерация, която разграничава отговорността на държавата от тази на муниципалните образувания — цитирано по **Петров, Вл.** Нов Граждански кодекс на Руската федерация, обща част, Съвременно право, кн. 1, 2000, с. 60—61.

²³ **Терзийски С. и А.** Цит. съч., с. 32—33.

²⁴ **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 75. Изложеното съображение вероятно е резултат на недоразумение — след този „първостепенен“ съд има още две инстанции.

²⁵ **Лазаров, К.** За едно неотложно изменение на ЗОД, Правна мисъл, кн. 3, 1992, с. 63 и сл.; от същия автор и в Административно право, С., 2001, с. 259—260. Това разбиране се подкрепя и от **Танчев, Е.** Противоречи ли..., Правна дискусия, кн. 1, 2001, с. 3 и бел. 5 на с. 5. Интересно е, че и проектът за конституция, изготвен от **В. Ганев**, в чл. 75, ал. 3 допуска общите съдилища да разглеждат претенции за обезщетения за вреди и загуби, причинени от незаконосъобразни административни актове, дори и незаконосъобразността да не е била дотогава предявена за разглеждане от Върховния административен съд — Български конституции и конституционни проекти, С., 1990, с. 208.

²⁶ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 332—333, **Бояджиев, П.** Противоречието между чл. 222 от ГПК и чл. 372, ал. 2 от НПК, Съвременно право, кн. 3, 1997, с. 65—71.

²⁷ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 916. **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 31—32, обръща внимание, че според чл. 35, ал. 1 от ЕКЗЧПОС увреденият може да сезира съда в Страсбург едва след като е изчерпал всички възможности, които вътрешното право на страната му предоставя. Неправилно обаче е неговото разбиране, че това изчерпване на възможности включва и предявяване на претенция пред българския съд на основание ЗОД. По делото *Vernillo* Европейският съд единодушно е отхвърлил предварителното възражение, че един жалбоподател не е изчерпал всички вътрешноправни средства, тъй като не бил завел дело за обезщетение срещу държавата (Р. № 198 от 20.02.1991 г., § 27) — цитирано по **Марк-Андре Айсен**, Практика на Европейския съд по правата на човека относно продължителността на гражданското и наказателното производство, Брошури по правата на човека на Съвета на Европа, № 16, с. 19, § 27. За автономността на иска за вреди спрямо иска за отмяна вж. **Иванова, Р.** Компетентност на Съда на Европейските общности, Съвременно право, кн. 3, 1993, с. 44.

²⁸ В **Р. № 11 по к. д. № 18/92 г. КС** отбелязва: „... нищо не е равнозначно на ценността на човешките права“.

²⁹ Изложеното не е в противоречие с **Р. № 2 по к. д. № 2/2000 г. на КС**, в което *obiter dictum* се поддържа, че конституционната защита срещу вреди от незаконни актове (актове, които са отменени като незаконосъобразни след принудителното им изпълнение) се гарантира от чл. 7 от Конституцията. Логическият акцент на мотивите на конституционното решение е върху предварителното принудително изпълнение на обжалваните актове. Но приетото от КС не изключва отговорността за вреди, независимо че актът не е отменен предварително.

³⁰ **Р. № 14 по к. д. № 14/92 г. на КС.**

³¹ **Терзийски С. и А.** Цит. съч., с. 111, виждат в нормата на чл. 9, ал. 2 от ЗОД своеобразен отказ от право от страна на държавата.

³² **Р. № 14 по к. д. № 14/92 г. на КС.**

³³ **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 165.

³⁴ **Р. № 6 по к. д. № 4/93 г. на КС.** Отделно от това не става ясно защо чл. 9, ал. 2 от ЗОД „приравнява“ административни служители към магистратите.

³⁵ Разпоредбата на чл. 6, ал. 1 от ЗОД е опит за законодателно решаване на една стара дискусия в теорията и съдебната практика. **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 141—142 и **Терзийски С. и А.** Цит. съч., с. 99—

100, приемат безусловно това законодателно решение и подкрепящата го съдебна практика. На обратното становище — че вземането за обезщетение за неимуществени вреди е наследимо и прехвърлимо — **Траницов, Х.** Деликт, Пловдив, 2002, с. 394—399. Струва ми се, че решаващо значение при преценката на аргументите „за“ и „против“ наследимостта и прехвърлимостта на вземането има противоконституционността на чл. 6, ал. 1 от ЗОД.

³⁶ **Таджер, В.** Цит. съч., с. 95.

³⁷ **Танчев, Е.** Цит. съч., с. 3—4. Относно забраняването на дейности е необходимо едно разграничение. Ако забраната е противоконституционна, отговорността на държавата ще произтича от самата противоконституционност на закона и постоянната практика на КС относно недопустимостта да се засягат придобити права (напр. — Р. № 3 по к. д. № 3/2000 г. на КС). Ако обаче забраната е в съответствие с Конституцията, въпросът се пренася на плоскостта на отговорността на държавата за вреди, причинени от правомерни актове и действия, което е свършено различна тема.

³⁸ Обратно — че държавата не отговаря за актове, които имат нормативен характер — **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 60 и **Белазелков, Б.** БНБ не може да се произнеса по несъстоятелността, Банкеръ, бр. 10 от 2002 г.: „Държавата не отговаря само за две неща — за лошо законодателство и за лошо правосъдие“. Предполагам, че г-н Белазелков поради недоразумение изключва отговорността на държавата за вреди, причинени от незаконни съдебни актове — обратното ясно личи поне от чл. 2, т. 3 от ЗОД. Разпоредбата на чл. 7 от Конституцията обхваща всички, което значи без изключение, актове на държавни органи, а това означава и нормативните актове. В нашата и чуждата правна литература и според европейските и световни стандарти на съдебна практика този въпрос се решава еднозначно — държавата носи такава отговорност: **Таков, К.** Някои проблеми на тълкуването на чл. 132 от ЗЗД (алтернативни задължения), Съвременно право, кн. 1, 1993, бел. 3 на с. 60; **Терзийски С. и А.** Цит. съч., с. 22—23; **Начева, С.** Особеностите на конституционния модел и необходимостта от въвеждане на конституционна жалба, Сб. От какви изменения се нуждае българската Конституция, 2001, с. 64; Сб. Основни права на човека и гражданина, под редакцията на **Танчев, Е.**, С. 1998, с. 172—174; **Цакер, Кр.** Европейско право, С., 1998, с. 259—266; по съобщение на Ройтерс от 11.05.2001 г. японски съд е осъдил държавата за обезщетение за вреди, причинени от противоконституционния Закон за проказата от 1953 г., въз основа на който са предприемани мерки за изолация на японски граждани.

³⁹ Това поставя сложния въпрос за поведението на адресата на нормативния акт от гледна точка на евентуално съпричиняване на вредата. Правните субекти имат избор и ако считат, че подзаконов нормативен акт противоречи на закон, могат да възприемат поведение, съответстващо на закона, защото ще получат защитата на чл. 15, ал. 2 от ЗНА. (В статията си *Обща теория на нормативните актове*, Юридически свят, кн. 1, 2002, с. 11 и сл., р-л V, **проф. Сталев** изразява становище, че тази разпоредба е престанала да действа, с което влиза в противоречие с поддържаното от него в Българско гражданско процесуално право, 2002 г., с. 121. Новото разбиране на **проф. Сталев** се основава на два неприемливи аргумента — че има опасност различните съдилища да стигат до различни отговори по един и същи въпрос и че прякото отменително правомощие на ВАС прави ненужен дифузния контрол по чл. 15, ал. 2 от ЗНА. Опасност от различни отговори на съдилищата по един и същи въпрос има и при пряко прилагане на закона, без да съществува конкуренция между закон и подзаконов нормативен акт. Отменителното правомощие може въобще да не бъде въведено в действие, ако ВАС не е сезиран, а правните субекти трябва да възприемат определено поведение, за да извършват сделки и действия. Член 15, ал. 2 от ЗНА е отражение и на разпоредбите на чл. 4, ал. 1, чл. 114, чл. 115 и чл. 117, ал. 2 от Конституцията. Същият избор правните субекти имат и при преценка от тяхна страна, че даден закон е противоконституционен. Това следва от чл. 5, ал. 1 на Конституцията и Р. № 10 по к. д. № 4/94 г. на КС. Може да се съжالياва, че в Конституцията няма разпоредба, подобна на чл. 76 от проекта за конституция, изготвен от **В. Ганев** (Български конституции и конституционни проекти, 1990, с. 208), предвиждаща право на всеки гражданин да откаже да изпълни един закон, смятан от него за противоконституционен.

⁴⁰ Неприемливо е разбирането на **Гоцев, В.** Цит. съч., с. 118—119, че няма място за обезщетяване на вреди, причинени при осъществяване на гражданско съдопроизводство, тъй като отмяната на едно порочно решение по общия ред за обжалване и чрез отмяна по чл. 231 и чл. 233 от ГПК води до възстановяване на причинената имуществена щета. Правото на обезщетение на вредите, причинени от незаконно съдебно решение в исковия процес, никога не съвпада с правото, предмет на делото, по което е постановено незаконното решение. Затова възможността да се получи платеното по решението чрез обратен изпълнителен лист не заличава вредите. Те се изразяват в други, странични неблагоприятни имуществени последици от незаконното решение. Не е необходимо да се сочат примери за вредите, които могат да настъпят от незаконни изпълнителни, обезпечителни или охранителни актове — тяхното въздействие върху имуществото или върху статуса (вкл. и от гледна точка на представителство и възможност за разпоредителни сделки) на правните субекти е твърде многопосочно и сериозно.

⁴¹ **Таджер, В.** Цит. съч., с. 137.

ON THE CONTRADICTIONS BETWEEN THE LIABILITY OF THE STATE FOR DAMAGES CAUSED TO CITIZENS AND THE CONSTITUTION

by Yavor Zartov

Summary

The conclusions about some legal regulations from the Law on the liability of the state for damages caused to citizens being unconstitutional are reached upon two criteria with significant importance.

The first one is a comparison between structural elements of some legal regulations of the above-mentioned law, and some legal regulations of the Constitution.

The second one is a comparison between elements of the legal relations emerging from the regulations of the law and the Constitution.

It is considered that in accordance with the Constitution:

- the state is the debtor who owes compensation in the material legal relations, not the corresponding state authorities, which from a procedural point of view are substituents of the state;
- the preliminary abolition of the unlawful act is not a precondition about the arising of obligations for compensation;
- the regressive responsibility to the state of the guilty officials is not preconditioned by the preliminary perpetration of their penal responsibility;
- the claim about compensation for moral damages is inherited;
- the claimants in the cases concerning compensations are not to be relieved of fees and expenditures.

Some proposals are made in terms of improving the legal system.

ДАНЪЧЕН РЕЖИМ НА ЮРИДИЧЕСКИТЕ ЛИЦА С НЕСТОПАНСКА ЦЕЛ

*Маргарита Златарева**

Настоящата статия няма за задача да обсъжда икономическото регулиране на стопанската дейност на нестопанските организации, извършвано от данъчните закони, което е предмет на разглеждане от финансовото право. Тя има за цел да направи общ преглед на законодателното решение за данъчно облагане на ЮЛ с нестопанска цел според Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ, обн., ДВ, бр. 81 от 2000 г.) и да напомни, че обещаните в този закон данъчни и други финансови и икономически облекчения спрямо организациите, самоопределили се за общественополезна дейност, не са станали реалност.

Значение на данъчната политика

Данъчната политика представлява колективно решение на властите по отношение на видовете организации, които заслужават подкрепа, преразпределение на обществените средства, послание към физическите и юридическите лица относно социалната политика и насока за действията на конкретните организации.

Мерките за прилагане на политиката играят сходна роля. Регулирането на стопанската дейност на нестопанските организации се извършва от държавата с помощта на административни, икономически или смесени регулатори. Във всички случаи става дума за упражняване на контрол върху икономиката на нестопанските организации и насочването ѝ в определена посока в името на ефикасността и интересите на обществото като цяло¹.

Всъщност данъчната политика може да определи дали една организация ще бъде жизнеспособна или неплатежоспособна и да окаже огромно влияние върху развитието на стопанския или нестопанския сектор.

Преди да се разгледа законодателното решение на обсъждания въпрос спрямо ЮЛ с нестопанска цел в България, ще бъде интересно да се проследи как правните системи на други държави се отнасят към данъчното облагане на нестопанските организации.

* Съдия в Конституционния съд, д-р по право.

Сравнителноправен преглед

В някои страни данъчният статут на дадена организация зависи от нейната класификация в законодателството като вид организация с идеална цел. Например в **Белгия** успешната регистрация като фондация автоматично води до освобождаване от данъци и затова властите имат по-голямо право и задължение да проучат организацията по време на процеса на регистрация².

В други страни, без да се отделят организации със статут за обществена полза, се предвиждат данъчни облекчения при наличието на конкретни условия. Например данъчното право в **Австрия** предвижда за всички сдружения³ данъчни облекчения при наличие на следните условия: сдружението трябва да служи изключително и непосредствено на общополезна, благотворителна или религиозна цел. Общополезна се счита тази цел, чрез чието осъществяване се стимулира общността като цяло. Дейността трябва да служи според общата воля на духовни, културни и нравствени интереси и да не носи облага за членуващите. Няма стимулиране на общността, когато целта на сдружението е насочена за издръжката му и когато стимулиращите и стимулираните са едни и същи, защото в този случай се приема, че членството в организацията се поставя пред общото благо. Благотворителна е целта, насочена в защита на нуждаещите се от помощ лица, които вследствие на своите доходи са в материална нужда и или вследствие на тяхно физическо или психическо състояние се нуждаят от чужда помощ — § 37 ВАО⁴. Религиозни са тези цели, чрез чието изпълнение се стимулират законни и признати религии и религиозни сдружения⁵. При фондациите, според австрийския Закон за частните фондации (Privatstiftungsgesetz), в сила от 1.07.1993 г., всички суми с местен произход, преведени на фондация, се освобождават от данък наследство, данък дарение и данък печалба, ако предоставеното имущество е било причислено към фондацията до 1.05.1993 г. и тя до 31.12.1995 г. се е вписала в съдебния регистър.

В други страни регистрацията не е свързана пряко с данъчното облагане. Например в **Съединените щати** данъчният статут е на федерално ниво, независимо от щатската регистрация. Данъчният кодекс на САЩ от 1986 г. определя осем категории, считани за благотворителни, и организациите, които осъществяват тези цели, по принцип са освободени от федерален подоходен данък⁶. В **Канада** също данъчните власти определят статута за обществена полза на организацията, след като тя е възникнала.

Стопанска дейност за ЮЛ с нестопанска цел

Данъчното облагане има за предмет стопанската дейност⁷

Създаването на една нестопанска организация за осъществяване на конкретно определени нестопански цели фактически не означава, че тези цели ще се постигат без извършване на каквато и да било стопанска дейност. И за идеалните цели са необходими материални средства, които могат да дойдат единствено от печал-

бата на стопанската дейност. Въпросът е в това стопанската дейност да не бъде основна цел на организацията, което означава да не преследва разпределение на имуществени резултати между членовете или да натрупва печалба за организациите от типа учредения⁸.

Общото при всички организации от нестопанския сектор е, че те изключват стопанската дейност като основно свое занятие. При извършването на такава дейност организациите са длъжни да не разпределят печалбата. Възможно е при регламентацията ѝ да се включи и забраната за преследване на стопански резултат⁹. Затова се поставя въпросът — до каква степен тези организации биха могли да извършват стопанска дейност и как и къде следва да се определи границата на тази дейност.

При режима на сдруженията и фондациите по Закона за лицата и семейството възможност за стопанска дейност не се споменава и формулата за излизане от законната неопределеност беше създаване или участие на ЮЛ с нестопанска цел в търговски дружества със средства на организацията. По този начин сдружението чрез свой капитал легално се включваше в търговския живот, без да накърнява фискалните интереси на държавата, защото стопанската дейност на търговското дружество се облагаше както на всички останали търговски дружества.

Данъчните закони обаче предвиждаха облагане на стопанската дейност на сдруженията и фондациите¹⁰ и следователно по косвен път бе изведено правилото, че такава може да се извършва. Съдебната практика¹¹ и доктрината¹² бяха изработили принципа, че това е странична дейност, свързана с целта на сдружението или фондацията и за подпомагане на издръжката им.

Единствено дейността на творческите съюзи, свързана с печалба, бе регламентирана в Закона за творческите фондове, който преди изменението му (обн. ДВ, бр. 153/1998 г.) освобождаваше творческите съюзи на артисти, музиканти, композитори, художници от данъчно облагане.

За първи път Законът за юридическите лица с нестопанска цел у нас регламентира стопанската дейност, която нестопанските организации могат да извършват, и чрез разпоредбите на чл. 3 ЗЮЛНЦ законната празнина е преодоляна.

Изрично в чл. 3, ал. 3 и 6 ЗЮЛНЦ стопанската дейност е допусната с очертани параметри. Първо, тя трябва да е допълнителна, в смисъл да е свързана с предмета на основната дейност, за която е регистрирано юридическото лице; второ, приходът от нея да е предназначен за постигане на обявените цели, и трето, извършващото я ЮЛ да не разпределя печалба.

Независимо че за сдруженията и фондациите, получили статут на организации за общественополезна дейност (ООПД), изрично са предвидени данъчни, кредитно-лихвени, митнически и други финансови и икономически облекчения — чл. 4 ЗЮЛНЦ, не следва да се смята обаче, че за тях са определени други параметри за извършване на стопанската дейност. Разпоредбата на чл. 3, ал. 3 и 5

ЗЮЛНЦ е обща за всички организации, включени в този закон, следователно сдруженията и фондациите, самоопределили за дейност в обществен интерес, също ще ограничават стопанската си дейност до допълнителна и свързана с основната, за която са регистрирани.

Данъчно облагане и финансови преференции за ООПД

Законът за юридическите лица с нестопанска цел не е мястото, където следва да се регулира данъчното облагане на ЮЛ с нестопанска цел.

Според разпоредбата на чл. 3, ал. 5 ЗЮЛНЦ ЮЛ с нестопанска цел подчиняват своята подпомагаща стопанска дейност на общия ред и условия, определени за търговските участници в стопанския живот. Следователно независимо че ЮЛ с нестопанска цел не разпределят печалба и доходите от допустимата допълнителна стопанска дейност ще се инвестират за постигане на определените в устава или в учредителния акт цели, тези доходи подлежат на данъчно облагане, т. е. стопанската дейност на този вид организации по принцип вече не е привилегирана.

За организациите с дейност в частна полза ще са приложими общите разпоредби на данъчните закони в пълен обем и не бива да се мисли и очаква, че допълнителната стопанска дейност, която ще развиват сдруженията и фондациите, е необлагаема. Те ще трябва да съблюдават изискванията на данъчни закони и разпоредби, включително и разпоредбите за облагането с такси, патенти, вноски и данъци, т. е. и данъкоподобните вземания и плащания на държавата и общината.

За организациите за общественополезна дейност държавата, както вече се посочи, предвижда подпомагане и насърчаване чрез данъчни, кредитно-лихвени, митнически и други финансови и икономически облекчения — чл. 4 ЗЮЛНЦ. (ООПД са сдружения и фондации, самоопределили се за извършване на общественополезна дейност, кандидатствали за получаване на статут на такива организации чрез вписване в Централния регистър при Министерството на правосъдието и съответно получили тази регистрация.) Тези нови по статут организации се налагат от необходимостта да се удовлетворят образователни, културни, социални, материални и духовни потребности на гражданите и обществото; да се допълват често функциите на самата държава, като преминават в ръцете на неправителствения сектор. Затова и държавната власт на свой ред оказва подкрепата си чрез различни средства, включително чрез данъчни преференции, които ще бъдат регламентирани в специални закони. „Изгубеният“ по този начин приход за държавата ще служи като косвена държавна субсидия, която помага на ООПД да преследват и осъществяват своите цели.

Конкретните финансови и икономически облекчения и финансирания следва да бъдат определени в специалните данъчни закони. За съжаление и към настоящия момент — вече две години и половина след влизане в сила на Закона за юридическите лица с нестопанска цел и възникването на статута на ООПД, данъч-

ни преференции за ООПД не могат да бъдат посочени, тъй като още не са създадени.

За първи път ООПД се споменават в данъчното законодателство в Закона за облагане доходите на физическите лица (ЗОДФЛ, обн., ДВ, бр. 118/97 г. в редакцията, обн., ДВ, бр. 110/2001 г. — чл. 28, ал. 1, т. 1, б. „и“) по повод преференцията от 10 на сто необлагаем доход за доходи, произтичащи от извънтрудови правоотношения — чл. 22, ал. 1, т. 4 ЗОДФЛ, или от наем, рента и аренда — чл. 25, ал. 2 ЗОДФЛ, ако този процент е употребен като дарение при изрично изброени условия. Условието по чл. 28, ал. 1 ЗОДФЛ са определени по нееднородни критерии — от една страна се посочва видът на субекта, получаващ дарението: публични учреждения с образователна и здравна (лечебна) дейност, ЮЛ с нестопанска цел на частното право (предполага се с дейност в частна полза), ООПД, регистрирани изповедания, фондове за инвалиди и пострадали от природни бедствия, БЧК, общините. Наред с тях като критерии за необлагаемост на дарението са посочени видовете дейности — подпомагане на социално слаби и инвалиди, възстановяване и опазване на исторически и културни паметници, учредени и предоставени стипендии за обучение в български училища.

Споменаването обаче не е свързано с данъчното облагане на ООПД. Посоченият необлагаем доход облагодетелства данъчнозадължените лица по Закона за облагане доходите на физическите лица и косвено само спомага за набиране на средства на обсъжданите нестопански правни субекти.

Обещаните в чл. 4 ЗЮЛНЦ финансови облекчения, включително данъчни за ООПД, все още не са създадени от законодателя.

Ето защо появилото се съвременно законодателно решение да се отграничат сдружения и фондации, работещи в частна полза, с тези за общественополезна дейност все още не може да стане популярно. Нестопанските организации, самоопределили се да работят за общото благо още в устава или учредителния си акт, възникнали като ЮЛ по общия ред, но със специфично посочени цели по чл. 38 ЗЮЛНЦ, кандидатствали пред Централния регистър при Министерството на правосъдието за статут на организация за общественополезна дейност и получили този статут чрез допълнителната регистрация там, обективно имат само допълнителни задължения за по-строг отчет и контрол от страна на държавата. Реципрочните права, които Законът за юридическите лица с нестопанска цел предвижда за техния статут, не са предоставени от държавата.

Как трябва да се създаде правният режим за данъчното облагане на организациите за общественополезна дейност е въпрос, стоящ пред законодателя. Задачата на обществеността е да изисква от него регламентиране на обещаните вече данъчни преференции. За да не съществуват в пространството на правните субекти сдружения и фондации с особен статут, при които задълженията са повече, откол-

кото правата, и необходимият и предварително замислен законодателен баланс да не е постигнат, а все още да се очаква.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Ангарски Кр.** Данъчни и други финансови въпроси по регулирането на нестопанските организации в сб. Правен и данъчен режим на ЮЛ с нестопанска цел, В. Търново, 1996, с. 53

² Според доклада на Международния център за законодателството относно организациите с идеална цел, САЩ, „Статут на обществената полза и организациите с идеална цел“, изнесен на конференция „Регулиране на гражданското общество“, Будапеща, 1996 г.

³ Включително и според новия Bundesgesetz über Vereine (Vereinsgesetz 2002), в сила от 1.07.2002 г. (Закон за сдруженията от 2002 г.).

⁴ ВАО — Bundesabgabeordnung (Федерален данъчен правилник).

⁵ **Dr. Thomas Höhne**, das Recht der Vereine: Privatrechtliche, öffentlich-rechtliche und steuerrechtliche Aspekte, Wien, 1997.

⁶ Тъй като новият Закон за юридическите лица с нестопанска цел е създаден по модел на американското законодателство за организациите от нестопанския сектор, налага се сравнителноправното посочване да включва и американската правна система, като ползва за източник доклада, посочен в предишната заб.

⁷ Терминът „стопанска дейност“ се използва от ЗЮЛНЦ. Той се употребява в смисъл на търговска дейност, но не е термин на търговското право. А какво е търговска дейност — вж. **Герджиков, О.** Коментар на Търговския закон, книга първа, С., 1991, с. 50, **Христофоров, В.** Гражданско и търговско право на капиталистическите страни, С., 1979, с. 191.

⁸ По този начин се обяснява нестопанската цел от **Василев, Л.** Гражданско право на НРБ, С., 1956, с. 337.

⁹ В XXXVIII Народно събрание бяха внесени три законопроекта за ЮЛ с нестопанска цел: едноименен, внесен на 4.12.1998 г., втори, с наименование Закон за организациите с нестопанска цел от 13.01.1999 г. и трети със същото наименование от 20.01.1999 г. Именно първият законопроект по поредността на внасянето включваше забрана да се преследва стопански резултат. В тази връзка вж. **Златарева М.** Очакванията и предложенията за бъдещ закон за неправителствените организации, сп. Търговско право, кн. 1, 2000.

¹⁰ Вж. отмяната на чл. 6 от Закона за творческите фондове, (обн. ДВ, бр. 27/1973 г.) с изменението му, обн. в ДВ, бр. 153/1998 г.

¹¹ Р. 212-95-V ГО ВКС, Сб. 95; в Р. 208 от 06.10.1995 г. V ГО ВКС, непубл. ВКС изхожда от критериите: „сдружението ще извършва ограничена по обем стопанска дейност (научноизследователска, приложна, издателска, квалификационна и други дейности), но това не означава, че регистрираното сдружение се превръща в стопанска организация, тъй като: 1. членовете на асоциацията не са се обединили за извършване на стопанска дейност, целите и задачите на сдружението са ясно посочени в устава; 2. извършваната стопанска дейност не е основна и е ограничена по обем; 3. членовете на сдружението няма да разпределят помежду си приходите от стопанската дейност и да реализират печалба, а доколкото същата се получи от извършваната дейност, тя ще бъде използвана като средство за постигане на записаните в устава цели“ и формулира разграничителния критерий между нестопанската и стопанската цел — „разпределението на печалба“.

¹² Вж. **Златарева М.** Правен режим на партии и ЮЛ с нестопанска цел, в сб. Правен и данъчен режим на ЮЛ с нестопанска цел, В. Търново, 1996.

TAX REGIME FOR NON-PROFIT LEGAL ENTITIES

by Margarita Zlatareva

Summary

The economic activity performed by non-profit legal entities is expressly declared admissible by the regulation of Art. 3, para. 3 and para. 6 of the Non-Profit Legal Entities Act with outlined parameters: the economic activity is additional related to the subject of the basic activity in line with the legal entity registration; the proceeds to be allocated to achieve the declared aims and the agent — legal entity does not share out profit.

Non-profit legal entities' economic activity is subject to the general conditions stipulated for the business participants in the economic life. Organisations with activity in private favour shall be a subject of taxation for this activity. Organisations for socially useful activity are encouraged by the state through tax, credit and interest, customs and other financial and economic instruments — Art. 4 of the Non-Profit Legal Entities Act, which are to be defined in the special tax laws. Unfortunately, to date — already two years and a half after the Non-Profit Legal Entities Act became in force and the emergence of the status of organisations for socially useful activity, there are no tax preferential conditions to be pointed out, because they have not yet been designed.

ПРАВА И ИНТЕРЕСИ НА ОБЩИНИТЕ

*Цветан Сивков**

През последните няколко години става все по-актуален въпросът за децентрализацията на управлението. Смисълът, който се влага тук, е в разширяване на правомощията на органите за местно самоуправление и за гарантиране на самостоятелността на общините като основни административно-териториални единици. Тези въпроси не могат да намерят добро практическо и законодателно решение, ако не е изяснен въпросът за правата и интересите на различните субекти на правото. Особено значение сред тях за правилното провеждане на децентрализацията имат общините¹. Определянето и разглеждането на техните права и интереси могат да бъдат добра основа за намиране на добри законодателни и управленски решения.

Правата и интересите имат особена роля в теорията и нормотворчеството.

Задължителността на правните норми има за основна цел установяването на порядък в обществото и синхронизация на отделните интереси, които неизбежно могат да влязат в конфликти с различна интензивност. Тяхното преодоляване по демократичен и цивилизован начин предполага създаване на система от права и интереси, които не са безразлични на правното регулиране. С тях се гарантира нормалното съществуване на населението и на обществото като цяло. В този процес важна роля имат общините като териториални организации и като корпоративни структури на техните жители.

1. Редица нормативни актове използват понятията „права“ и „интереси“ както по отношение на общините, така и по отношение на други правни субекти. Като пример могат да се посочат Конституцията, ЗАП, ЗМСМА, ЕХМС и др. При определянето на правата и интересите на общините възникват допълнителни трудности. Това е така, защото тук в едно цяло са обособени различни елементи — територия, населени места, ниво на управление и самоуправление, население, юридическа персонификация и административна правосубектност. Те имат различно съдържание и са понятия от различен порядък, но са обединени от това, че се отнасят до един и същ правен субект с различни характеристики и проявления. От то-

* Главен асистент в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, д-р по право.

ва произтичат допълнителни трудности, защото и житейски, и юридически трудно можем да си представим права и интереси на община, които са различни от тези на отделните субекти на територията на тази административно-териториална единица. Сложно би било в редица случаи да се посочат възможните и реалните нарушения на тези права и интереси.

2. Въпросът за правата и интересите на общините е предмет на изследване в българската правна теория. Редица автори разглеждат важни въпроси за административния и съдебния контрол поради накърняване на права и интереси². При настоящото изследване основният въпрос ще бъде изследването на правата и интересите с оглед субекта и неговите особености при реализирането на защитата на неговите права и интереси.

3. Когато се говори за „права“, законодателят има предвид нормативно установени и гарантирани възможности за съществуване и развитие в рамките на обществото, а не правни норми, които образуват обективния правен ред. Те представляват задължителни правила за поведение и имат регулиращо въздействие върху обществото и отделните елементи.

При обособяване на сферата на индивидуалност и на защитата на тази индивидуалност понятието „права“ се използва като „засягане на субективни права (било на физически, било на юридически лица, права на субекти на правото)“³. Цитираните тук редове дават основание да се предположи, че авторът не изключва общините, защото те със сигурност са субекти на правото, а освен това имат и качеството „юридическо лице“ (независимо от това, че то не им е необходимо за придобиване и упражняване на административна правосубектност).

Субективните права, или казано по друг начин, правата на субектите на правото, са предмет на дългогодишни изследвания. Едва ли обстойното разглеждане на различните теории и възгледи ще допринесе за изграждане на общоприемлива теоретична конструкция и формиране на единно становище. Затова тук ще бъде представен опит за извеждане на тези фрагменти, които имат значение за общините като самостоятелни публичноправни субекти.

4. По отношение на правата заслужават особено внимание няколко групи въпроси.

4.1. На първо място съществува категория въпроси, които са свързани със съществуването на конститутивните белези на общината — център, население, граници, територия и наименование. Чрез тях общината се индивидуализира като правен субект (като юридическо лице и като съществуване на публичноправна правосубектност).

Особено внимание заслужава и гарантираната по различни начини възможност за самостоятелно и непосредствено упражняване на принципа на местното самоуправление. Начините и институционалните рамки на неговото осъществяване — чрез местни допитвания, общи събрания и избрани от населението органи,

са в центъра на защитата на правата на общините. На практика те представляват системи от различни елементи. Основна е ролята в тях на различните органи, които вземат решение по въпроси от местно значение и по този начин не засягат правомощията на другите органи.

Тези отношения, описани дотук, са в центъра на правата на общините. Те съдържат в себе си основните характеристики на административно-териториалната единица. Без тях общината не би могла да изпълни нито една от функциите, които ѝ възлагат обществото или законодателството.

4.2. Важна част от същината на субективните права е възможността за тяхната защита по установения и гарантиран от закона ред⁴. Това важи и за общините. Техните права съществуват в специфична среда. Тя има преимуществено публичноправен характер на регулиране. Основното тук е системата от връзки и зависимости, които съществуват между общината и централните държавни органи. В техните рамки е необходимо да се търсят възможности за укрепване и гарантиране на местното самоуправление. Негов основен носител като териториална структура и като обединение на населението е общината.

5. Значително по-трудно се изяснява интересът като категория на правото. Тя е по-малко изследвана в литературата, защото по-трудно се отдава възможност за нейното определяне и типологизиране, но безспорно притежава важно юридическо значение.

Значенията на понятието „интерес“ според Кино Лазаров са две, като се изхожда от нормите и отношенията, които те регулират.

5.1. От една страна, то има „материалноправно значение и представлява „обективна категория“⁵. В случая става дума за обективно съществуващ интерес, който е определен като „опосредена от производствените отношения потребност, която е призната и защитавана от правото“⁶.

Преценката за съществуването на интереса има обективен характер. За общината това конкретно означава, че нейните органи за управление са възприели убеждението, че са накърнени възможностите ѝ за осъществяване на допустими или предвидени от закона дейности. На практика е възможно да се стигне до преценка и че съществуват ограничения извън нормативно установените за упражняване на елементи от местното самоуправление или други, които са характерни за правните субекти въобще. Те могат да бъдат в няколко насоки — при упражняването на правомощия от общинските органи, съществуването на определен тип управленска практика или реална приложимост на основните политически и конституционни принципи.

Съществува още една особеност, която винаги е важна за правните субекти. Интересът не може да съществува извън или противно на закона. Тук може би се налага уточнението, че става дума за позитивния дух на това понятие, а не за престъпни посегателства, които стоят далеч от изследваната материя. Това озна-

чава, че интересът намира своето място в правото, т. е. той може да бъде извлечен и възприет от правните принципи, да се съдържа в тях или да произтича от смисъла и насоката на нормативните актове или конкретни техни разпоредби. В чл. 2 от ЗАП се говори за законни интереси⁷. Това естествено предполага установяване със закон или с нормативен акт изобщо. В ЗМСМА — чл. 45, ал. 2, законодателят е изразил становището, че има противоречие между интересите на общините и нарушаването на законите. Тази разлика и това обособяване като отделни и независими основания за оспорването на решенията на общинския съвет от кмета на общината определено предизвиква съмнения и учудване. Нормално е да се предположи, че нарушаването на закона винаги е свързано с нарушаване на интересите на общината. Не винаги обаче противоречието с нейните интереси означава и нарушаване на закона. Възможно е то да произтича от спецификата на конкретните общини като териториални общности, които имат определена самостоятелност. По принцип законът се стреми да урежда по общ начин права и задължения, което означава установяване на правила за всички правни субекти, а не само за малка част от тях.

5.2. Интересът може да бъде и процесуалноправно понятие. Като такова той „се изразява в правната необходимост да се премахнат чрез съдебния процес породените от акта неблагоприятни за жалбоподателя последици“⁸. Това е така нареченият интерес от съдебно обжалване, с който се определя юридическата възможност субектът на правото да оспори пред съд актове и действия на администрацията. Той възниква в определен момент, по определен начин и при условия, които се основават на законова норма. На практика това е призната и гарантирана от закона възможност за всеки правен субект да иска решаване на спор поради накарнени негови интереси.

Ограничеността на това разбиране за интереса като основа за реализиране на съдебното обжалване не намалява неговото значение. От него зависят подсъдността, активната и пасивната легитимация. Сравнително точно може да бъде определен и моментът на неговото възникване.

Правният интерес от съдебно обжалване е предпоставка за започване и законосъобразно протичане на производството. Той определя до голяма степен правомерността и последователно развиващите се действия, които са правно обезпечени⁹. Това обезпечаване според Ж. Сталев има две страни: а) правният ред означава започването (т. е. предвидената от закона възможност „за поставяне в ход на съответното производство“) и б) след започването неговото съществуване става условие за развитието на производството със съответното съдебно решение като резултат от извършени действия на съда и страните¹⁰.

Тази категория — интересът от съдебно обжалване, е присъща на всички субекти на процесуални правоотношения, чиито права са нарушени и могат да бъдат възстановени по установения от закона ред. Нещо повече, законът забранява „да

се предявява иск за защита на чужди права¹¹. Изводът е, че „правото на иск принадлежи на носителя на материалното право, накърнено от правния спор“¹². Правният субект, чиито права са ограничени, търси разрешаване на спора, защото това е единствената възможност за законосъобразна защита на неговите накърнени интереси.

Специално внимание трябва да бъде отделено на правния интерес като процесуална предпоставка за сезиране на Конституционния съд. Производството пред този орган, както следва да се отбележи, има значение за защитата на правата на общините. От гледна точка на теорията и практиката е важна връзката между интерес, исканото от КС тълкуване и постигането на определената цел¹³.

По-особеното при общините е установеното със закон процесуално представителство. ЗМСМА определя, че само кметът може да представлява общината пред физически и юридически лица, а също и пред съда — чл. 44, ал. 1, т. 14. Това законово решение произтича от правното положение на този основен изпълнителен орган, който по същество осъществява функции по местното самоуправление. Установеното правило може да породи някои съществени проблеми, които ще бъдат разгледани по-нататък.

6. Необходимо е да се направи опит за разграничаване на правата и интересите. По-нататък то ще бъде използвано за разглеждането на конкретните възможности за защита на общините.

Правен интерес има там, където не е налице признато субективно право¹⁴. Изключително трудно е да се направи разлика и да се прокара практически тази граница при общините. Представеното по-нататък становище няма да има претенциите за окончателност, а ще бъде по-скоро опит за анализ на законодателните текстове и за подпомагането на практиката в съдилищата и в администрацията. Законът влага със сигурност различно съдържание в тези две основни за правото понятия.

6.1. С измененията на ЗМСМА от 1995 г., и по-специално на чл. 11, се стигна до едно сравнително подробно описание на основните параметри на местното самоуправление. То се изразява в правото на гражданите непосредствено или чрез избрани от тях органи да решават определени въпроси. Общинският съвет като орган на самоуправлението може да решава определен кръг въпроси от значение за общината. Тук допълнително е определено в чл. 21, ал. 2, че този орган може да решава и задачи, които не са изрично установени, ако отговарят на две условия — да не са от компетентността на други органи и да са от местно значение. За кмета, макар и по друг начин, това също е допустимо. Той може да изпълнява функции, които са му възложени от централните държавни органи. Поради специфичното му положение в системата на държавните органи и на местното самоуправление той е принуден да осъществява действия, които може и да не са изрично предвидени в нормативните актове, но все пак са в рамките на законодателството.

6.2. От споменатите текстове може да се направи изводът, че законодателят използва два различни начина за определяне на правомощията на съответните държавни органи. Те са най-важните и освен това стоят най-близо до населението при осъществяване на самоуправлението. От една страна, съществува изрично изброяване — чл. 21, ал. 1 и чл. 44, ал. 1 от ЗМСМА. В други случаи с различна законодателна техника е оставена възможност за творческо прилагане, за излизане извън конкретното съдържание на нормите.

Възможно е да се развие и друго становище. А то е, че това не е само законодателна техника, а следва от различните начини за осъществяване на правомощията и за реализиране на местното самоуправление. Според една друга идея е допустимо да се приеме, че това, което е изрично уредено като конкретно и задължително, образува система от права на юридическия субект (за държавните органи — правомощия). Там, където текстът е отворен, там, където не са установени конкретни правила, съществува възможност и интерес за осъществяване на определени действия, на стремеж към положителен резултат. Тук не става дума за задължение, а за вероятност. На следващо място, това е само възможност извън установените конкретни правила, които могат да се възприемат като минимум и като основа при определянето на правомощията. Тя съществува в рамките на законодателството, но тя не може да се свързва с конкретни текстове, които създават конкретни права и задължения. Това означава, че правото допуска съществуването на възможност или възможности, но не се ангажира с тяхното конкретно нормиране. Тук става дума не само и не толкова за търсене на решение на спор, а за допустимо позитивно развитие в социалната или правната сфера на всеки един правен субект. То е възможно според законодателството, но не е задължително гарантирано от законодателството.

Какви са причините за такова законодателно решение, което допуска съществуването на възможности, но не ги афишира, не ги установява, а следователно и не ги защитава със същата интензивност, е друг въпрос. Той има своя отговор не само и не толкова в областта на правото, а в степента на политическото и стопанското развитие, в историята и традициите. За интерес може да се говори там, където се търси положителен резултат с определени действия. Той е допустим и непротиворечащ на правото и представлява въздържане от ограничения и посягателства от страна на правните субекти¹⁵.

6.3. От гледна точка на общините като правни субекти, които притежават права и интереси, съществуват трудности и особености. Те се идентифицират чрез своите конститутивни белези, а участват в обществените отношения, и по-специално в правните, единствено чрез своите органи за управление. В същото време те са част от структурата на държавното управление въобще. Наложително е да обърнем внимание на още един съществен въпрос. При общините говорим за права и интереси, защото те не са държавни органи, което бе многократно подчерта-

но досега. Самите държавни органи представляват и защитават интересите на държавата, на обществото или на общините.

В този смисъл е нормално да се идентифицират конкретните права и интереси на общините чрез осъществяването на правомощията на техните органи за управление. Това не е в противоречие с изразените становища за тяхната юридическа характеристика. Органите за управление на общината нямат собствени и самостоятелни интереси извън тези на териториалната общност и на населението. Те осъществяват самостоятелността като основна характеристика на местното самоуправление и решават въпросите от местно значение, които са посочени в чл. 11 от ЗМСМА. Подобна е и ролята на общите събрания и местните допитвания, но тяхното практическо значение е по-малко.

Дейността на органите за управление на общината като административни органи се подчинява на съответните закономерности. Те като правило действат при условията на обвързана компетентност, когато осъществяват тази част от своите правомощия, които са в основата на местното самоуправление и неговите гаранции — финансови, материални и др. При оперативната самостоятелност те в своята дейност се стремят към положителен резултат в посока на интересите на населението, без това да е стриктно нормирано. В тези случаи „административният орган не се ръководи само от правните предписания, а и от своя стопански, социален и политически усет, от постиженията на науката и техниката, за да стигне до най-целесъобразното решение“¹⁶.

6.4. При представяне на правата и интересите на общините и възможностите за тяхната защита се говори преимуществено за права, защото те имат по-голямо значение и подлежат на ясно дефиниране. Освен това са по-конкретни и тяхното обективизиране и защита могат да бъдат точно определени. Не бива това отделяне и обособяване да се разглежда като граница или категорична несъвместимост. Като че ли интересите могат да бъдат разглеждани като ненормативно установено продължение на правата, като съществуваща, но негарантирана възможност.

7. Изясняването, доколкото това е възможно с предходните редове, на правата и интересите на общините може да бъде основа за разглеждането на тяхната реализация и защита. Средствата са различни и са обособени в две групи — юридически и неюридически.

Това означава, че могат да бъдат представени възможности, при които общината със свои действия в определена законова среда може да предизвика промени както в своята, така и в чужда правна сфера. Значение в този смисъл имат и определените нормативни рамки, които са установени за органи над общинското ниво на управление.

Освен теорията могат да се представят и отделни съдебни актове на съдилищата и по-специално на ВАС от миналото и от сегашната му практика. По този

начин теорията би направила връзка, която да бъде от взаимна полза на общините и на администрацията като система от органи¹⁷.

8. В края на настоящото изложение може да се представи преглед на способите за защита на правата и интересите на общините. Основно ще обърнем внимание на тяхната публичноправна правосубектност и по-малко на значението на юридическото лице.

Общините като субекти на частното право не предполагат съществуване на някакви особености извън тези, които са присъщи на всички или поне на повечето правни субекти. Чрез своите органи те могат да участват в правоотношения в областта на гражданското, търговското и финансовото право.

Разглеждайки този въпрос, ще се имат предвид и законовите текстове, и реално съществуващите възможности, за които може и да няма конкретни нормативни правила. В някои области няма практика, или тя е незначителна. Там естествено ще останем на нивото само на теорията. Вече бяха представени възможностите за защита на правата на общините. Те могат да се групират в три направления. Първата е защитата по административен ред. Това е система от действия и правила, които се отнасят към функционирането на изпълнителните органи. Особено важна е защитата чрез средствата и способите на съдебната система. И накрая, доколкото има такава практика, ще посочим Конституционния съд като орган, който може да гарантира независимостта на общината.

Този подход при систематизацията не е прилаган досега. Авторите, които работят в тази област, предпочитат да търсят гаранциите само в конкретни законодателни текстове и в правомощията на определени общински и централни органи.

Сравнително добре досега в литературата са разгледани част от законовите текстове, които уреждат и гарантират местното самоуправление. Затова няма нужда отново да се споменават изборите, местните допитвания и общите събрания на гражданите.

Представените в тази последователност възможности се схващат като последователно развиващи се и зависещи едно от друго производства или фази в рамките на едно или няколко производства. Тук не съществува подобие или зависимост като съществуващата стройна система в ЗАП (издаване, оспорване и изпълнение на индивидуални административни актове — чл. 1). Тук става дума за производства или за самостоятелни действия, които са независими едни от други. Преценката за тяхното започване е свързана със същността на нарушението или ограниченията. Предприемането на отделните действия зависи от преценката за ефективността на тези различни способности, която биха направили органите за управление на общината. Често пъти, особено при защитата по административен ред, ще се представят ограничения за централните или местните органи.

Настоящата статия представлява опит за разглеждане на конкретен детайл от големия теоретичен и практически въпрос за правата и интересите. Той стои в ос-

новата на възникването и развитието на правото като социален феномен и определя неговата значимост. Представените тук виждания нямат претенцията за окончателност. Желанието е да се създадат условия за усъвършенстване на законодателството и за разширяване на самостоятелността на общините в рамките на унитарната държава.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. по този въпрос **Сивков, Цв.** Централизация и децентрализация в държавното управление, Съвременно право, 1993, № 5.

² Тук трябва да бъдат споменати имената на редица изтъкнати учени — Ив. Дерменджиев, К. Лазаров, Ем. Къндева, Д. Костов, Д. Хрусанов и др. Особено голям е приносът на К. Лазаров, който посвещава редица свои трудове на съдебния и административния контрол върху административните актове и тяхното значение за правата и интересите в областта на административното право. Сред тях можем да посочим — Относно понятието правен интерес от съдебно обжалване на административните актове по ЗАП. — Социалистическо право, 1973, № 2; Въпроси на съдебното обжалване по ЗАП, С., БАН, 1975; Обвързана компетентност и оперативна самостоятелност. — В: Проблеми на държавното и финансовото право, С., БАН, 1975; Правен интерес от съдебно обжалване на административните актове. — В: Публичноправни науки, С., Сиела, 1998.

³ **Лазаров, К.** Въпроси на съдебното обжалване..., с. 47.

⁴ **Василев, Л.** Гражданское право Народной республики Болгарии. Общая част. (Пер. болг.), М., 1958, с. 153.

⁵ **Лазаров, К.** Цит. съч., с. 47.

⁶ Пак там.

⁷ Вж. по-подробно **Костов, Д.** Общо производство за издаване на индивидуални административни актове. С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1997, с. 6—7.

⁸ **Лазаров, К.** Цит. съч., с. 50.

⁹ **Сталев, Ж.** Производството като динамичен фактически състав. — Год. на СУ, ЮФ, 1965, с. 115.

¹⁰ Пак там.

¹¹ **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право., С., Наука и изкуство, 1979, с. 161.

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ **Лазаров, К.** Въпроси на съдебното обжалване..., с. 51.

¹⁵ Подобно разбиране е изразено от Кино Лазаров, при когото разграничението е по линията — оперативна самостоятелност (защитен от правото интерес) или обвързана компетентност (като субективно право). — Вж. Въпроси на съдебното обжалване..., с. 54.

¹⁶ **Лазаров, К.** Обвързана компетентност и оперативна самостоятелност (анализ на съдебната практика). — Правна мисъл, 2001, № 3.

¹⁷ Вж. по този въпрос **Сивков, Цв.** Общината. Основни публичноправни аспекти, С., Сиби, 2002, с. 200 и сл.

RIGHTS AND INTERESTS OF MUNICIPALITIES

by Tsvetan Sivkov

Summary

The article is devoted to a part of the important guarantees for independence of the local self-government. This is the differentiation of the rights and interests of municipalities as special subjects of law. The views of well-known jurists are studied. An analysis of the court decisions in this area is also presented.

ТЪЛКУВАНЕ НА ПАТЕНТНИТЕ ПРЕТЕНЦИИ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ ОБХВАТА НА ПРАВНА ЗАКРИЛА

Веселина Манева *

Установяване пределите на действие на патента е основен проблем на патентното право. Определянето на границата между сферата на действие на изключителното право, произтичащо от патента, и безпрепятствената възможност за реализация на други лица, включително и на свързани с патентованото изобретение действия, има решаващо значение за функционирането на патентната система в цялост. Разграничаването на патентните права на конкуриращите се в дадена област патентоприетатели представлява една от съществените задачи, които трябва да реши патентното право. Тази задача е в основата на разработеното от патентната доктрина и възприето от съдебната практика „Учение за пределите на действие на патента“.

Във всички патентни законодателства за основа при установяване на произтичащите от патента права служат патентните претенции, определящи предмета, разкрит в описанието на изобретението, за който се иска закрила. Патентните претенции от своя страна представляват дефиниция на изобретението, съставено по правилата на формално-логическото определение на понятието. В тях ясно и точно се съдържа описание на защитения с патента предмет на изобретението. По претенциите се определят както техническата характеристика на охраняемия предмет, така и обхватът на правната закрила на изобретението, предоставена на неговия патентоприетател. Обхватът на правната закрила на изобретението е правно понятие и съдържа четири аспекта: технико-предметна същност на изобретението, териториално действие, времетраене на предоставената закрила и действие спрямо лицата.

Първият аспект се дефинира още като „обем на закрила“ и се извежда от патентните претенции. В същото време обемът на правната закрила обхваща обема на изобретението, в който влизат всички обекти, съдържащи съвкупността от всички включени в независимите претенции признаци. Той предопределя и обема на използване на това изобретение.

* Юрисконсулт – държавен експерт в Патентното ведомство на Р България.

В основата на обема на изобретението е предметът на изобретението (какво de facto се защитава), който в патентните претенции е изложен като негова същност. Той е като граница между по-рано съществуващото ниво на техниката и новото решение. От своя страна обемът на правна закрила се ограничава до там, откъдето възникват правата на други изобретатели, но и до там, където започва свободното пространство на техническото творчество.

Действието на патентната закрила е ограничено в три насоки: във времето, в пространството и по отношение на лицата. Териториалното и темпоралното действие на правната закрила произтичат непосредствено от закона и са независими от вида на защитеното изобретение.

В областта на патентното право основен принцип е строго териториалното действие на патента, което означава, че правото върху изобретението, възникнало в една страна въз основа на законите на тази страна, е валидно само на нейната територия и че действителността му може да бъде оспорвана само пред нейните съдилища. Този принцип е в сила и за субективните права, възникнали в полза на патентоприжателите с факта на издаване на защитния документ.

Закрилата на изобретенията е ограничена и по време, като в повечето законодателства срокът на действие на издадения защитен документ е двадесет години.

Последният аспект на обхвата на правната закрила е действието му спрямо лицата. С издадения патент се решава въпросът за кръга от лицата, които могат да получат такъв патент, и следващата от този факт закрила от конкретното национално право.

При съпоставка на понятията „обем“ и „обхват“ на правната закрила е видно, че докато обхватът на закрила произтича от суверенитета и законодателството на една държава, то обемът на правна закрила се определя само от патентните претенции.

Като се има предвид изложеното, следва изводът, че за обхват на правна закрила се говори след издаване на патента от компетентния национален орган, с който се очертават и границите на произтичащите от него права. Той е по-широкото правно понятие, включващо в съдържанието си и обема на закрила.

За да се определи обемът на изобретението, трябва да се изясни преди всичко съдържанието на патентните претенции, а оттам и неговата същност. При тази хипотеза е необходимо да се изтълкува текстът на претенциите, след което да се разкрие точният им смисъл. Без тълкуване границите на правната закрила на практика не винаги са напълно определени. Тази неопределеност съществува в еднаква степен както при извършване на експертиза за патентоспособност и при разглеждане на искания за обявяване на недействителност на издаден патент в Патентното ведомство, така също и при спорове за патентни нарушения от компетентност на съдилищата.

Тълкуването на претенциите е динамична, но и деликатна задача с оглед на субектите, свързани с патентната система: за изобретателя и неговия представител, който трябва да състави и редактира претенциите по такъв начин, че изобретението да се отличава достатъчно от предшестващото състояние на техниката и в същото време да осигурява добра закрила срещу всички рискове от присвояване от трети лица; за дейността на Патентното ведомство, което трябва да прецени дали претендираното изобретение е патентоспособно; за конкурентите на патентоприетеля и за получателите на лицензия (както реална, така и евентуална), които трябва да оценят значимостта и действителността на патента, и на последно място — администрацията или съда, които трябва да решат дали издаденият патент трябва да бъде обявен за недействителен и дали изобретението, защитено с патент, е обект на нарушение, т. е. презумпцията за използване на патентованото изобретение без съгласието на неговия титуляр¹.

Въпросът на тълкуването на претенциите не е тема на новото мислене, а е обстойно обсъждан в патентната теория и съдебната практика във всички страни. Той е обект на значим компромис при осъществяване хармонизацията на европейското законодателство. Два са факторите (ако могат условно да бъдат обобщени), които доказват, че има нов поглед върху разглеждане на проблема с тълкуването на претенциите. Това са: развитието на патентното право в общата политическа и правна еволюция и съществуването на специализиран съд (патентен съд), чиято компетентност е да разглежда спорове относно действителността и нарушението на патента.

Нещо повече, процесът на хармонизация на националните законодателства в областта на патентите трябва да включва основни правни положения относно тълкуването на претенциите.

Идеалното решение е, когато съдържанието на претенциите е ясно и разкрива по безспорен начин техния смисъл. В този случай обектът на правната закрила се определя направо от словесната редакция на претенциите, без да се прибегва до тяхното тълкуване. Опитът доказва обаче, че този идеал е рядко срещан в практиката. Патентните претенции се съставят и редактират от хора, които не винаги са съвършено точни в специфичния начин на съставянето им и в изразяване същността на изобретението.

На практика се поставя въпросът дали претенциите трябва да се приемат буквално, така както са представени, или могат да бъдат тълкувани. В този случай целта е да се разкрие всеобхватно същността на изобретението, а при неправомерно използване на защитеното с патент изобретение да се констатират направените изменения, попадащи в сферата на действие на издадения защитен документ. Коректното тълкуване на една претенция не означава само да се определи смисълът на думите, които са използвани, буквално или въз основа на приетата техническа лексика в областта. Точният смисъл, вложен в съдържанието на претенцията, се

установява след подробна експертиза на контекста, в който изобретението е използвано; този контекст включва описанието на изобретението, другите претенции и чертежите.

Доколкото патентните претенции, както във всеки документ с правно значение, текст и смисъл, „буква и дух“, представляват неразривно цяло, границите на изключителното право, произтичащо от патента, трябва да бъдат определени, като се изхожда от това цяло.

„Такова определение на обема на изобретението по пътя на точното изясняване съдържанието на патентните претенции се нарича тълкуване.“²

До момента на тълкуване на претенциите границите на правната закрила, както и правата на патентоприетателя остават недостатъчно определени. Такава недостатъчна определеност се разкрива както при разграничаване предмета на изобретението и предхождащото състояние на техниката, така и при изясняване на взаимоотношенията между предмета на изобретението и другите сходни, все още нерешени технически решения (висящи заявки).

Тълкуването на патентните претенции трябва да се основава на определени правила, обусловени от патентноправната политика на всяка отделна държава, която решава в какъв обем трябва да се защитават техническите решения и какви да бъдат границите на тази защита³.

От общата теория на гражданското право е известно определението за тълкуване на правната норма като телеологична дейност. „Тълкуване — това е точното изясняване смисъла на нормативния акт. Тълкуването на правната норма е мисловна дейност, която се извършва с цел да се изясни изразена преди това друга мисловна дейност. В този смисъл тълкуването е винаги подчинено, зависимо, производно мислене, което трябва да се съобразява със своя мисловен предмет и да съдейства за разкриване на съдържанието му. Тълкуването на правната норма не е свободно мислене, то не е правотворческа дейност, а дейност по установяване съдържанието на правно-нормативната мисъл.“⁴ Основна цел на тълкувателния процес е да разкрие точното съдържание, вложено в гражданскоправната норма. За да изпълни своето предназначение, тълкуването трябва да се основава на научна основа и да използва научна методология. То се извършва в две насоки: първо, трябва да се изясни съдържанието за този, който тълкува, и второ — съдържанието на акта трябва да бъде разяснено и на другите субекти.

Подобно на правните норми и правораздавателните актове, на тълкуване подлежат и патентните претенции.

Предмет на тълкуване в патентното право, при определяне обема на правна закрила, са претенциите на изобретението, смисълът и съдържанието, което изобретателят е вложил в тях, като се тълкува всяка нейна част — поотделно и в съвкупност.

Задача на тълкуването е изясняване целите на изобретението, заложи в претенциите, чрез осъществяване на неговото предназначение и функции.

При тълкуване на патентните претенции не трябва да се излиза извън рамките на това, което е формулирано в тях.

Ако се използва класификацията, която прави гражданското право, тълкуването може да бъде извършено съобразно следните критерии: според средствата, с които се извършва, и в зависимост от резултатите, които се получават.

Под „средства за тълкуване“ се разбират знанията и методите, които се използват от лицето, което тълкува, за да се постигне поставената цел. Средствата според съдържанието си могат да се разделят на два вида: граматически и функционални. Граматическите средства използват правилата на езика. Чрез тях се извършва филологически и граматически разбор на претенцията и по този начин се разкрива нейният смисъл. Чрез функционалното тълкуване се изяснява смисълът на претенцията предвид нейната функция в широк смисъл.

Според резултатите тълкуването е разяснително, поправително, разширително и ограничително.

Граматическото тълкуване се нарича още буквално (филологическо) тълкуване и има за цел да изясни езиковия смисъл на патентната претенция. Използваните средства тук са правилата на езика, лексиката, граматиката (морфология и синтаксис) и семантиката. Граматическото тълкуване е първият етап на тълкувателната дейност. Следва функционалното тълкуване, което е известно като логическо тълкуване в широк смисъл. При него се изяснява смисълът на патентната претенция, като се установява връзката между употребените термини и тяхното място в претенцията; по този начин се разкриват нейните цели. Функционалното тълкуване се извършва с два вида средства. Едните са тези, които са използвани в претенцията, а другите са извън нея — това могат да бъдат мотивите при съставяне на текста, позоваване на чуждо законодателство, съдебна или административна практика.

Логическо тълкуване в по-тесен смисъл е изясняване смисъла на претенциите чрез установяване на вътрешна връзка между използваните изрази и термини. Логическото тълкуване е със съществено значение, тъй като то спомага да се изяснят използваните понятия, обозначени чрез съответни технически термини. По пътя на използване на логическите правила за определяне на понятието (имайки предвид правилата за съставяне на претенциите) се постига изясняване на техния обем и съдържание, както и разкриване на връзката помежду им. Логическото тълкуване се осъществява посредством използване на законите на формалната (традиционната) и правната логика.

Систематично е това тълкуване, при което смисълът на патентните претенции се изяснява чрез съпоставка с други патентни претенции. Това тълкуване се използва както в хода на експертизата за патентоспособност (при сравнение с

противопоставеното решение), така и при спорове за патентни нарушения — когато е необходимо да се установи попада ли даден обект в сферата на правна закрила, осигурена от издадения патент, и докъде се простира тази закрила.

Съпоставянето на резултатите от граматическото и функционалното тълкуване служи като основа за извършване на разяснителното, поправителното, разширителното и ограничителното тълкуване. Резултатите от граматическото тълкуване се определят като буквално тълкуване, което в гражданското право се дефинира като тълкуване според „буквата“ на закона, а резултатите от функционалното тълкуване — като тълкуване според „духа“ на закона.

Когато резултатите от граматическото и функционалното тълкуване се покриват, говорим за разяснително тълкуване. При него се разкрива точният смисъл на претенциите. Налице е пълна яснота и определеност по отношение на текста на претенциите и няма съмнения за получения при тълкуването резултат.

Ако резултатите от граматическото и функционалното тълкуване не се покриват, тогава тълкуваният текст на претенцията е неясен и неопределен. В тези случаи е необходимо чрез съпоставяне на резултатите от граматическото и функционалното тълкуване да се установи кое от тях е най-близко до претенцията, за да ѝ се даде възможност да прояви своето действие. Изясняването на действителния смисъл на неясната по съдържание патентна претенция чрез сравняване на резултатите от граматическото и функционалното тълкуване се нарича поправително тълкуване. То може да бъде качествено или количествено.

При качествено поправително тълкуване е налице пълно несъответствие между резултатите от граматическото и функционалното тълкуване. То се използва, когато неяснотата на текста е толкова голяма, че води до безсмислица. При това тълкуване фактически се стига до отмяна на тълкувания текст и до замената му с точния текст. При тази хипотеза законодателят е установил изискване, че промените в патентните претенции не могат да излизат извън рамките на първоначалното разкритие в подадената заявка; неспазването на това правило е скрепено със санкция, регламентирана в чл. 26, ал. 3, т. 4 ЗП — патентът се обявява за недействителен, тъй като неговият предмет излиза извън съдържанието на заявката.

Когато несъответствието между резултатите от граматическото и функционалното тълкуване е количествено, прибягва се до ограничително или разширително тълкуване.

Ако буквалният смисъл, изяснен с помощта на граматическото тълкуване, е по-широк от истинския смисъл, разкрит чрез функционалното тълкуване, използва се ограничителното тълкуване (*interpretatio restrictiva*). Заявителят е казал повече в претенциите си, отколкото в действителност е искал да каже. Ограничителното тълкуване са налага, за да се избегне противоречието между тълкуваната претенция и друга, напълно ясна патентна претенция.

Когато буквалният смисъл е по-тесен от истинския смисъл на претенцията, разкрит чрез функционалното тълкуване, прилага се разширителното тълкуване (*interpretatio extensiva*)⁵. Известно е, че в обема на изобретението влизат не само посочените обекти, а и техните еквиваленти, което води до разширяване границите на правата, определени от текста на претенциите.

В патентното право може да бъде изведена следната дефиниция за тълкуването:

Тълкуването на патентните претенции е конкретна мисловна дейност, която има за предмет текста на претенциите и при която се изяснява тяхното съдържание, като се разкрива точният смисъл на употребените термини и изрази.

На тълкуване подлежат всички претенции. Тълкуването се извършва въз основа на тяхната граматическа структура и логическо съдържание.

Не винаги резултатите от граматическото (буквално) и функционалното (логическото) тълкуване се покриват, както вече беше посочено в изложеното по-горе, но в патентното право се приема, че превес има резултатът от логическото тълкуване. В изразите, които са използвани в претенциите, се влага съдържанието, което в най-голяма степен съответства на общоприетото им значение, а специалните технически термини и изрази се тълкуват с това съдържание, с което са познати от състоянието на техниката към приоритетната дата. Използваните термини и изрази се тълкуват по един и същи начин във всички претенции.

Изключителното право, произтичащо от патента, е ограничено от неговия предмет, отразен в претенциите, и именно затова особено значение имат правилата за тяхното тълкуване. В действащото законодателство липсват разпоредби относно тълкуването на патентните претенции. Изхождайки от разликата в понятията „обем“ и „обхват“ на правната закрила, изяснени в началото на настоящото изложение, необходимо е да се направи още едно разграничаване между тях с оглед на процеса на тълкуване. Посочено бе, че обемът на изобретението, това е неговата технико-предметна същност, за който се говори до издаване на защитния документ, а след този момент се добавят териториалното, времето и действието спрямо лицата, които в своята цялост представляват обхватът на правна закрила, произтичаща от патента. Следователно, когато се говори за определяне обема на правна закрила, има се предвид тълкуването на претенциите, което се извършва до издаване на патента, като компетентно да осъществи тълкуването е Патентното ведомство (съответният експерт, разглеждащ заявката за изобретение). Етапите, в които експертът подлага на тълкуване претенциите на изобретението, са:

I етап — Преди да се престъпи към проучване за предшестващо състояние на техниката, претенциите се тълкуват, за да бъде прецизно определен предметът на изобретението и наличието на единство, както и да се установи дали не е налице

явна непатентоспособност на заявения обект. За целта е необходимо да се разбере техническата същност на изобретението така, както е изложено в претенциите.

II етап — След проучването за предшестващо състояние на техниката се преценява дали изобретението е ясно и пълно разкрито и се прави съпоставка между заявения обект и прототипа. Имат се предвид и материалите, постъпили от трети лица след извършената публикация за заявката, както и докладът от проучването.

III етап — Установява се патентоспособността на изобретението. Всеобхватно се преценяват всички признаци и се определя обемът на правна закрила на изобретението. На този етап възниква и въпросът за разширителното тълкуване на претенциите, а също и доколко е обосновано прилагането на теорията за еквивалентите при преценка на новост и изобретателска стъпка.

След този момент компетентният орган да осъществи тълкуване на патентните претенции е съдът при спор за патентно нарушение или отдел „Спорове“ при Патентното ведомство във връзка с разглеждане на искане за обявяване недействителност на издадения патент.

Подходът при тълкуване на патентните претенции при двете хипотези трябва да е еднакъв.

Обхватът на правна закрила се влияе косвено от процеса на експертиза дотолкова, доколкото по правило промяната на съществените признаци предизвиква също и промяна в обхвата. Но въпросите на обхвата на правната закрила на патента никога не стоят в центъра на експертната процедура, а са от компетентността на съда при спор за патентно нарушение⁶.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **Chisum, D.** L'interprétation des revendications de brevet: quelles leçons tirer de l'expérience des Etats-Unis d'Amérique en vue du nouveau débat sur l'harmonisation. — *Propriété Industrielle*, 1988, № 2, p. 40.

² **Фогель, А.** Охрана изобретений в области химии. Рига, 1970, с. 119.

³ Вж. **Косева, Я., М. Червенкова, Т. Лекова.** Еквивалентни решения и еквивалентни признаци. — *Изобретателство и рационализаторство*, 1989, № 7, с. 12.

⁴ **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I. С., 1972, с. 114.

⁵ Вж. **Таджер, В.** Пак там, с. 127—134. В патентноправната теория у нас съществуваше възгледът, че патентното право е дял на гражданското право (Вж. Желепов, С. Проблеми на гражданската кодификация в НРБ, С., 1975, с. 134.) Понастоящем преобладава мнението (Вж. Павлова, М. Патентно право на Република България. С., 2000, с. 16), че патентното право е самостоятелен отрасъл на частното право, наред с правния режим на останалите обекти на индустриална собственост. Отношенията, които се регулират от неговите норми, са имуществени и тясно свързани с тях неимуществени отношения между равнопоставени правни субекти. Голяма част от тези правоотношения се регулират от метода на автономията на волята, присъщ за гражданското право. Нормите на патентното право регулират обаче и административни, трудови, наказателнопроцесуални отношения. Безспорно превес имат гражданските правоотношения, ето защо при неуредени случаи в патентното право се прилагат субсидиарно

нормите на гражданското право (принцип на „аналогия на закона“). Ето защо при тълкуване на патентните претенции считаме за целесъобразно използването на теоретичните постановки, изяснени от гражданскоправната наука, които по безспорен начин запълват празнотата както в Закона за патентите, така и в Наредбата за оформяне, подаване и експертиза на заявките за патенти.

⁶ Вж. **Mathély, P.** Le droit français des brevets d'invention, Journal des notaires et des avocats, Paris, 1974, p. 336.

INTERPRETATION OF THE PATENT CLAIMS FOR DETERMINATION OF THE SCOPE OF PROTECTION

by Vesselina Maneva

Summary

Determination of the scope of protection granted by the patent is a fundamental patent law issue. The patent claims, which are the substance of the technical solution, serve to establish the rights granted by the patent. Actually, the question is: should patent claims be taken literally, i. e. as presented, or should they be interpreted? If they are to be interpreted, the purpose is to disclose the substance and precise meaning of the invention according to the inventor's invention by using the possibilities as provided for by the civil law.

Patent claims interpretation may provisionally be divided into to stages (respectively the authority is different for each stage), i. e. the procedure up to grant of the title of protection in connection with the assessment of the patentability of the invention applied for is within the competence of the Patent Office, and Court is the competent authority after grant of a patent, in case of a patent infringement litigation. In both cases the patent claims interpretation approach shall be the same.

ДИСКУСИИ

КАУЗАЛНОСТТА В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО

*Явор Бояджиев**

1. Градивната единица на наказателноправната реалност е наказателноправната институция, която, от един аспект, е материално-процесуална и се състои от материалното наказателноправно явление и процесуалното наказателноправно явление и, от друг аспект, е нормативно-фактическа и се състои от нормативното наказателноправно явление и фактическото наказателноправно явление¹.

Материалното наказателноправно явление е изградено от следните елементи: престъпление, наказание, субекти и обекти на престъплението и на наказанието. Престъплението е юридическият факт, наказанието е правната последица. Субекти на наказателноправното явление са: от една страна, деецът, който извършва престъплението и изтърпява наказанието, а, от друга страна, държавата, която е засегната от престъплението и изпълнява наказанието. Обекти са: обект на престъплението — обществена ценност, обществено отношение, защитено от наказателното право; обект на наказанието са определени субективни права на виновния като правото на свободно придвижване, правото на собственост, правото на отличия, на определена професия и пр.

Тези елементи са свързани в едно наказателноправно явление чрез определени каузални връзки. Наказателноправното явление се развива във времето: началото е престъплението и още по-точно вината, а краят е окончателното изтърпяване на наказанието. Това развитие се осъществява по законите на каузалността, то става в определени причинни връзки — във връзката между причина и следствие.

* Прокурор във ВКП.

2. Първата по време е причинната връзка вътре в престъплението, това е вътрешната причинна връзка между субективната част и обективната част на престъплението, казано другояче — между вината и обективизиране на вината в съответни телодвижения. Вината е причината, а телодвиженията, в които тя се обективира, са последицата.

Вината е факт на индивидуалното човешко съзнание, осъществен във взаимодействието между човешкото съзнание и човешката психика, между обществения, истинския човешки компонент, какъвто е човешкото съзнание и себесъзнание, и подобществения, природния компонент, какъвто е човешката психика. Формирането на вината е процес, който протича изцяло в човешкото съзнание и затова е недостъпен за външно наблюдение. За да бъде разкрит и установен, познанието върви по обратния път: тръгва от сетивно възприетите телодвижения, в които е обективирана вината, и тогава по умозрителен път, чрез рационалната фаза на познанието, стига до вината. Върви се в противоположна посока на вътрешната причинна връзка — от последицата към причината, от обективната страна на престъплението към субективната негова страна, от обективната ѝ проява до самата вина.

В тази причинна връзка вината е причината, а в обема на цялото наказателно-правно явление тя се оказва първопричината, затова тя слага своя отпечатък върху всички останали негови свойства и елементи. При сложния субективен процес, в който се формира вината, всичко е лично, индивидуално, неповторимо, далечно на каквито и да било шаблони; участие вземат многобройни субективни моменти. Затова опознаването на вината е най-сложната и най-трудната дейност на наказателния съд. В посочената вътрешна причинна връзка съдът трябва да разчете тези субективни моменти, защото те са преминали през тази причинна връзка, чрез нея те са намерили външно проявление. Като първопричина вината продължава да действа през следващите причинни връзки, та чак до наказанието, което изцяло се определя от вината.

3. Следващата причинна връзка протича между престъплението като цяло и засегнатото субективно право, обект на престъплението.

Престъплението има обществено и правно значение поради това, че то засяга, и то много чувствително, обществения и правния живот. То уврежда или застрашава с увреждане определена обществена ценност — тя е обектът на престъпното посегателство. Но тя е обект на престъплението не сама по себе си като обществена ценност — морална, икономическа, материална, личностна, а защото правото, като взема предвид нейното голямо значение за обществото, я включва в себе си, превръща я в правна ценност и я поставя под своя закрила. Затова трябва да се уточни, че обект на престъплението всъщност е определена обществена и правна ценност, защитена от наказателното право. И понеже обществото, както и правото в последна сметка на практика се свежда до система от обществени, съответно от

правни отношения, и като се знае, че правоотношението се състои от насрещни субективни права и правни задължения, в края на краищата обект на престъплението се оказва определено субективно право. Така че когато престъплението посяга на дадена обществена ценност, то същевременно неминуемо посяга на дадено субективно право, в каквото тя е превърната от правото.

При разбор на законовите състави в Особената част на Наказателния кодекс се вижда, че преобладаващата част от тях имат за обект абсолютни субективни права — на живот, здраве, свобода, собственост, чест, достойнство... Тяхната правна ценност е обявена от правото на дадена държава като субективни права на нейните граждани като например чл. 17, ал. 3, чл. 25, чл. 28, чл. 30, чл. 35 от Конституцията на РБ, но и без това според съвременното обществено правосъзнание основните права и свободи принадлежат на човека като обособена личност, независимо от неговото гражданство, и държавите са длъжни да ги зачитат и защитават.

Тези уточнения са необходими, за да се види, че обекти на престъпленията са обществени факти, обществени ценности, субективни права, които сами по себе си нямат физическа предметност и че престъпното посегателство няма видим, осезаем материален характер, както впрочем е невидима и невъзприемаема цялата обществена и правна субстанция, и затова не води до видими физически резултати. Затова и връзката между престъплението и неговия непосредствен обект е една невъзприемаема от сетивата причинна връзка. Това е първата причинна връзка на престъплението като цяло с неговия обект — субективното право. Тя не бива да се отрича поради обстоятелството, че е недостъпна за сетивата, нито е позволено да се пропуска и да не се отбелязва. Тази причинна връзка е необходим момент в развитието на наказателноправното явление. Без тази причинна връзка не може да се обоснове противообщественият и противоправният характер на престъплението, нито наказателната отговорност. Чрез нея именно престъплението влиза в досег с обществото, чрез тази причинна връзка действието въздейства отрицателно на обществото и правото и затова обществото и наказателното право реагират. Ако нямаше такава причинна връзка, не би имало и такава реагиране.

Това е първата каузалност между престъплението и обществото. Тя е налице както при резултатните, така и при безрезултатните престъпления, както при престъпното действие, така и при престъпното бездействие, например при телесна повреда по чл. 128 и сл. НК и при обида по чл. 146 НК, при грабеж по чл. 198 и сл. НК и при злепоставяне по чл. 138 НК, при убийство и при опит за убийство...

По отношение на престъплението тази причинна връзка е външна, тя протича извън престъпното деяние. Тя е мостът, по който деянието като проява на личността преминава в обществото; тя е водоразделът между „Аз“ и „Не-Аз“. При безрезултатните престъпления — престъпленията на самото извършване, причи-

ната е престъплението, а последицата — засягане на субективното право. Това засягане става непосредствено в момента на извършване на деянието. С това засягане престъплението е довършено, налице е юридическият факт, налице е целият престъпен състав.

4. При резултатните престъпления въпросната причинна връзка не спира дотук; тя преминава през засегнатото субективно право и продължава чак до обекта на това субективно право. Субективното право, както и всяко правоотношение, е от идеен характер, но то има за предмет някакво веществено благо, например на гражданските правоотношения обекти са вещи, доходи, плодове, ценни книги, пари, обективирани интелектуални блага, услуги². На субективното право на живот обект е живото човешко тяло, на субективното право на собственост обект е движима или недвижима вещ. При резултатните престъпления деянието не завършва със самото посегателство върху субективното право — това е само етап в развитието на причинната връзка; деянието продължава до засягане обекта на субективното право, до настъпване на престъпния резултат. Чак тогава се довършва деянието и престъплението. Това е вторият етап в развитието на причинната връзка. В първия етап причинната връзка е на обществено, на правно ниво, тя е от идейно естество, подчинена е на юридическите и обществените закони. Във втория етап тя засяга материални обекти и е материална по своя характер. Настъпилият престъпен резултат е сетивно възприемаем и подлежи на степенуване и измерване вече по материалните природни закони. Затова при разкриване на едно резултатно престъпление винаги се тръгва от престъпния резултат и се върви по причинната връзка, но в обратна посока, за да се стигне до обективната страна на престъплението и оттам до първопричината, до вината. Първият етап винаги се установява от съда, а вторият много често изисква експертиза от съответната научна област — техническа, икономическа, съдебно-медицинска... Само че първо се установява фактическият състав, а след това съдът дава правната квалификация.

При резултатните престъпления ясно се разграничават двата етапа на тази причинна връзка, особено при разчленяване на стадите в развитието на умишленото престъпление — приготвяне, опит, довършване: ако изпълнението на деянието е спряло в стадия на опита или на приготвянето, тогава е налице само първият етап на тази причинна връзка; когато деянието е довършено и са настъпили престъпните последици, тогава е протекъл и вторият етап. Подобно е положението, когато при наличието само на първия етап на причинната връзка се осъществява съставът на един вид престъпление — например злопоставяне, а при наличието и на втория етап — друг вид престъпление, например убийство, телесна повреда.

По особен начин протича тази причинна връзка при престъплението по чл. 124 НК: непредпазливо убийство вследствие на причиняване на умишлена телесна повреда. Тук причинната връзка е както при всяко непредпазливо убийство

по чл. 122 НК. Особеното е, че обективизирането на непредпазливата вина става чрез деяние, което само по себе си представлява престъпление умишлена телесна повреда, и се явява като квалифициращ момент. Ако самата телесна повреда е причинена по непредпазливост, тогава престъплението е по чл. 122 НК. Непредпазливите престъпления, които по силата на чл. 11, ал. 4 НК се наказват само в предвидените от закона случаи, са предимно резултатни престъпления. При обвинение по чл. 124 НК се поставя въпросът за прекъсване на причинната връзка, когато след причиняването на умишлената телесна повреда се е намесил друг фактор, който причинява смъртта, например неадекватно медицинско обслужване, умишлено лишаване на ранения от живот. В този случай изобщо нямаме причинна връзка с оглед състава на чл. 124 НК, а само с оглед състава на престъплението умишлена телесна повреда. Причина за настъпването на смъртта на ранения е намесилият се след това фактор, а умишлената телесна повреда е само условие за това — условие, а не причина.

5. Разглежданата причинна връзка лесно се вижда, когато престъпното деяние е действие. По-трудно е, когато причината е бездействие. При действието са налице сетивно възприемаеми телодвижения, които внасят промяна в статуквото и с това слагат началото на причинната връзка — нанасяне на удари при телесната повреда, поставяне на отрова в питие или пробождане с нож, или пък стреляне с пистолет при убийство...

При бездействието няма видими телодвижения, но има **правно** дължими телодвижения. Както всички обществени и правни явления, така и деянието бездействие като елемент на обществената и правната субстанция е от нематериално, от идейно естество и затова е сетивно невъзприемаемо. Бездействието не е промяна в сетивната действителност, но е промяна в правото, в обществото, от което настъпват или могат да настъпят промени и в сетивната действителност. Познато е на всички правни отрасли: неподаване на данъчна декларация, неизпълнение на договор, неизпълнение на правно задължение изобщо. Правната субстанция е съставена от субективни права и правни задължения и състоянието на правната реалност е нормално, когато правните задължения се изпълняват. В това се състои правният живот на обществото и на отделната личност. Изпълнението може да се състои от бездействие, както е при абсолютните субективни права — да не се засяга например правото на собственост, на свобода, на живот... Тогава неизпълнението е деяние-действие — кражба, лишаване от свобода, телесна повреда. Когато изпълнението изисква активно действие като изработване на уговорен предмет, доставка на договорена стока, притичване на помощ на родилка или на болен от лице, което упражнява медицинско занятие, и пр., тогава неизпълнението става с деяние-бездействие, от което започва причинната връзка.

Като обществено и правно деяние действието и бездействието са равностойни, еднакво стават причина за обществени, правни, както и за материални после-

дици. Както действието, така и бездействието представлява реален обществен и юридически факт, реален елемент на обществената и правната реалност и реална причина за обществени, правни и материални последици. Това може да се провери и по мисловен път: ако мислено отстраним бездействието, не биха настъпили последиците. Следователно бездействието е реално деяние, реална постъпка, реална причина за реалните последици.

6. В наказателноправното явление протича още една причинна връзка — между двете негови противоположни части, между престъплението и наказанието или, казано по-точно, между вината и наказанието. Както вината е специфичен елемент — *differentia specifica* на престъплението, който го отличава от останалите правонарушения, така и наказанието е специфично свойство на наказателноправната санкция, което я отличава от останалите правни санкции и от всички други видове санкции. Това разкрива личния, субективния, индивидуалния характер на наказателната отговорност — тя е отговорност за вина, за разлика от другите видове правна отговорност, например от гражданската отговорност, която е обективна правна отговорност³, затова се наследява, носи се и от юридически лица, които не могат да имат вина — няма вмениями и невмениями юридически лица.

Тази причинна връзка е чисто правна и свързва престъплението като юридически факт с наказанието като наказателноправна санкция: престъплението е причината, наказанието е следствието. Като се вземе предвид, че вината е налице през цялото време на осъществяване на деянието, в обективната част на което тя се обективира, се вижда, че причинната връзка е между вината и наказанието; тя започва от завършване на вътрешната причинна връзка между вината и обективната страна на престъплението, докогато вината все още е актуална.

Вярно е, че престъплението не е само вина, но вината е неговата същност, а останалите свойства и елементи, тоест неговата обективна част, добиват наказателноправно значение само посредством вината. Противоправността е свойство на всички правонарушения, но това не ги прави престъпления, те не са наказуеми, защото тяхната санкция не е наказание. Обективната част също е от значение, доколкото в нея се обективира вината, при което през цялото време на извършването вината съпровожда и се разгъва в тази обективна част. Без тази неразривна връзка обективната страна сама по себе си няма наказателноправен смисъл. Затова съвременните наказателноправни системи се основават на причинната връзка между вината и наказанието.

Единствено тоталитарното социалистическо наказателно право пренебрегва вината и на нейно място поставя обществената опасност и с нея обвързва наказанието, което се определя изключително от вида и степента на обществената опасност и това се вижда от изричното разпореждане на чл. 54, ал. 1 НК. А обществената опасност е свойство само на обективната страна на престъплението. Наказа-

телноправното явление се разглежда само откъм обективната страна, причинната връзка протича само между обективната страна на деянието и наказанието⁴. Пропуска се протеклата преди това вътрешна причинна връзка между вината и обективната част на деянието. Последицата в тази причинна връзка, а именно обективната част на деянието с прикачената към нея обществена опасност, се взема за първопричината на цялото наказателноправно явление, престъплението се идентифицира само с неговата обективна част. През цялото време вниманието е насочено само към обективната страна. Точно така, както е при гражданското правонарушение, същността на което е обективно причинената имуществена вреда. А това е чиста проба обективна наказателна отговорност.

Невярно би било да се мисли, че причините за появата на това становище са гносеологически, че то е плод на теоретична грешка. Заместването на вината с обществената опасност е пряко приложение на основното положение на историческия материализъм, според което обективното е базата, а субективното е само надстроечно отражение, производна последица на обективното. Наказателноправната наука се използва само като оръдие за внедряване на това положение в наказателното право чрез обществената опасност. И тя положи и полага голямо старание в изпълнение на тази поръчка: не само обосновава като научно приложението на тази логическа грешка, но и сега все още възхвалява обществената опасност като голямо научно достижение⁵.

Затова се налага да се разкрие ненаучният характер на това становище, като се докаже, че то противоречи на логическото мислене и по-специално на логическите степени на понятията **род** и **вид**. Тръгваме от общественото явление, което стои най-далече от престъплението, а именно от обществения факт изобщо (деяние, постъпка), и това е най-общото родово понятие. Неговите два вида са положителните (общественоползни) обществени факти и **отрицателните** (противообществени, общественоопасни) обществени факти. Отрицателните (общественоопасни) обществени факти се явяват **родово** понятие на **видовете** правно ирелевантни и правно релевантни (противоправни юридически факти, правонарушения) обществени факти. А правонарушенията от своя страна са **род** на видовете понятия престъпления и другите правонарушения. Специфика на престъплението е вината. Между общественоопасния обществен факт и неговата обществена санкция протича причинна връзка, при която общественоопасният факт е причината, а последица е съответна обществена санкция. Тук и само тук, на това ниво на обществото, само в тази обществена област е истинското място на понятието обществена опасност.

Този преход от обществената опасност до престъплението и вината действително се осъществява в обществената реалност. Има различни степени на обществена полезност и обществена опасност. И когато законодателят прецени, че определени обществени явления имат голямо обществено значение, той ги облича в

правна форма, прави ги правно релевантни и по този начин превръща полезните обществени деяния в правомерни юридически факти, а общественотоопасните — в противоправни юридически факти, в правонарушения. В правната реалност не съществуват понятията обществена полезност и обществена опасност. На тях законът е дал съответна преценка и ги е издигнал в правната сфера, където са преобразени вече в понятията правомерност и противоправност. От този момент в правната действителност има само правомерни и противоправни юридически факти. Обществената опасност остава извън като метаюридическо понятие, чуждо на правото. Затова частното право и публичното право, също и нормалното наказателно право, не си служат и не чувстват нужда да си служат с нея. Затова съвсем обосновано е схващането, че гражданското и административното нарушение нямат свойството обществена опасност⁶.

Само тоталитарното социалистическо наказателно право, за да осъществи по привидно научен начин обективната наказателна отговорност, прибегва до един недопустим логически трик: то, което е най-отдалечено от правно ирелевантната обществена област, протяга ръка, взема оттам обществената опасност, пренася я тихомълком през всичките отрасли на частното право, след това и през публичното право и когато я донася в наказателното право, я въздига във фетиш, шумно я рекламира като същност и специфика на престъплението, като единствено основание за наказателната отговорност. По този начин причинната връзка между вината и наказанието се изопачава като причинна връзка между обществената опасност и наказанието. А в действителност причинните връзки протичат така: общественотоопасно деяние — обществена санкция; правонарушение изобщо — правна санкция; престъпление (вина) — наказание. Причината, следствието и причинната връзка се намират на едно и също логическо ниво. Затова погрешно е да се свързва наказанието с обществената опасност, защото те са на различни логически нива.

Необходимо беше да се спрем по-обстойно на причинната връзка между вината и наказанието, защото тя е гръбнакът, вътрешната каузалност на наказателното правно явление. Тя е всъщност наказателното правоотношение, което свързва престъплението като юридически факт с наказанието като наказателноправна санкция. В него се отразяват като във фокус всички елементи и свойства на наказателноправното явление; то е негов модел, негова концентрирана идейна снимка. И когато тази причинна връзка се изопачава и на мястото на вината се натрапва обществената опасност, това води до криворазбиране на материалното наказателноправно явление и до неразбория в наказателноправното мислене.

7. В наказателноправното явление протича още една вътрешна правна причинна връзка — поредна и последна, от наказанието към съзнанието на виновния. Вината е налице само до довършване на престъплението, но тя е факт на съзнанието на дееца, който не се прекратява с престъплението, а продължава да носи

този отрицателен елемент в себе си. И за да бъде подпомогнат да го преодолее, на виновния се налага съответното наказание. Субектът на престъплението е субект и на наказанието. Изтъпяването на наказанието е последица в разгледаната вече причинна връзка между вината и наказанието и същевременно е причина в обсъжданата сега причинна връзка между наказанието и поправянето на виновния. Вината и наказанието се оказват реципрочни величини, те взаимно си въздействат: вината причинява наказанието, наказанието преодолява вината. Арената на това взаимодействие е една и съща: съзнанието на виновния.

На тази причинна връзка разчита и залага цялата дейност в сферата на наказателното право — да поправи и превъзпита виновния занапред да спазва законите. Виновният е гражданин на държавата и наказанието е проява на грижата той да бъде превъзпитан и да стане редовен, порядъчен и морален поне в границите, изисквани от закона. Затова дейността на държавата в параметрите на тази причинна връзка е възпитателна. Тя може да се нарече причинна връзка на превъзпитанието⁷.

8. Такава каузалност протича в наказателноправното явление въобще, взето абстрактно като родово понятие. В правната реалност обаче съществуват практически неговите видове. От един аспект имаме двата вида на наказателноправното явление: фактическо и нормативно. От друг аспект имаме видовете материално и процесуално наказателноправно явление.

В досегашното изложение на преден план стоеше материалното наказателноправно явление, откъснато от процесуалното, както и фактическото, откъснато от нормативното. Така откъснато и абстрактно то се разглежда в наказателноправната литература. Затова, за да се коригира този недостатък, към фактическото наказателноправно явление като негов елемент се прибавя нормативното⁸. В действителност всяка от тези две двойки наказателноправни явления съществуват винаги заедно и успоредно: фактическото със своя двойник, с нормативното като двете вътрешни противоположности в тяхното единство, каквото е нормативно-фактическата наказателноправна институция; материалното заедно с процесуалното като противоположности на диалектическото единство — на материално-процесуалната наказателноправна институция.

Разгледаните причинни връзки ясно се виждат при всяко престъпление, което се извършва фактически в правния живот на обществото. Но за да бъде едно обществено явление престъпление, то трябва да е било обхванато в правната форма на определен престъпен състав. Например едно фактическо осакатяване на ръка е престъпление тежка телесна повреда по силата на чл. 128 НК, в който фактическото осакатяване е дадено във формата на наказателноправна норма. Разпореждането в този текст представлява едно цялостно нормативно наказателноправно явление с присъщите му елементи: престъплението като юридически факт, наказанието — правна последица, субекти — виновният деец и държавата, обект на

престъплението — здравето, обект на наказанието — субективни права на виновния. То съдържа същите елементи и свойства, каквито намираме и във фактическото наказателноправно явление, както и същата каузалност, същите причинни връзки. Тези два вида наказателноправни явления — нормативното и фактическото, в своя ансамбъл образуват нормативно-фактическата наказателноправна институция. От този аспект цялата наказателноправна реалност се дели на две части — нормативна и фактическа, и се явява като нормативно-фактическа наказателноправна реалност, като система от нормативно-фактически наказателноправни институции. Във всяка от тях нормативното наказателноправно явление се явява двойник на фактическото и обратно, фактическото е двойник на нормативното. Но във времето първо е налице нормативното; то фактически и логически е причината, а фактическото го следва като правна последица. Такава е причинната връзка между тях. Това изрично прогласява принципът: *Nullum crimen, nulla poena sine lege previa*.

Подобно е положението и при другия аспект: материалното наказателноправно явление предхожда и е основание за процесуалното, то е съдържанието на обвинението, с което започва наказателният процес. Връзката между тях е толкова необходима, че без процесуалното наказателноправно явление материалното не може да се реализира. Още с формулирането на даден наказуем закон състав законът предполага наличието на наказателен процес, а конкретният наказателен процес се образува именно за да се реализира материалното наказателноправно явление.

9. От представената тук многообразна каузалност наказателноправната литература разглежда единствено причинната връзка между резултатното престъпление и неговия престъпен резултат⁹. Много повече внимание се отдава на въпроса за причините на престъпността — дали те са биологични, психични, социални и пр. Тази каузалност обаче протича извън рамките на наказателното право, извън наказателноправното явление и не е предмет на наказателноправната теория. Това е въпрос на философията и социологията, и още по-конкретно това е частен случай на общия въпрос за съотношението между битие и съзнание. Той е обект на отделно изследване, но във връзка с разглежданата тема може да бъде посочен основният принцип на тази каузалност. Фактически, логически и с оглед на протичането във времето причинната връзка е между общественото съзнание и общественото битие, в което то се обективира; общественото съзнание е първопричината, общественото битие е последицата. А общественото битие — това са обективните условия, при които отделният човек формира своето съзнание и се съобразява с тях; съзнанието му обаче не е тяхна автоматична последица. Суверенното съзнание на личността определя нейното поведение, включително и виновното извършване на престъпления. От този момент започва да тече каузалността в наказателното право. Само при тази постановка може да се обоснове наказателна-

та отговорност и да се разкрие същността на Хегеловата мисъл — разбира се, *mutatis mutandis* — със съответната промяна — че всяко общество има такава престъпност, каквато заслужава.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Бояджиев, Я.** Правната институция — основна градивна единица на правната реалност, сп. Правен преглед, 2002, кн. 1, с. 90—105.

² **Василев, Л.** Гражданско право на НРБ, Обща част, 1956, с. 353 и сл. вж. и **Таджер, В.** Гражданско право, Обща част, Дял II, 1973, с. 149 и сл.

³ **Бояджиев, Я.** Гражданскоправна и наказателноправна отговорност, сп. Юридически свят, 2002, кн. 1, с. 81—96.

⁴ **Ненов, Ив.** Наказателно право, Обща част, С., 1963, с. 434 и сл.

⁵ **Стойнов, Ал.** Наказателно право, Обща част, С. 1999, с. 143.

⁶ **Стайнов, П., А. Ангелов.** Административно право, Обща част, С. 1957, с. 284—285.

⁷ Вж. **Бояджиев, Я.** За същността и целите на наказанието, сп. Юридически свят, 2001, кн. 2, с. 66—71.

⁸ **Ганев, В.** Учебник по обща теория на правото, С. 1990, с. 20 — 23.

⁹ **Ненов, Ив.** Наказателно право, Обща част, 1963, с. 258 и с.; **Стойнов, Ал.** Наказателно право, Обща част, 1999, с. 180 и сл.

ПРОБЛЕМИ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

ОБЕКТИ, ЗАЩИТЕНИ ОТ ПРИНУДИТЕЛНО ИЗПЪЛНЕНИЕ ПРИ СЪБИРАНЕ НА ДЪРЖАВНИ ВЗЕМАНИЯ

*Валя Върбанова**

Отношенията по принудително изпълнение на държавни вземания върху вещи на длъжника са легално уредени от Данъчния процесуален кодекс¹. В съзвучие с правния принцип на пълна секвестрируемост² чл. 176, ал. 1 от този кодекс установява правилото, че изпълнението се насочва върху цялото имущество на длъжника. Същият текст предвижда и изключения, като изброява в отделни точки кои предмети от длъжниковото имущество не могат да служат за принудително удовлетворяване на претенциите на кредитора (държавата).

Предимство на съществуващата уредба в чл. 176 и сл. ДПК е стремежът чрез този кодекс да бъдат възпроизведени в един акт текстове от Закона за събиране на държавните вземания³ и Списъка, който бе издаден на основание чл. 24 от този закон. Предположението, че това е мотивирало законодателя към приемането на единна уредба, обоснова виждането, че тълкуването на нормите на ДПК трябва да се извършва и чрез метода на историческото тълкуване.

1. В чл. 176, ал. 1 от Данъчния процесуален кодекс (ДПК) се сочат няколко групи предмети, за които е изключена възможността от секвестриране. На първо място в т. 1 от този текст са визирани вещите за всекидневна употреба на длъжника и на неговото семейство, необходимата храна, топливо, работен добитък и предмети за упражняване на занятие или дейност по списък, одобрен от Министерския съвет.

* Юрист.

Към настоящия момент няма списък, приет на основание чл. 176, ал. 1, т. 1 ДПК, поради което се налага да се направи историческо тълкуване на тази норма. То насочва вниманието към Закона за събиране на държавните вземания и по-специално към отменения чл. 24 от този закон, където беше уредена същата материя. На основание на този текст от ЗСДВ Министерският съвет бе приел Списък на вещите, върху които не може да бъде насочено принудително изпълнение⁴. Впоследствие нормата на чл. 24 ЗСДВ бе отменена⁵, което налага извода, че списъкът, издаден въз основа на нея, също не се прилага след отмяната на този законов текст. Липсата на списък на вещи, какъвто се предвижда в чл. 176, ал. 1, т. 1 ДПК, налага да се приложи препращането от § 21 на преходните и заключителни разпоредби на този кодекс. Съгласно цитирания параграф за неуредените случаи се прилагат съответно разпоредбите на Гражданския процесуален кодекс (ГПК).

В чл. 339, т. „а“ ГПК се предвижда утвърждаване на Списък на вещите, върху които не може да бъде насочено принудително изпълнение за задължения на гражданите. В изпълнение на тази норма през 1952 г. Министерският съвет е утвърдил такъв акт⁶. В него са описани подробно видът и броят на вещите, които са защитени от изпълнение. Поради препращането, предвидено в § 21 от ПЗР на ДПК, цитираният списък намира приложение при тълкуването на чл. 176, ал. 1, т. 1 ДПК. Сред защитените вещи, посочени в него, са например личните вещи на членовете на семейството, вещи за домашни нужди (кухненски прибори, дрехи, легла), храни, известно количество горива, вещи на децата, вещи, свързани с професията на длъжника, и др. Недопустимостта на принудително изпълнение върху тях е обусловена от връзката им със задоволяването на нужди на домакинството и лични нужди на лицата в него.

Списъкът по чл. 339, т. „а“ ГПК не сочи дали определянето на вещите като обикновени или луксозни е от значение при разпростиране на защитата от изпълнение върху тях. Указание в това отношение се съдържа в т. 1, б. „г“ от този списък. Според него не може да бъде насочено и принудително изпълнение върху „обикновени маси,... обикновен прибор за ядене“. Допълнителен аргумент, който може да се изтъкне, е т. 1 от списъка, утвърден на основание на отменения чл. 24 ЗСДВ. Съгласно този текст вещите се ползват от защита, доколкото „позволяват на длъжника да живее, като води разумно и скромно домашно съществуване“. Тези две изисквания навеждат на извода, че защитените вещи трябва да са обикновени, а не луксозни (например сребърният сервиз за хранене, мебели с антикварна стойност не биха били защитени от изпълнение).

Качеството несеквестрируемост на вещта отпада и защитата срещу изпълнение за събиране на държавно вземане не се прилага за обектите от приложимия списък в случаите, когато длъжникът е учредил залог върху вещта⁷.

2. Съгласно чл. 176, ал. 1, т. 2 ДПК от предметите на принудително изпълнение е изключено жилището на длъжника, но при някои условия. Първо, то трябва

да е единствено за длъжника. Поставяйки това изискване, ДПК не определя как следва да се постъпи при повече от едно притежавано жилище, когато цената на всеки от имотите поотделно е достатъчна за задоволяване на вземането⁸. Не съществува изрично правило за това следва ли като предмет на изпълнение да бъде предпочетен имотът, който не е семейното жилище⁹. Разбира се, длъжникът има възможността по чл. 177, ал. 1 ДПК да посочи кои обекти от имуществото да бъдат предпочетени при секвестриране. Но ако той пропусне да упражни това свое право, в някои хипотези би могло да се стигне до засягане интересите на останалите членове от неговото семейство (преместване в друго населено място, загубване на работа, смяна на училищата на децата и др.).

Следователно в тази хипотеза може да се стигне до увреждане интересите на лица извън длъжника за това, че той не е упражнил свое право. В тези случаи едва ли е уместно да липсва правило относно преценката от кой имот да бъде удовлетворено вземането. Към момента съществуващата уредба предоставя само частична защита на семейния пред държавния интерес по отношение на избора на предмета на изпълнение, предвидена в чл. 176, ал. 1, т. 2 ДПК. Там критерият, с оглед на който се предоставя определена защита на длъжниковото имущество, е броят на членовете в семейството, т. е. отчетена е възможността за евентуално засягане на правата на лица, които не са длъжници по възникналото правоотношение.

Добре би било да има изрично законодателно решение, което да съчетава интереса на държавата (като кредитор) и интереса на семейството на длъжника.

Второто условие за приложение на защитата от изпълнение върху жилището на длъжника е площта на имота да не надвишава 30 кв. м за длъжника и за всеки от членовете на семейството му — поотделно (чл. 176, ал. 1, т. 2 ДПК). В текста не се сочи кои лица са членове на семейството. Персоналният състав на понятието „семейство“ не е определен и в намиращите в случая субсидиарно приложение ГПК и списъка, утвърден въз основа на чл. 339, т. „а“ ГПК. Според правната теория¹⁰ Семейният кодекс влага две различни съдържания в това понятие — така наречените „тясно“ и „широко понятие за семейство“, които обхващат различни групи лица и поради това не определят точно броя на лицата, спрямо които следва да се преценява площта. Отговор на въпроса кое от двете понятия е приложимо в разглежданата материя би могъл да се даде като се вземе предвид определението, дадено в края на списъка, утвърден съгласно отменения чл. 24 ЗСДВ¹¹. По смисъла на този акт като членове на семейството се визират всички лица, които живеят съвместно с длъжника и се издържат от него. Този текст се приближава повече до тясното понятие за семейство, тъй като включва само лицата, живеещи в едно домакинство с длъжника. От друга страна, в разглежданата норма не се съдържа изискване за правна връзка между тези лица и длъжника, породена от брак, родство или осиновяване. Но такава връзка присъства като елемент на определението за „семейство“ по смисъла на СК. Поради това и като се има предвид, че спи-

съкът, утвърден по чл. 24 ЗСДВ, вече не е действащо право, следва да се направи изводът, че кръгът на лицата, спрямо които се преценява площта на жилището, включва само лица, които се намират в някоя от изброените по-горе правни връзки с длъжника и живеят в общо домакинство с него. Така, при положение, че в едно жилище живеят петима души (длъжникът, съпругата му, двете им деца и например един от родителите на длъжника), минималната площ на жилището, която ще бъде защитена от изпълнение, възлиза общо на 150 кв. м.

Ако площта на жилището надвишава определения във всеки конкретен случай минимум, остатъкът над него следва да бъде продаден за удовлетворяване на кредиторските претенции. ДПК допуска тази възможност, ако жилището е реално поделено, т. е. при делбата му могат да се обособят поне два самостоятелни имота. При това едната реално обособена част от него, която не подлежи на принудително изпълнение, трябва да отговаря на изискванията за площ, определена според броя членове на семейството.

В някои случаи е възможно изпълнението да бъде насочено върху цялото жилище, независимо дали то отговаря на двете разгледани условия за несеквестируемост. Предвид текста на чл. 176, ал. 1, т. 2 ДПК това е допустимо при положение, че длъжникът притежава качеството търговец по смисъла на чл. 1, ал. 1—3 от Търговския закон¹².

3. На следващо място чл. 176, ал. 1, т. 3 сочи като защитени от изпълнение сумите по сметки в банки до размер 150 лева за всеки член от семейството. Текстът не указва изрично, че се имат предвид влогове, чийто титуляр е длъжникът, но приложението на принципа за лична отговорност и аналогията с хипотезата на т. 1 от същия текст налагат извод в този смисъл. Оттук следва, че при тричленно семейство защитеният минимум по сметката на длъжника ще възлиза на 450 лева (за всеки член на семейството по 150 лева).

Не е уреден изрично и въпросът как следва да се постъпи при банкови сметки, в които сумите надвишават така определения защитен размер на средствата по влога. По аналогия с чл. 176, ал. 1, т. 2 ДПК се стига до заключението, че кредиторът ще може да удовлетвори вземането си от остатъка над тази сума. Същото се отнася и когато длъжникът е титуляр на няколко банкови сметки — защитеният размер на средствата се изчислява общо за всички влогове, а не за всеки поотделно, тъй като в разглеждания текст се визират сумите по всички сметки в банки. В тази хипотеза вземането на длъжника срещу банката се ограничава до предвидената граница (150 лв. на член от семейството), а надвишаващата я сума може да бъде предмет на принудително изпълнение.

Изпълнението може да бъде насочено срещу сумите във влогове, независимо от това в каква валута те са направени.

4. Принудителното удовлетворяване на кредитора може да има за предмет и земеделски земи. Понятието „земеделски земи“ е дефинирано в чл. 2 от Закона за

собствеността и ползуването на земеделските земи¹³ (ниви, овощни градини и др.). Когато земеделските земи имат значението на ресурс за препитание на длъжника, ДПК предвижда ограничение на размера, до който те могат да бъдат секвестирани. Съгласно чл. 176, ал. 1, т. 4 ДПК защитени от принудително изпълнение са до една четвърт от притежаваните земи, но не по-малко от три декара, обработвани пряко от собственика или от член на неговото семейство. Следователно защитата срещу изпълнение се простира до най-малко три декара земеделска земя, дори когато този размер надвишава една четвърт от притежаваните земи. Изискването за пряко обработване от длъжника или от членове на неговото семейство изключва от защитата срещу изпълнение земите, за които е сключен договор за аредна или наем¹⁴.

Тъй като обработването на земеделската земя предполага наличието на определена техника, сечива и други средства, извън предмета на изпълнение остава и необходимият за това инвентар. Кои вещи от него няма да бъдат засегнати от изпълнението следва да се преценява конкретно, като се вземат предвид количеството несеквестрируема земеделска земя, начинът на обработването ѝ, отглежданите култури и други стопански показатели. По-подробно изброяване на защитените от изпълнение обекти в тази хипотеза предлагат и двата цитирани в изложението списъка. Сред тях са например работният добитък, необходим за обработване на земите, торовете, необходимото семе за посев и др.¹⁵

5. Принудителното изпълнение по принцип се насочва върху цялата вещ, чийто титуляр е длъжника. Отклонение от това правило е налице, когато предметът на изпълнение се намира в режим на съпругеска имуществена общност. Според чл. 19 от Семейния кодекс¹⁶ в такъв режим са „вещите и правата върху вещи, както и паричните влогове, придобити от съпрузите през време на брака в резултат на съвместен принос..., независимо от това на чие име са придобити“.

В изпълнителния процес тази общност се прекратява. Съгласно чл. 27 СК в този случай дяловете на съпрузите се считат равни, т. е. принудителното изпълнение се насочва само върху една втора част от общността.

Вещи, които са лично имущество на съпруга — недлъжник, не може да бъдат принудително отнемани¹⁷ за удовлетворяване на държавни вземания, непогасени доброволно от длъжника.

6. На последно място в чл. 176, ал. 1 ДПК се изброяват като защитени няколко вида вземания на длъжника. Това са вземанията за трудово възнаграждение, за обезщетение по трудово правоотношение и за пенсия или стипендия, получавани от длъжника. Размерът, в който те са защитени от принудително събиране, е 150 лева месечно. Така кодексът гарантира известно количество средства, които, получавани периодично, ще могат да покриват минималните нужди за съществуване на длъжника.

Член 176, ал. 2 ДПК обособява друга група парични приходи на длъжника, които също са изключени от принудителното удовлетворяване за събиране на държавни вземания. В изброените по-долу хипотези защитата от такова изпълнение се разпростира върху цялата сума независимо от нейния размер (изключение се предвижда в т. 3). Като защитени приходи ал. 2 сочи:

- 1) обезщетения по социалното осигуряване, включително за безработица;
- 2) социални помощи, предоставяни от държавния или общинския бюджет;
- 3) суми, получени от инвалиди, глухи, слепи, неми, глухонеми, сираци и други категории лица в неравностойно социално положение, по дарение от физически и юридически лица;
- 4) вземания за издръжка, определени от съда.

Особеност на третата хипотеза представлява, че е своеобразно изключение в този ред на изброяване, тъй като е възможен случай, в който част от дарената сума да бъде обект на изпълнение. За да се приложи чл. 176, ал. 2, т. 3 ДПК, трябва да бъдат установени следните обстоятелства: специфичното качество на длъжника, което го характеризира като лице в неравностойно социално положение, и съществуването на договор за дарение между длъжника и друго физическо или юридическо лице, по който е получен приходът. Това, което отличава тази хипотеза от останалите в чл. 176, ал. 3 ДПК е, че защитен от изпълнение е само такъв размер от получената сума, който съответства на размера на данъчните задължения на дарения. Следователно, ако дарената сума надвишава този вид задължения на дареното лице, остатъкът следва да се признае за обект на принудителното изпълнение.

Текстът на разглежданата т. 3 не определя изрично за кои данъчни задължения на длъжника става дума, но несъмнено се имат предвид установените по размер и основание и непогасени към момента на налагане на заповест за задължения на длъжника за плащане на данъци. Тази норма държи сметка за интереса на длъжника, тъй като му предоставя възможност да заплати доброволно дължимите суми по данъчното задължение и по този начин да предотврати натрупването на лихви върху главницата.

7. Член 177 ДПК установява правото на длъжника „след като обяви всичките си активи, да предложи изпълнението да бъде насочено върху друга движима или недвижима вещ или да бъде извършено само чрез някои от исканите от органа по принудителното изпълнение способи“. Това предложение може да не бъде прието, ако предложеният начин на изпълнение не е в състояние да удовлетвори изцяло държавата като кредитор.

В заключение може да се каже, че утвърждаването на списък на основание чл. 176, ал. 1, т. 1 ДПК, който да отчита направените тук бележки, е повече от наложително. Препоръчително е този списък да е съобразен със съвременните об-

ществени отношения и да има за цел защита както на държавния, така и на обществения и личния интерес.

Той би запълнил празнотата в уредбата, която налага субсидиарното приложение на списъка, предвиден в чл. 339, т. „а“ от ГПК. Този списък е утвърден преди близо 50 години в различен етап от развитието на обществото и не отговаря изцяло на съществуващите в наши дни отношения. Новият списък би следвало да отчита положителните моменти, които се съдържа в списъка, утвърден въз основа на отменения чл. 24 ЗСДВ, който носеше съвременен дух. В него се предвиждаше защита върху обекти, за които списъкът по чл. 339, т. „а“ ГПК не предвиждаше защита от изпълнение (напр. изкуствени органи, помощни приспособления и предмети, които се употребяват поради физически недъзи или наранявания от длъжника и от неговото семейство).

Друг положителен момент от утвърдения на основание чл. 24 ЗСДВ (отм.) списък, незастъпен в действащата уредба, бе изричното определяне на термина „семейство“, което позволяваше да се направи преценка за броя на членовете му, респективно за размера на площта от жилището на длъжника, която е защитена от изпълнение, както и за останалите площи, изчислявани по този критерий.

Също така при приемането на списък по чл. 176, ал. 1, т. 1 ДПК би било добре, по подобие на отменения списък по чл. 24 ЗСДВ, да се укаже изрично, че защитени от изпълнение за събиране на държавно вземане са вещи, които не са луксозни.

БЕЛЕЖКИ

¹ Обн., ДВ, бр. 103 от 30.11.1999 г., изм. и доп.

² Терминът „секвестируемост“ не е легално дефиниран, но се е наложил в правната ни литература — вж. напр. **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право, С., 2000, с. 714, където терминът се разглежда като „имуществена отговорност“, която „се състои в задължението на длъжника да понеса изпълнителния процес, насочен върху имуществото му“, т. е. терминът е използван за различни обекти от имуществото, вкл. недвижими вещи. В Български тълковен речник, С., 1995, с. 875, понятието „секвестирам“ е определено като налагане на запор, поставяне под секвестър, което съотнася понятието само към движимите вещи. В настоящата статия е възприето по-широкото съдържание на термина.

³ Обн., ДВ, бр. 26 от 26.03.1996 г., изм. и доп.

⁴ Одобрен с ПМС № 167 от 15.07.1996 г., обн., ДВ, бр. 64 от 30.07.1996 г.

⁵ Обн. ДВ, бр. 103 от 1999 г.

⁶ Утвърден с ПМС № 206 от 1952 г., обн., ДВ, бр. 21 от 11.03.1952 г.

⁷ Вж. т. 7 от Списък на вещите, върху които съгласно чл. 339, т. „а“ от ГПК не може да бъде насочено принудително изпълнение за задължения на гражданите.

⁸ Хипотезата представлява интерес с оглед на това, че в практиката между имот в града и имот в селата например се предпочитат имотът в града, тъй като би бил по-лесно продаваем.

⁹ За понятието „семеино жилище“ вж. **Ненова, Л.** Семейно право. Тълкувателен справочник, С., 1990, с. 278.

¹⁰ Вж. **Ненова, Л.** Цит. съч., с. 24.

¹¹ Текстът, определящ понятието „семейство“, не е обособен чрез номериране от останалите текстове в цитирания списък. Според него „Семейство“ по смисъла на този списък са всички лица, които живеят съвместно с длъжника и се издържат от него“.

¹² Обн., ДВ, бр. 48 от 18.06.1991 г., изм. и доп.

¹³ Обн., ДВ, бр. 17 от 1.03.1991 г., изм. и доп.

¹⁴ За възможността да се сключи всеки от двата договора с обект земеделска земя вж. **Митев, Кр.** Наем и аренда по Закона за арендата в земеделието: някои аспекти на съотношението между двата договора, Правна мисъл, 2002, бр. 2, с. 32.

¹⁵ Необходимо е да се подчертае, че чл. 176, ал. 1, т. 4 не съдържа препращане към списъка, утвърден съгласно чл. 339, т. „а“ ГПК, както това е направено в т. 1 на същата норма.

¹⁶ Обн., ДВ, бр. 41 от 28.05.1985 г., изм. и доп.

¹⁷ За понятието „лично имущество“ вж. чл. 19—21 СК.

КРИТИКА И НАУЧЕН ЖИВОТ

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК, ПОСВЕТЕН НА ПРОФЕСОР ВИТАЛИ ТАДЖЕР

*Александър Янков **

Юбилейният сборник, посветен на професор Витали Таджер¹, излязъл от печат в навечерието на празника на славянската писменост и култура, е знаменателно събитие в нашата правна книжнина. Тази книга, посветена на делото на видния университетски професор и учен, оставил траен принос в нашата правна наука и книжнина, бе приета със заслужено внимание и голям интерес.

Със Сборника се утвърждава едно относително ново за нашите университетски традиции начинание. Известно е, че този юбилеен жанр в научната литература има вековна история в международната академична практика. Отдавна са известни юбилейните дарствени научни сборници, чрез които колегите, последователите и учениците на даден учен посвещават свои научни трудове под формата на юбилейно издание, наричано „Liber Amicorum“ („Книга на приятелите“). Това наименование на приятелската дарствена книга се е запазило и днес, с някои преводни варианти, като напр. „Festschrift“ (на немски) и *Mélanges* (на френски). В съставянето на юбилейната книга участват не само съотечественици, но и чуждестранни колеги и почитатели на юбиляра. Обикновено книгата се подготвя далеч преди юбилейното събитие, в годината, предшестваща момента, когато юбилярът напуска своята катедра или академично поприще, т. е. приживе преди пенсионирането му.

* Член-кореспондент на БАН, професор, д-р по право.

У нас тази хубава университетска традиция все още не се е утвърдила в този вид. Както е известно, през последните години в нашата правна литература се появиха няколко юбилейни сборника от научни статии и студии, посветени на паметта и делото на някои университетски преподаватели. За разлика от общо установената практика в чужбина, излезлите у нас сборници са посветени на съответните юбиляри не приживе, а посмъртно.

Първият от поредицата юбилейни сборници, посветени на видни университетски дейци, излезе от печат през 1983 г. по случай 75-ата годишнина от рождението и три години след кончината на проф. Владимир Кутиков, професор по международно публично и международно частно право и дългогодишен ръководител на катедрата по международно право и международни отношения в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Сборникът бе съставен по инициатива на ръководството на Българската асоциация по международно право². По-късно, пак по инициатива на Българската асоциация по международно право, бе издаден по-голям по обем и по-широк по тематичен обхват юбилеен сборник, посветен на 90-та годишнина от рождението на проф. Кутиков. Този юбилеен сборник включва статии и студии в областта на международното публично право, международното частно право, история и теория на международните отношения, с резюмета на английски език³. Следващият юбилеен сборник, издаден също посмъртно, бе в памет на проф. Иван Апостолов в областта на частното право⁴.

Тези първи опити да се въведе в нашата университетска практика и правна книжнина благородното начинание за юбилейни издания от поредицата „Книга на приятелите“, едва проходила през последното десетилетие, заслужава да се утвърждава и обогатява. Юбилейните издания, посветени на видни университетски и академични дейци, не би трябвало да се ограничават в сборници *post mortem*, а следвайки установените традиции и международна практика, следва да се изразяват в сборници от научни трудове приживе от колеги и приятели от страната и чужбина. В подходящи случаи подобни издания следва да се обнародват и на някои от особено разпространените чуждестранни езици като английски, френски или руски.

Разглежданият Юбилеен сборник в памет на професор Таджер превишава по обем и авторски състав (общо 26 съавтори) отбелязаните юбилейни издания в областта на правните науки. А по своя тематичен обхват и многообразието на правната проблематика той отразява до голяма степен забележителното богатство и широкия предметен диапазон на голямото научно творчество на юбиляра — професор Таджер⁵. В този смисъл сборникът би могъл да се окачестви като широк панорамен поглед върху българското право. Разбира се, основно място заемат темите из областта на частното право, включително гражданско право — вещно и облигационно, търговско право, авторско право и защита на индустриалната соб-

ственост, а също така — трудово право и право на общественото осигуряване, фискално право, международно частно право, европейско право, римско право, конституционно и административно право, теория на правото и други отрасли на правото.

Определено научно достойнство на много от поместените в сборника трудове е използваният в тях сравнителноправен метод, а също така — интердисциплинарен и мултидисциплинарен подход. В това отношение сборникът е сполучлив опит да се отговори на новите тенденции за интеграция на правни и близки до техния предмет науки и преодоляване на наследените от миналото схематични и догматични класификации на правни отрасли и научни дисциплини, които не отговарят на развитието на обществените отношения, предизвикателствата на научно-техническия прогрес и процесите на глобализация.

Сборникът отразява адекватно генерационната приемственост между научните дейци в областта на правото и практикуващите юристи. Отраден е фактът, че в авторския състав на сборника са представени три поколения юристи, които в момента отразяват основните компоненти на интелектуалния потенциал в правната доктрина и практика. Наред с дълбоко уважавания доайен проф. Живко Сталев сред съавторите са негови ученици и възпитаници от следващото поколение, а след тях — не малко по брой млади техни колеги, които съставляват съществена част от бъдещия потенциал на правната професия. Този оптимистичен белег е несъмнено достойнство на сборника.

Като се имат предвид изложените накратко характеристики на сборника, той несъмнено може да се оцени като съществен принос в нашата правна книжнина. Той може да служи като надежден извор на теоретични знания и практически опит. В много от научните трудове се срещат интересни правни конструкции за обосноваване на теоретични становища и препоръки *de lege ferenda* по актуални проблеми на действащото право. Сборникът има не само познавателно значение, но той съдържа множество научни доводи и заключения, които несъмнено може да бъдат полезни както на студентите и начеващите юристи, така и на онези колеги, които биха намерили в него становища, които могат да стимулират бъдещи научни разисквания и търсене на нови решения на нормативни и практически проблеми.

Този кратък обзор не си поставя за цел да представи обстойно рецензиране на разглеждания сборник, нито да подложи на преценка включените в него статии. Тематичното многообразие и множеството съавтори не биха могли да бъдат подложени на индивидуализирани заключения за техните научни достойнства и слабости или недостатъци. Такава не може да бъде задачата и на настоящото представяне на разглеждания сборник. Но това съвсем не изключва пожеланието за обсъждане в научни колективи или в периодичния печат на научни трудове, по-

местени в сборника. Научни трудове от такава значимост могат и трябва да изпълняват функцията на генератор на обмен на мнения и дискусии.

Юбилейният сборник в памет на професор Витали Таджер може да послужи като подходящ стимул за утвърждаване в нашата практика на установената академична традиция на *Liber Amicorum* не само *ratione temporis ante* или *ex tunc*, т. е. с отправна точка след крайния срок на живота на юбиляра, а приживе — като награда за извършеното от него дело, докато той е още сред своите колеги, ученици и почитатели и би могъл да им отвърне с благодарност за книгата, която са му посветили. Така ценностната система на академичната мисия може да се обогати с един благороден жест. Разбира се, това не означава, че юбилейните сборници *post mortem* са лишени от морално значение и научна стойност. Разглежданият Юбилеен сборник е доказателство за неговото място в нашата правна книжнина.

В заключение следва да се изрази заслужена признателност и дълбока благодарност на ръководството и тружениците на издателство „Сибѝ“ за тяхната отзивчивост, ефективност и ценен принос в разпространението на правните знания, за което свидетелства своевременното обнародване на този **Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер**.

БЕЛЕЖКИ

¹ Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер, С., издателство „Сибѝ“, 2003, 567 с.

² Вж. Въпроси на международното частно право. Сборник, посветен на проф. Вл. Кутиков, С., 1983.

³ Вж. Актуални проблеми на международното право. Сборник от научни трудове, посветен на проф. Владимир Кутиков, С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2000, 344 с.

⁴ Вж. Правни изследвания в памет на професор Иван Апостолов, С., издателство „Улпиан“, 2001.

⁵ В това отношение твърде показателна е библиографията на трудовете на проф. Витали Таджер, изложена в близо 30 страници в началото на сборника, с. 17—45.

НОВОИЗЛЯЗЛА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА

Списание „Юридически свят“

1/2003

Издателство „Сибис“, 216 стр., цена 7,50 лв., ISSN 1311-3488

Публикувани са статии на Васил Мръчков — Нови положения относно сключването на трудовия договор и постъпването на работа, на Цанка Цанкова — Допустимо ли е припознаване на български гражданин от чужденец, на Гълъбина Петрова — Развитие на образованието и знанията за църковното право, на Явор Бояджиев — Същност и значение на вината в наказателното право, на Ирина Цакова — Електронният подпис: правни въпроси, на Нено Неновски — Езикови тревоги, на Димитър Костов — Войната в Ирак и международният правен ред, както и други интересни материали.

Издаелство „СИБИ“
Редактор *Наталия Гуджева*
Коректор *Лиляна Йорданова*

Печат „Симолитни“
Печатни коли 6
Формат 70x100/16

ISSN 08611815
София 2003